

İMAMƏDDİN MEHRƏLİYEV
ƏZİM ABDULƏZİMOV

GÖMRÜK FƏALİYYƏTİNİN **İQTİSADİYYATI**

Ali məktəblər üçün dərslik

*Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 29.05.2008-ci il tarixli
«677» sayılı əmri ilə ali məktəb
tələbələri üçün dərs vəsaiti kimi
təsdiq edilmişdir.*

"Adiloğlu" nəşriyyatı
Bakı 2008

Az
G 73

Elmi redaktoru: **A.Ş.Şəkərəliyev**
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Gömrük işinin təşkili» kafedrasının müdiri, əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor.

Rəy verənlər: **G.Ə.Gənciyev**
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər» kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri doktoru, professor.

M.A.Əhmədov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi» kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri doktoru, professor.

G 73 Mehrəliyev İ.İ., Abduləzimov Ə.B.
«Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı». Ali məktəblər üçün dərslik.
Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı-2008. 320 səh.

Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı fənninə aid mövcud fəaliyyətdə olan fənn proqramına uyğun olaraq gömrük işinin iqtisadiyyatı sahəsində əsas anlayışlar kitabda öz əksini tapmışdır. Proqramda nəzərdə tutulan mövzular Azərbaycanda gömrük işinin yaranması və təkamülü və gömrük siyasəti, respublikanın istehsal potensialı, ixracın stimullaşdırılması, XİF qeyri tarif və tarif tənzimlənmələri, XİFƏN-si, malların gömrük dəyəri və onların müəyyən edilməsi metodları gömrük rüsum və ödənişləri və s.

Dərslik ali məktəblərdə bakalavr və magistr dərəcəli tələbələr, aspirant müəllimlər, gömrük işi ilə maraqlanan mülki şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

^ [4718110018](#) ^ 121-2008

© İ. Mehrəliyev, 2008

GİRİŞ

Azərbaycan dövlətinin Avroasiyanın keçid mərkəzində yerləşməsi ölkəmizə marağı başqa ölkələrlə müqayisədə bir neçə dəfə artırır. Bu, ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın qapalı iqtisadi sistemdən çıxıb dünya bazar münasibətləri sisteminə qoşulması nəticəsində özünün müstəqil gömrük sistemini yaratmışdır.

1992-ci ilin 30 yanvarı ölkəmizdə gömrük xidməti təşkilinin yarandığı gün kimi qeyd edildi. Ölkəmizin gömrük xidməti müstəqilliyimizin əsas atributlarından biri sayılır. Elə bu baxımdan əsas bayram kimi qeyd edilən günlərdən biri də, ölkənin gömrük xidməti günü sayılır.

Gömrük xidmətindən gələn rüsumlar ölkə büdcəsinin əsas sahələrindən biri olub daxili bazarın formalaşmasında böyük rol oynayır. Ölkəyə gətirilən və ölkədən çıxarılan mallardan qanunlar əsasında rüsumların tutulub büdcəyə daxil edilməsi ilə yanaşı həm də qaçaqmalçılığın qarşısının alınmasında gömrük xidməti əsas rol oynayır. Nəzərə alsaq ki. Yaxın şərq ölkələri xüsusilə Əfqanıstan və İrandan narkotik maddələr Qərb ölkələrinə Azərbaycan vasitəsilə keçirilir, bu halda Azərbaycanın gömrük xidmətinin bizim ölkəmizlə yanaşı başqa ölkələr üçün də əhəmiyyət kəsb etməsinin şərhinə ehtiyac qalmır. Keçid dövrünü çətinliklərindən istifadə edən kommersantlar qonşu ölkələrin keyfiyyətsiz mallarının ölkəmizə gətirilməsi, xalqımıza nə dərəcədə zərər verməsi dəfələrlə sübut olunmuşdur. Hətta saxta dərman preparatlarının ölkəmizə satışının yol tapması əhalinin sağlamlığına mənfi təsir edir. Bu baxımdan Azərbaycanın gömrük xidmətinin ölkə iqtisadiyyatında və əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasında əhəmiyyəti çox yüksəkdir. Hazırda

bu sahədə aparılan tədbirlər gömrük işinin yaxşılaşması üçün əsas amil sayılır. Gömrük xidməti təşkilatının işini beynəlxalq təşkilatların standartları səviyyəsində qurmaq ölkədə sahibkarlığın inkişafında, bu ölkə iqtisadiyyatının yüksəlişində əsas əhəmiyyət kəsb edir. Belə halda dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inteqrasiyası genişlənməklə, gömrük qanunlarının yerinə yetirilməsini sürətləndirir.

Ölkə sərhədlərinin müxtəlif rəsmi və qeyri rəsmi keçidlərindən rüsumsuz məhsulların, keyfiyyətsiz məhsulların, qadağan olunmuş malların, narkotik maddələrin keçirilməsi qarşısının alınmasında gömrük işçilərinin üzərinə çox böyük məsuliyyət düşür.

Ölkə büdcəsinin təmin edilməsi üçün, iqtisadiyyatın yüksəlişi gömrük siyasətinin formalaşmasının əsas mahiyyətini təşkil edir. Çox geniş səlahiyyətlərə malik gömrük xidməti təşkilatı ölkə ərazisində daxili bazarın qorunması, mal dövriyyəsinin tənzimlənməsi hesabına xeyli iqtisadi gəlir gətirmək gömrük siyasətinin əsasını təşkil edir.

Ölkənin hüquq və maliyyə orqanlarında olduğu kimi gömrük xidməti ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinin nizamlanmasında, iqtisadi qanunların yerinə yetirilməsində gömrük işlərini nizamlayır, dövlət sərhədlərinin iqtisadi şəffaflığının və gömrük infrastrukturunun inkişaf etdirməklə, müstəqil ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması kimi əsas vəzifələri yerinə yetirir. Bu məqsədlə göndərilən və gətirilən mallardan verginin tutulmasını yerinə yetirir. Həmçinin gömrük qanunlarının aliliyini əsas tutaraq gömrük statistikasının şəffaflığının qorunmasına birbaşa məsuliyyət daşıyır.

Gömrük siyasətinin funksiyaları əsasən rüsumlar, müxtəlif vergi yığımları, lisenziyalaşdırma və kvotaşdırma, paratarif tədbirləri, qiymətlər üzərində nəzarət təd

birləri, ixracın məhdudlaşdırılması, monopolist (inhisar) tədbirləri və s. belə qeyri tarif məhdudyyətlərinin tətbiqi büdcənin doldurulması istiqamətində ölkə iqtisadiyyatını yüksəldir.

Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi ixtisasları üzrə tədris planında nəzərdə tutulmuş «Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı» fənninin proqramına uyğun yazılmış bu dərslikdə gömrük fəaliyyətinin bir sıra vacib məsələləri öz əksini tapmışdır.

Burada qarşıya bir neçə məqsəd qoyulmuşdur:

1. Tələbələrə gömrük xidmətinin ölkənin iqtisadi həyatındakı rolunu, gömrük siyasətinin dövlətin ümumi xarici və daxili siyasətinin tərkib hissəsinin olmasını anlatmaq.

2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkilində ixracın stimullaşdırma siyasətinin inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə olan təsirini anlamaq.

3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinin məqsədi və onların həyata keçirilməsinin ölkə iqtisadiyyatına, daxili bazarın qorunması və əhəlinin mənafeinin qorunmasmdakı rolunu öyrənməkdən ibarətdir.

Dərslik iqtisad təmayüllü universitetlərin «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», «BİM» ixtisaslarında oxuyan bakalavr və magistrələr üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bundan əlavə dərsliyə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturu, «Gömrük tarifi haqqında» qanun və malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydası da əlavə edilmişdir.

FƏSİL L

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK XİDMƏTİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1. Gömrük siyasətinin tarixi inkişaf xüsusiyyətləri

Azərbaycanın iqtisadi həyatının inkişafında ticarət əlaqələrinin rolu böyükdür. Ticarət əlaqələrinin genişlənməsi gömrük siyasətinin bir hissəsidir ki, bu ölkənin iqtisadi)diksəlişi və dünya ölkələri ilə əlaqələrin saxlanmasına müsbət təsir edir. Azərbaycanın qərblə şərqin kəsişdiyi regionda yerləşməsi dünya ölkələri ilə ticarət əlaqələrini bir daha inkişaf etdirir ki, bu gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir.

Hələ ibtidai icma quruluşunun sonunda (e.ə.II minilliyin ikinci yarısı) Azərbaycanın tayfaları Assur, Fələstin və Misir ölkələri ilə xammal və məhsul mübadiləsi apararaq, bu ölkələrdən Azərbaycana bəzək əşyaları və müxtəlif silahlar gətirirdilər.

Atropatena ərazisində olan Təbriz, Ərdəbil, Urmu, Marağa, Miyana, Zəncan, Naxçıvan, Maku və digər şəhərlər inkişaf edərək, ölkə daxilində iqtisadi cəhətdən mühüm ticarət mərkəzlərinə çevrilmişdir.

Bu şəhərlər şimalda Qafqaz Albaniyası, İberiya, şərqdə məşhur «İpək yolu» vasitəsilə İran, Orta Asiya, Hindistan və Çin, qərbdə Kiçik Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaradırdı.

Ölkədə hazırlanmış xalça, bəzək əşyaları, yun məmulatları, zərgərlik əşyaları və s. ixrac olunaraq, əvəzində lazım olan mallar idxal edirdilər. İdxal-icrax əməliyyatlarında keçid yerlərində xüsusi vergilər alınır ki, hazırda bu vergilər gömrük rüsumu adlanır.

Strabon özünün «Coğrafiya» kitabında Atropat Midiyasının adını qeyd edərək, ölkədə meyvəçilik və üzünçü- lüyün geniş inkişafından və ticarətdən yazır. Həmin dövrdə Manna dövlətinin süqutundan sonra Azərbaycan ərazisində Atropatena və Alban dövlətləri formalaşmışdır. Ölkənin inkişafında əsas rol oynayan neft, duz məhsullarına Şirvanda (Bakıda) vergi qoyulmuşdur. Xarici ölkələrdə idxal-ixrac əməliyyatlarında aktiv rol oynayan Azərbaycanda məhsullar üzərinə vergilər qoyulurdu. Dövlət tərəfindən gömrük vergilərinin rəsmiləşdirilməsi, tarixi sənədlərdən IX əsrin əvvəllərindən bizə məlum olmuşdur, çünki həmin dövrdə Azərbaycanla dair bütün sənədlər işğalçı ərəb xilafəti dövründə yandırılmışdır. Həmin dövrdə Azərbaycanın iri şəhərlərindən: - Ərdəbil, Muğan, Naxçıvan, Bərdə, Beyləqan, Qəbələ, Şəki, Şəmkir, Dərbənd (Bad Əl-Əbvab), Şabran, Şamaxı və s. şəhərlərdə məhəllələr «rabadlar» yaranırdı.

Xarici ölkələrdən Azərbaycana müxtəlif parçalar, metal məmulatı, ətriyyat, ədviyyələr, xəz və s. gətirilir. Azərbaycandan isə xam ipək, ipək parça, boya, neft, malqara, at və s. ixrac edilirdi. Ticarət gömrüyü ölkənin mühüm gəlir mənbəyinə çevrilmişdir.

XI- XII əsrlərdə karvan və ticarət yollarının bir-birilə və xarici ölkələrlə birləşdiyi Azərbaycan şəhərlərindən daxili və xarici bazarlara neft, pambıq, ipək, duz, meyvə, boyaq, ədviyyat və s. göndərilir. Şərq və Qərblə ticarət əlaqələri genişləndirilirdi. Göstərilən əsrlərdə Azərbaycanın vergi sistemi dövrünə görə çox güclü və inkişaf etmiş qanunlar səviyyəsində fəaliyyət göstərmişdir. Dövrün tarixçilərindən Ravəndi yazırdı ki, vergilər xüsusi dəftərlərdə qeydlər aparılmaqla həyata keçirilirdi.

XII- XIII əsrlərdə Dərbənddən İran körfəzinə. Şərq

dən Avropaya gedən beynəlxalq karvan yolları Təbrizdən keçirdi. Azərbaycanın xam ipəyi Şamaxıdan Şimali İtaliya şəhərlərinə, həmçinin Fransaya ixrac olunurdu. Həmin dövrdə Dərbənddən sonra ikinci liman şəhəri, ağ neft və duz istehsalı mərkəzi Bakı şəhəri idi.

Gömrük - sözü ərəb mənşəlidir. Çox maraqlıdır ki, rus dilində işlənən «*таможня*» sözü türk dilindəki «*tamqa*» sözündən yaranmışdır. Mənası «damğa», möhür deməkdir. Malların üzərində olan işarə, yarlıq və ya şam- ça bazarda və yarmarkalarda satılacaq mallardan vergi və rüsumların tutulduğunu bildirmişdir. «Tamqa» sözü fel formasına düşərək «tamjit» olmuşdur. Malların yerləşdiyi yer «*таможня*» adlanmışdır. Buna baxmayaraq türk dövlətləri «Türkiyə və Azərbaycan və s.) türk mənşəli tamoj- na sözündən yox, ərəb mənşəli söz olan «gömrük» sözünü qəbul etmişlər.

Qədim Alban-Azərbaycan dövlətinin xarici ticarətində Kür çayının xüsusi yeri olmuşdur. Tarixi sənədlərdə yazıldığına görə Hindistandan tacirlər malları Amur-Dərya çayı ilə Xəzər dənizinə gətirir, buradan Kür çayı və onun qolu Rioni çayı ilə Qara dəniz sahillərinə çıxarırdılar. Həmçinin Azərbaycanda karvan yollarının çoxluğu da beynəlxalq ticarəti genişləndirmişdir. Hər iki halda Azərbaycan ərazisindən keçən ticarət rüsum ödəməli olurdular ki, bu rüsum ' «torpaq basdı» adlanırdı.

Azərbaycanın yerləşdiyi regionun əlverişliliyi və onun sərvətlərini ələ keçirmək üçün müxtəlif dövrlərdə xarici dövlətlərin təcavüzünə məruz qalmaqla ölkəmiz talan edilmişdir.

XIII- XIV əsrlərdə Azərbaycan monqolların təcavüzünə məruz qaldı. İşğalçı monqollar Azərbaycana talamaqla yanaşı onun ticarətinə zərbə vurdu. Belə ki,

Azərbaycan ərazisindən keçən bütün tacirlərdən yüksək rüsumlar alırdılar. Monqolların aldıkları bu gömrük rüsumların «tamğa» adlanırdı.

Professor İ.V.Petruşevskinin yazdığına görə Miranşahım Azərbaycanda hakimiyyəti dövründə Təbrizdən əldə etdiyi gəlir böyük xristian dövlətlərinin əldə etdikləri gəlirdən artıq idi. (А.Ализаде. Социально-экономическая история Азербайджана XIII-XIV вв., Баку, 1956, стр.228). Daha sonra müəllif yazır ki, 1460-cı ildə Təbrizdən monqolların topladığı «tamğa» gömrüyü 60 çervon dəyərində icarəyə verilmişdir (И.П.Петрушевский. Го-судаство Азербайджана в XIV в. Сборник статьи по истории Азербайджана, вып.1, Баку, 1949, стр.197).

Monqolların Azərbaycanı istila edib, bütün varlığını məhv etdikdən sonra, (XIII əsrlərin axırlarında) ölkənin xarici ticarəti də tənəzzülə uğradı.

Mütəxəssislərin deyimlərində göstərildiyi kimi mədəniyyəti olmayan vəhşi ölkə mədəni ölkələrə hücum etdikdə işğal etdiyi ölkənin var dövləti ilə yanaşı bütün varlığını, mədəniyyətini də məhv edir, o dövrlərdə ərəblərin, monqolların və hazırda rusların köməyi ilə erməni qəsbkarlarının ölkəmizin bir hissəsini tutması, bunun bariz nümunəsidir ki, həmin ərazilər tamamilə qəbiristanlığa çevrilmişdir.

Monqol əsarəti dövründə vergi toplanmasına da çox qəddarlıqla yanaşan monqollar, sənətkarlıq və ticarət üçün ilk dəfə olaraq yeni vergi növü - «tamğa» tətbiq etmişlər ki, bundan sonra Azərbaycan ticarəti daha da tənəzzülə uğradı.

Yalnız XV əsrdə Səfəvilər dövlətinin başçısı Uzun Həsən Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf etdirməklə, xarici ticarət yenidən güclənməyə başladı.

Müasirlərinin «Sultani-adil» (yəni «ədalətli sultan») adlandırdıqları Uzun Həsən ilk vergi məcəlləsini - «Qanunnamə»ni hazırlamışdır. Maraqlıdır ki, bu «qanun» nəinki XV əsrdə, elə XVI əsrdə də, həm Səfəvilər dövləti ərazisində, həm də əvvəllər Ağqoyunlular dövlətinin tərkibində olmuş Osmanlı imperiyasının şərq vilayətlərində də qüvvədə idi.

1475-ci ildə Rusiyanın knyazı III İvan öz nümayəndəsi Markı Uzun Həsənin yanına ticarət və diplomatik münasibətləri genişləndirmək üçün göndərmişdir.

Səfəvi dövlətinin hökmdarı I Təhmasib sənətkarlığın və ticarətin inkişafının genişləndirmək məqsədilə 1565-ci ildə vilayətin hər birindən alınan 80 min tümənlik Tamğa vergisini ləğv etdi.

Şamaxıdan Rusiya, İran, Suriya ölkələrinə və İrəvan şəhərinə tranzit ticarət yolları gedirdi.

XVI əsrdə Şamaxıda daimi İngilis-Moskva şirkəti təşkil edilmişdi.

XVI əsrdə Cənubi Qafqazda ipək istehsalı əsas yer tutmuş və ticarətin hamısı Şamaxı və Ərəştə cəmləşmişdi.

XVI-XVII əsrlərdə Azərbaycan Moskva dövləti, Avropa və Asiya ölkələri ilə iri miqyaslı xarici ticarət aparırdı. Azərbaycandan Moskva dövlətinə və digər ölkələrə parçalar, xalçalar, neft, duz, zəfəran, düyü, boyaq maddələri, soyuq silah ixrac edilirdi. Qızıl və gümüş məmulatları, ləl-cəvahirat, ədəbiyyat, ətir və s. isə idxal edilirdi.

Azərbaycan XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərinə qədər, yəni Azərbaycan Çar Rusiyası tərəfindən işğal olunana qədər sərbəst vergi və gömrük siyasəti yeritmişdir. Vergi və rüsumların yığılması vəzifəçə naibin səlahiyyətlərinə daxil idi.

«Gülüstən» (1813) və «Türkmənçay» (1828) müqavimətləri

lələrindən sonra Azərbaycanda Rusiyanın gömrüklə bağlı qərarları qüvvəyə mindi. Həmin vaxt Rusiüa ərazisində 1811-ci ildə qəbul olunmuş gömrük tarifləri, 1819-cu ildə qəbul edilmiş gömrük Nizamnaməsi qüvvədə idi.

Yeni ərazilərin işğalı hesabına Rusiyanın iqtisadi inkişaf potensialı artdığı üçün daha yeni təkmilləşdirilmiş «Gömrük tarixi» (1891) və «Gömrük Nizamnaməsi» (1892) qəbul olundu. Yeni Nizamnaməyə görə Rusiyanın Avropa və Asiya hissəsində gömrük işlərinin tənzimlənməsində vahid qaydalar tətbiq olundu. Eyni zamanda, sahil zonası və dəniz sahilindən 3 dəniz milində yerləşən sular da gömrük zonası elan edildi.

1.2. Azərbaycanın gömrük siyasətinin formalaşması amilləri

Gömrük xidməti Azərbaycanın müstəqil dövlət atributlarından biri olub, qanun müdafiəsi təşkilatı kimi ölkənin iqtisadi maraqlarını müdafiə etmişdir. Azərbaycan dövləti müstəmləkə olduğu illərdə Rusiya imperiyası öz maraqları baxımından 25 yanvar 1807-ci il tarixli fərmanı ilə 1809-cu ildə Bakı gömrük xidmətini yaradaraq Həştərxan gömrük dairəsi tərkibinə daxil edilmişdir. «Zaqafqaziya ölkəsində gömrük idarəetməsi haqdakı əsasnamə»yə görə Bakı gömrüyü 1831-ci il tarixdən Zaqafqaziyada gömrük dairəsi tabeliyinə verilmiş və 1832-ci ildə «Bakı anbar gömrükxanası» adını daşımışdır. Bakı gömrüyü 4 may 1847-ci ildən Zaqafqaziya Karantin-Gömrük dairəsinin tabeliyində olan Bakı Karantin-Gömrük idarəçiliyinə çevrilir. Qafqaz canişini tərəfindən 31 mart 1861-ci il tarixdə təsdiq edilmiş «Qafqaz və Zaqafqaziya Karantin- gömrük hissəsinin yenidən təşkili barədə Əsasnamə»yə

görə bu idarə Bakı Karantin-gömrük kontoruna çevrilmiş və yeni yaradılmış Bakı Karantin-Gömrük dairəsinə tabe edilmişdir.

«Rusiyanın Avropa hissəsi və Qafqazda gömrük təşkilatlarının ştatları»haqdə olan qanununa Bakı Karantin-Gömrük kontoru 1897-ci il dekabrın 8-də Bakı Gömrük Dairəsi idarə heyəti tabeliyində Bakı Gömrükxanasma çevrilir və 01 iyun 1911-ci ildə Tiflisdəki Qafqaz Gömrük dairəsinin idarəsinə tabe edilmiş və 1918-ci ilədək fəaliyyət göstərmişdir. 21 yanvar 1911-ci il tarixli «Rusiya İmperiyası Gömrüklərinin Nizamnaməsi» əsasında fəaliyyət göstərən Bakı Gömrüyü ixrac və idxal, malların gömrük müayinəsini, gömrük rüsum və yığımlarının tutulmasını, gömrük sərhəddini keçən malların anbarda müvəqqəti saxlanmasını və keçiddə nəzarəti həyata keçirirdi. Gömrük keçidində sərnişinlərin və gəmi heyətinin xəstəliklərini müəyyən etmək, müəyyən olunmuş müddətlərdə onların təcrid edilməsi gömrüyün funksiyalarına daxil idi.

XX əsrin əvvəllərində, Rusiya dövlətinin gəlirləri içərisində gömrük yığımları spirtli içkilərin ticarətindən əldə olunan gəlirlərindən sonra ikinci yeri tuturdu.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının (1918-1920-ci illər) vaxtında bu sahədə konkret bir iş görülməsə də, dövlətçilik baxımından bütün siyasi addımlar atılmışdır.

1918-ci ildə qurulmuş və 23 ay yaşamış müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının gömrük sistemi Respublika Maliyyə Nazirliyi sistemində fəaliyyət göstərmişdir. Bütün vergi siyasətinə maliyyə naziri N. Yusifbəyli rəhbərlik etmişdir.

1919-cu ilin martında Xoyski hökuməti istefa verdikdən sonra, N. Yusifbəyli Baş Nazir (14 aprel 1919) oldu. Nəsim bəy parlamentdə hökumətin yeni proqramı ilə çıxış edərək, digər sahələrlə yanaşı qonşu dövlətlərlə ilk iqt

sadi əlaqələr yaradılmasını da xüsusi qeyd etmişdir. Lakin 1920- ci ilin aprel inqilabı bu siyasətin başa çatdırılmasına imkan vermədi.

Azərbaycanın yenidən Rus imperiyası tərəfindən işğalından sonra ölkə gömrükxana sistemi imperiya əlinə keçmişdir.

12 noyabr 1920-ci ildə «idxal və ixrac mallarının qəbulu, saxlanması və buraxılması» haqqında RSFSR XKS Dekret qəbul etdi ki, bu da 1924-cü ildə qəbul olunmuş SSRİ Gömrük Nizamanməsinin hüquqi bazasını təşkil etmişdir.

Tabeçilikdə olan Bakı, gömrük sistemində müxtəlif funksiyalar daşımaqla 1921-ci, 1929-cu, 1946-cı, 1955-ci illərdə müxtəlif dəyişikliklər olmuşdur. SSRİ Nazirlər Soveti yanında Dövlət Gömrük Nəzarət Baş idarəsinin 1989-cu il 27 yanvar tarixli 17 sayılı əmri ilə Bakı gömrükxanası əsasında Azərbaycan Respublikası Gömrükxanası yaradılaraq respublikadakı digər gömrükxanalar (Culfa və Astara) onun tabeçiliyinə verildi.

Azərbaycan 1922-ci il 31 mart Dekretinə görə 8 gömrük ərazisindən birinə, Zaqafqaziya dairəsinə daxil edilmişdir.

İlk «Gömrük Məcəlləsi» 1928-ci ildə hazırlanıb, qəbul olunmuşdur. Bütünlükdə gömrük işlərinə Gömrük Tarif Komitəsi (23.02.1922) rəhbərlik edirdi.

05 may 1964-cü ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin Fərmanı ilə yeni «Gömrük Məcəlləsi» təsdiq olunmuş və bu məcəllə 1991-ci ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir.

İlk dəfə olaraq 1989-cu ilin birinci yarısında SSRİ Nazirlər Soveti yanında fəaliyyət göstərən Dövlət Gömrük Nəzarəti Baş İdarəsinin razılığı və onun əmri ilə (17 sayılı, 27 yanvar 1989-cu il) Azərbaycan ərazisində, bütün respublikaya nəzarət edən Respublika Gömrük idarəsi yaradıldı.

1991-ci ildə SSRİ-nin yeni «Gömrük Məcəlləsi» və «Gömrük tarifi haqqında» qanunları qəbul olundu. Qəbul olunmuş yeni Məcəllənin müddəalarına görə, Dövlət Gömrük Nəzarəti Baş İdarəsi - Dövlət Gömrük Komitəsinə çevrildi. Eyni zamanda Gömrük-tarif Şurası və narkotik maddələrin dövriyyəsinə qarşı Beynəlxalq koordinasiya (əlaqələndirmə) Şurası yaradıldı.

18 oktyabr 1991-ci ildə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 561 sayılı Fərmanı ilə Gömrük Komitəsi yaradıldı. Komitə əsasən keçmiş Azərbaycan Respublikası Gömrük İdarəsinin bazasında yaradılmışdı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin həmin Fərmanı əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti 01 iyun 1991-ci ildə 301 sayılı «Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri» haqqında qərar verdi. Bundan sonra 19 yanvar 1994-cü il tarixli qərarı ilə Gömrük Komitəsinin məsələlərinin və ona tabe olan təşkilatların siyahısının həlli barədə, onun maddi-texniki bazasının yaradılması haqqında qərar verdi. Son verilən bu qərarla Gömrük Komitəsinin maddi-texniki təchizat məsələləri ilə yanaşı, yeni gömrük postlarının açılması da öz əksini tapmışdır. O zaman Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinə Naxçıvan MR Gömrük Komitəsi, Bakı Baş Gömrük İdarəsi, 12 gömrükxana, Mərkəzi laboratoriya, avtomobil təsərrüfatı və təsərrüfat hesabı «Azər terminalkompleks» xarici iqtisadi birliyi daxil idi.

1995-ci ildə «Gömrük Məcəlləsi», 1999-cu ildə isə «Gömrük xidməti haqqında Əsasnamə» və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul olunmuşdur.

Ölkə müstəqilliyini qazandığı gündən yaranmış göm

rük xidməti sərhəd boyu keçid məntəqələrində ardıcıl olaraq idxal və ixrac əməliyyatlarını yüksək səviyyədə yerinə yetirir. Ölkənin milli sərvətlərinin dağılması və qaçaqmalçılığın qarşısının alınmasında, dövlət büdcəsinin formalaşmasında əsas rol oynayır.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra sərhədlərin açılması və dünya ölkələri ilə sərbəst bazarın formalaşmasına geniş şərait yaranmışdır. Bu xüsusilə ölkədə özəlləşmənin mərhələlərlə aparılması şəraitində sahibkarlığın inkişafı ilə sürətlənmişdir. Keçid şəraitində, məlum səbəblərdən qıtlığın yaranması xarici ölkələrin keyfiyyətsiz malların ölkəmizə geniş yol tapması şəraitində gömrük sisteminin fəaliyyəti bir daha çox vacib sayılır. Dünya ölkələri ilə gediş-gəlişin genişlənməsi, qanunla bir sıra qadağan olunmuş mallardan başqa bütün malların idxal və ixrac əməliyyatlarına nəzarət gömrük xidmətinin nəzarəti ilə həyata keçirilir.

1.3. Gömrük siyasəti və onun istiqamətləri

Gömrük siyasəti - Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin səmərəli tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi və beynəlxalq normalara uyğun gömrük işinin aparılmasıdır. Gömrük siyasəti dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsidir.

Gömrük siyasəti dövlətin xarici ticarət dövriyyəsinin (idxal və ixracın həcmi, strukturu və şərtləri) gömrük sərhəddindən mal və nəqliyyat vasitələrinin uyğun gömrük rejimləri müəyyən edilməsi vasitəsilə keçirilməsinin döv

lət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir.

- gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edək institutların məcmusu, həmçinin onun həyata keçirilmə üsulları, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi gömrük siyasəti mexanizmi anlayışını təşkil edir.
- gömrük siyasətinin inkişafı və əsas xüsusiyyəti xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyən edilir, bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir;
- ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsi, büdcənin doldurulmasında və daxili bazarın formalaşmasında yaxından iştirak etmək;
- Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasətini həyata keçirməkdə fəal iştirak etməli;
- xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimləmə sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət;
- vahid valyuta nəzarəti siyasəti;
- dövlətin gömrük ərazisinin bütövlüyü;
- xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilməsi;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi və hər hansı formada ayrışdırıcı yol verilməməsi;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması;
- dövlət və onun orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinin, onun iştirakçılara zərər vurulmasının, istisna edilməsi;

- gömrük siyasətinin yerinə yetirilməsi ölkənin daxili və xarici siyasətinə cavab verməklə beynəlxalq qanunlara uyğun olmalıdır.

Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. İqtisadi təhlükəsizlik məsələləri iqtisadiyyatın Azərbaycan respublikasının sosial, siyasi müdafiə qabiliyyətinin və mütərəqqi inkişafının kifayət edəcək səviyyəsini təmin edə bilən vəziyyətini, tarazlaşdırma problemlərinin həlli yollarını mümkün xarici və daxili təhlükələrə, onun iqtisadi maraqlarının xarici təsirlərdən asılı olmaması və kifayət qədər təhlükələrdən qorunmağı nəzərdə tutur.

Gömrük siyasəti, onun həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin olan gömrük xidmətinin fəaliyyətinə arxalanır. Eyni zamanda gömrük tənzimlənməsini yalnız gömrük orqanlarının fəaliyyəti ilə eyniləşdirmək yanlış fikirdir. Gömrük siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi mürəkkəb proses olub, hakimiyyətin hər üç qanadı - qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin, həmçinin bu işdə maraqlı olan təsərrüfatçılıq və sahibkalıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşır.

Azərbaycan Respublikasının vahid gömrük siyasətinin tələb və vəzifələri Prezident, Milli Məclis və hökumət tərəfindən Gömrük Məcəlləsi və Gömrük hüququ- nunn digər mənbələri əsasında müəyyən edilir. Bu isə respublikanın gömrük ərazisində mal mübadiləsinin tənzimlənməsi və gömrük nəzarəti vasitələrindən səmərəli istifadə etməklə daxili bazarın qorunmasını tələb edir. Daxili bazarın qorunması məqsədi ilə növbədə ticarət-siyasi məsələlərinin həll etməklə, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması vacib sayılır, yalnız bu halda dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas nəəsələlərinin həlli öz əksini tapar.

Gömrük siyasətinin mahiyyəti gömrük-tarif qanunvericiliyində, müxtəlif istiqamətli beynəlxalq gömrük birlikləri ilə münasibətlərin yaradılmasında, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının yaradılmasında öz əksini tapır. Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və xarici ticarət siyasətinin ayrılmaz hissəsidir və buna görə də hökumətin ümumi iqtisadi strategiyasının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır.

Respublika iqtisadiyyatının səviyyəsi və daxili istehsalçıların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətindən asılı olaraq xarici iqtisadi siyasətin, o cümlədən də gömrük siyasətinin nisbətən dəqiq konturlara malik 4-növü müşahidə edilir.

Proteksionizm, yumşaq proteksionizm, yumşaq sərbəst ticarət və sərbəst ticarət.

Bu istiqamətlər, eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının xarici iqtisadi müdaxilələrə açıqlıq dərəcəsini nümayiş etdirir.

Proteksionist gömrük siyasəti yerli istehsalın inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradılmasına yönəldilib. Onun əsas məqsədləri idxal edilən mallara gömrük vergi qoymasının daha yüksək səviyyəsini tətbiq etməklə əldə edilir.

Proteksionist siyasətdən fərqli olaraq sərbəst ticarət siyasəti gömrük rüsumlarının daha aşağı-minimum səviyyəsini nəzərdə tutur və daxili bazara xarici malların daha çox cəlb edilməsinə təhrik edir.

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri gömrük rüsumları, yığımları (tarif və ya iqtisadi tənzimləmə), gömrük rəsmləşdirilməsi və gömrük nəzarəti əməliyyatları, xarici ticarətin lisenziyalaşdırılması və kvotalaşdırılması (qeyri-tarif və ya inzibati tənzimləmə) təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük məhdudiyyətləri və rəsmiyyətdir.

Gömrük siyasəti müxtəlif hüquq normaları və gömrük qaydaları əsasında həyata keçirilməlidir və bu da gömrük hüququ məfhumunu meydana çıxarır.

Gömrük siyasətinin dəqiq hüquqi əsaslandırılması ilk növbədə ona görə vacibdir İd, sahibkarlıq fəaliyyətinin bu və ya digər istiqamətlərini imperativ tənzimləyərkən onun həyata keçirmə vasitələri istər-istəməz mülkiyyət münasibətləri sferasına müdaxilə etmiş olur. Bundan başqa gömrük siyasətinin xarici münasibətlərə təsiri dövlət üçün beynəlxalq-hüquqi xarakterli öhdəliklər yaratdığından onun normalaşdırılması zərurətini doğurur.

Gömrük Məcəlləsi gömrük işini - gömrük siyasəti və həmçinin bu siyasəti həyata keçirəcək vasitələr: mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilməsinin qayda və şərtləri, gömrük ödəmələrinin tutulması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarəti və s. kimi xarakterizə edir.

Azərbaycan Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin birinci bəndinin 25-ci hissəsinə görə gömrük işinin ümumi qaydalarını Respublikanın Milli Məclisi müəyyən edir.

Gömrük işinin inkişaf istiqamətləri Gömrük Məcəlləsinin 2-ci maddəsinin 3-cü bəndi ilə müəyyən olunmuş və bütövlükdə qəbul edilmiş beynəlxalq normalar və təcrübə ilə uyğunlaşdırma və eyniləşdirmə istiqamətində inkişaf etdirilir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra dövlətçilik atributlarından biri olan Dövlət Gömrük Komitəsinin yaranması 1992-ci il 30 yanvarda həyata keçirildikdən sonra gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ölkə iqtisadiyyatını xarici müdaxilənin təsirlərindən qorumaq, milli istehsalı müdafiə etməklə, iqtisadi təhlükəsizliyi idarə edən bir təşkilat kimi çıxış etməyə başladı.

Sovetlər ittifaqının dağılmasından sonra müstəqil Azərbaycanın gömrük siyasətinin strategiyası və taktikası sıfır səviyyəsindən başlamaqla yeni proqram və tədbirlər planı hazırlanması və həyata keçirilməsi vacib idi. Lakin ölkədə yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət, kürsü mübarizələri, ölkəyə səriştəsiz rəhbərlik, zorla müharibəyə cəlb edilməyimiz və s. məlum hadisələr şəraitində gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi lazımi səviyyədə ola bilməzdi.

1993-cü ildən sonra ölkə rəhbərliyinin dəyişilməsi, sabitliyin yaranması gömrük siyasətinə yeni təkan verdi. Yalnız bundan sonra iş qabiliyyətli gömrük müəssisələrinin yaradılması, onların texniki təminatı, gömrük xidməti kadrlarının hazırlanması, gömrük qanunvericiliyinin hazırlanması və tətbiq edilməsi gömrük siyasətinin fəaliyyətinə təkan vermiş oldu.

Yeni formada fəaliyyətə başlayan gömrük siyasətinin məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin gömrük mexanizmini hərəkətə gətirən və dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli yer tutan rüsum və yığımların toplanmasını təmin edən məsələlərin həyata keçirilməsidir.

Gömrük siyasəti həmçinin beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsində və onun inkişaf etdirilməsində əsas rol oynayır ki, bu beynəlxalq təşkilatlarla inteqrasiyada özünü göstərir. Beynəlxalq inteqrasiya və onun inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir.

a) Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tənzimlənməsinin iştirakçısı olan əsas beynəlxalq təşkilatlar.

b) Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Beynəlxalq Əməkdaşlığı.

Milli gömrük sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, bu sahədə iqtisadi əməkdaşlığın geniş

ləndirilməsi və inteqrasiya proseslərinin inkişafı baxımından beynəlxalq sahədə əməkdaşlıq mühüm rol oynayır.

Bu əməkdaşlıq isə beynəlxalq təşkilatlara - o cümlədən Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT), MDB Gömrük Rəhbərləri Şurası və ikitərəfli münasibətlər (ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları ilə) çərçivəsində özünü binizə verir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi uyğun olaraq Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün digər dövlətlərlə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun sazişlər, protokollar və memorandum layihələrin hazırlanmasında yaxından iştirak edir.

1992-ci ildən bu günə qədər Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasında Dövlətin xarici və daxili siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi sayəsində Komitənin beynəlxalq əlaqələri daha da genişlənməmiş və keyfiyyətə yeni səviyyəyə çatmışdır.

Komitənin ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə üstünlük verməsi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində öz bəhrəsini verir.

Türkiyə Respublikası, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Livan, Bolqarıstan Respublikaları və Ukrayna gömrük orqanları ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım orqanları ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır*. MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərləri Şurası çərçivəsində və İqtisadi əməkdaşlıq təşkilatına üzv olan ölkələrlə çoxtərəfli sazişlər mövcuddur. Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı Hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında

orqanlanm qarşılıqlı inzibati yardımını haqqında memorandum 7 iyul 1997-ci il tarixdə imzalanmışdır.

DGK MDB üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərləri Şurasının iclaslarında fəal iştirak edir, bunun nəticəsidir ki, MDB üzv olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərləri Şurasının XX iclası Bakı şəhərində keçirilmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsi Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturası əsasında vahid gömrük tarifinin işlənilib hazırlanması, gömrük rüumlarının alınması, tətbiq edilməsi, mallann mənşə ölkəsinin təyin edilməsini, gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla MDB üzv olan ölkələrin gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanıb təqdim edilməsini təmin edir.

DGK, həmçinin gömrük orqanları üçün kadrlann hazırlanması, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, gömrük statistikas, beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində MDB gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edir.

DGK tərəfindən «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Avstriya Respublikası Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş» layihəsi hazırlanaraq həmin ölkələrlə razılaşdırmaq üçün Respublika Nazirlər Kabinetinə və Xarici işlər Nazirliyinə göndərilmişdir.

Ukra)oia Dövlət gömrük Xidmətindən daxil olmuş «Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında qarşılıqlı yardım göstərilməsi qaydaları haqqında Memorandum» Layihəsinin ekspertizası aparılmış və Azərbaycan Respublikası Hökuməti nümayəndə heyətinin Ukraynaya səfəri zamanı 30 iyul 1999-cu il tarixdə Kiyev şəhərində imzalanmışdır.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi Mişel Daniel müraciət məktubuna əsasən Azərbaycan Respubli

kasının «Malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında Beynəlxalq Konvensiya»ya qoşulmaq barədə təklif daxil olmuşdur. Bu təklif qəbul olunmuş və artıq Konvensiya dövlətdaxili proseduralardan keçirilərək Milli Məclisdə ratifikasiya olunmuşdur.

Fərəhləndirici haldır ki, 2001-ci ilin yanvarından respublikamız bu konvensiyaya qoşulan 101-ci dövlətdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinə üzv seçilməsi məqsədi ilə Xarici İşlər Nazirliyinə və bir sıra beynəlxalq təşkilatlara Azərbaycan Respublikasını seçkilərdə müdafiə etmələri barədə məktubla müraciət etmişdir.

ÜGT-nin Brüssel şəhərində keçirilən 93/94-cü sessiyalarında Komitə sədrinin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti iştirak etmiş və sessiyanın işi zamanı Azərbaycan Respublikası ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir.

DGT Tasis proqramı çərçivəsində Avropa Gömrüyü ilə sıx əlaqələr yaradılması barədə intensiv iş aparılır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Avropa Gömrüyü, Tasis proqramı çərçivəsində Alman Gömrüyü ekspertləri tərəfindən Dövlət Gömrük Komitəsinin əməkdaşları üçün narkotiklərin müəyyən edilməsi, riskin təyin edilməsi, yükün nəzarətdən keçirilməsi və gəmilərin yoxlanılması, hava və dəniz limanlarında, dəmir yolunda, gömrük sərhədlərində nəqliyyat vasitələrinə nəzarətə dair, nəzəri və praktiki seminarlar təşkil olunmuşdur.

Avropa Gömrüyü, Avropa Gömrük təşkilatı ilə daimi yazışmalar və məlumat mübadiləsi aparılır. Avropa İttifaqının Tasis proqramı üzrə Azərbaycan Respublikasının milli və dövlətlərarası proqramları və Avropa İttifaqı Ko

missiyasının Texniki Yardım Proqramı çərçivəsində (1996-cı il oktyabr) Daşkənd şəhərində Avropa Gömrüyü və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında Tasis proqramı çərçivəsində «Təhsil», «İdarəetmə və Təşkil» Layihələri üzrə müqavilələr imzalanmışdır ki, bu layihələrdə nəzərdə tutulan mərhələlərlə həyata keçirilir.

Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhzilinin inkişafına həsr edilmiş Beynəlxalq Konfransa hazırlıq üçün Bakı şəhərində keçirilən iştirakçı dövlətlərin işçi qruplarının üzvlərinin iclasında gömrük əməliyyatları və sənədləşdirmənin aparılması üzrə Əsas Sazişin texniki əlavəsinin layihəsi hazırlanmışdır. DGK Avropa-Qafqaz-Asiya dəhzilinin inkişaf etdirilməsi üzrə imzalanmış «Çoxtərəfli Əsas Saziş»in gömrük prosedurası və sənədlərin işlənməsi üzrə texniki əlavədə nəzərdə tutulan müddələrin icrası ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi işini davam etdirir.

1.4. Gömrük tarif siyasətinin əsas inkişaf perspektivləri

Yeni müstəqillik əldə etmiş respublikada gömrük-tarif siyasətinin müəyyən edilməsində əlverişli yol seçilməsi çox vacib məsələ olmaqla, yeni strateji xətt olan xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsidir. Xarici iqtisadi məsələlərin tənzimlənməsində yeni bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün qarışıq məqamlarına daxili bazarın formalaşması və ölkədə istehsalın inkişafına mənfi təsirin qarşısının alınması əsas amil olmalıdır.

Bütün bu amilləri tənzimləməklə dövlət büdcəsinin doldurulmasında səmərəli yol seçilməli və fəaliyyəti nizamlanmalıdır.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, gömrük gəlirlərinin artımı ölkə daxilindəki məhsul istehsalı ilə birbaşa əlaqədardır. Onların bir-birinə qarşılıqlı təsiri son nəticədə xarici ticarətin genişlənməsinə şərait yaradır.

Gömrük siyasəti strategiyasının vacib məsələlərindən biri də inkişafda olan gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsidir. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi və Gömrük Tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilmişdir.

Gömrük tarifi və valyuta tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikası gömrük rüsumlarının dəqiq hesablanması və vaxtında yığılaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsi tələbini qoyur.

Gömrük qanunvericiliyinin inkişafında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 oktyabr 1998-ci il tarixli 7 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə mühüm yer tutur. Əsasnaməyə görə dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasında gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanıdır.

Gömrük siyasətinin strateji məsələlərinin müəyyən edilməsi mərhələsində Dövlət Gömrük Komitəsinin Əsasnamədə göstərilən vəzifə və funksiyaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülməlidir. Belə tədbirlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

gömrük tarifini əmtəə nomenklaturası əsasında və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq differensiya olunmuş gömrük rüsum dərəcələri nəzərə ahınmaq-

la metodologiyasının və tətbiqi qaydasının hazırlanması;
tarif güzəştləri (preferensiyaları) sisteminin və tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi; bütün səviyyələrdə tarif tənzimlənməsi mexanizminə aid kompleks problemlərin həll edilməsidir.

Gömrük siyasətinin inkişafı xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmə mexanizminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və milli iqtisadiyyatın maraqlarının dünyəvi qaydalar nəzərə alınmaqla müdafiəsi ilə bağlıdır.

Daxili bazarı xarici rəqabətin zərərli təsirindən qorumaq və keyfiyyətsiz malların içxalının qarşısını almaq məqsədilə hərtərəfli düşünülmüş tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq perspektivi nəzərə alınmaqla xarici kapitalın cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə bir sıra vasitələrdən, o cümlədən istehsalın beynəlxalq kooperasiya üçün mümkün şərait yaradan emal gömrük rejimlərindən, sərbəst gömrük zonası və sərbəst anbar gömrük rejimlərindən istifadə oluna bilər. Aksizli mallar istisna olunmaqla xarici təsisçinin nizamnamə fonduna payı şəklində gətirilən mallara tarif güzəştləri verilə bilər. Lakin gömrük-tarif tənzimlənməsinin elə dəqiq mexanizmi yaradılmalıdır ki, sui-istifadə hallarının qarşısını almaq mümkün olsun.

Bu problemlərin həll edilməsi - gömrük siyasətinin, xarici ticarətin tarif və qeyri tarif tədbirlərinin tətbiqinin prinsip və metodlarının təkmilləşdirilməsini, gömrük işinin hüquqi təminatının tamlığını, digər ölkələrlə gömrük əməkdaşlığını, gömrük orqanlarının təşkili və fəaliyyətini, eləcə də gömrük nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, gömrük orqanlarının digər

lan və dövlət qurumları ilə qarşılıqlı münasibətlərini daha mütərəqqi səviyyəyə qaldıra bilər.

Gömrük siyasətinin başlıca vəzifəsi - Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarının və səlahiyyət çərçivəsində iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Qaçaqmalçılıq, gömrük qaydalarının və vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına qarşı mübarizə aparmaq, narkotik vasitələrin, silahın, Azərbaycan xalqının bədii və arxeoloji sərvətlərinin eləcə də intellektual mülkiyyətin nadir flora və fauna nümunələrinin qeyri-qanuni ölkədən çıxarılması qarşısını alınmasıdır.

Dünya bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü ilə eyni vaxtda müstəqilliyin qazanılması sərhədlərimizin möhkəmləndirilməsi, onun şəffaflığının qorunması gömrük siyasətinin perspektiv inkişafını tələb edir.

Ənənəvi olaraq xarici ticarət ölkə iqtisadiyyatında çox əhəmiyyətli rol oynayır. Hər şeydən əvvəl bu, xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin yaradılması, maliyyə-bank sisteminin möhkəmlənməsi və əhalinin məşğulluq problemlərinin həllinə kömək edir.

Xarici ticarətin genişlənməsində dövlətin ən güclü təsir vasitələrindən biri gömrük siyasətidir. İxrac, idxal əməliyyatlarında konkret mallar üçün məhdudiyyətlər qoyulmaq, yaxud stimullaşdırmaq, ölkəyə gəlir gətirməklə büdcəni doldurmaq mümkündür. Bu tədbirlərin görülməsi ölkədə istehsalı artırmaq, daxili bazarı zənginləşdirmək, məhsul ixracı üçün normal şərait yaratmaq kimi problemləri həll etmək olar.

Dünya təcrübəsində olduğu kimi Azərbaycanın qüvvədə olan qanunlarının tətbiqinə gömrük siyasəti ilə (tariflər və qeyri tariflər) xarici ticarət nizamlanır. Bu və ya başqa tədbirin seçilməsi gömrük xidməti qarşısında dövlətin qoyduğu məqsəddən asılıdır.

Məqsədin düzgün təyin edilməsi hər bir dövlət üçün vacibdir. Lakin Azərbaycan Respublikası üçün bu daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müharibə vəziyyətində olan düşmənlərimizlə geniş sərhədlərə malik olduğumuz, məlum düşmənlərimiz və onlara havadarlıq edən şimal qonşularımızın törətdikləri məlum təxribatlar və içərimizdə sapı özümüzədən olan bü* su*a kommersantların varlanmaq arzulan ilə ölkəmizə gətirilən keyfiyyətsiz məhsulların törətdiyi fəsadlar və s. problemlər gömrük siyasətində ciddi olmağı tələb edir. Bütün bu və ya başqa səbəblər gömrük siyasətində dövlətin məqsədini əsas götürməklə, nəzarət funksiyasını mövcud qanunlarla nizamlamaq tələb edir.

Yuxarıda göstərilən neqativ halların qarşısının alınması məqsədilə gömrük siyasətində nəzarətin sərtləşdirilməsi xarici sərmayəçilərin narahatlığına səbəb olmaya bilməz, bu narahatlığın qarşısının alınması üçün gömrük siyasətinin bir sıra funksiyalarına daha ciddi yanaşmaq tələb edilir.

Gömrük siyasətində üç - nəzarət, nizamlama və mühafizə kimi funksiyaları prinsip etibarını ilə hər üçü ölkə iqtisadiyyatında eyni dərəcədə rol oynayır.

Lakin hazırda təcrübə göstərir ki, gömrük ancaq nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Bütçə qanununa və başqa normativ aktlarına əsasən gömrük orqanları tərəfindən say göstəricilərinə görə pul ödənişləri yerinə yetirilir.

Respublika bütçəsinin hər il 25-40 %-i gömrük ödəmələrinin gəlir hissəsi hesabına ödənilir. Ancaq bu rüsumlar gömrük siyasətinin ciddi nəzarət aləti kimi istifadə etdiyi gömrük nəzarəti qaydalarının yerinə yetirilməsini mürəkkəbləşdirir.

Məsələyə birtərəfli yanaşma ölkəmizin xarici partnyorlarını razı salmır. Xarici sərmayəçilər gömrük siyasətində nəzarətin yumşaldılmış yeni üsulunun yaradılması

halından istifadəni əsas götürürlər. Ancaq yumşaldılma yox bəzi güzəştlərin tətbiqi xarici sərmayədarların ölkəyə daha çox axınını sürətləndirə bilər.

Xarici sərmayəçilərin ölkəmizə sərmayə qoyuluşu məqsədilə gətirilən xarici avadanlıqlar bəzən uzun müddət sərhəd keçid məntəqələrində qalması, nəzərdə tutulduğu müddətdə avadanlıqların gətirilib qurulmaması, onları sərmayə qoyuluşundan daşıdırmaqla sərmayə qoyuluşlarına mənfi təsir edir.

Gömrük siyasətində ancaq nəzarət-fiskal üsulu ilə uzun müddət işləmək məqsədəuyğun deyil, bu baxımdan gömrük siyasətinin əsas üç: nəzayət-fiskal, nizamlayıcı və mühafizə amillərindən istifadə, bunlar arasında tarazlıq yaradılması üçün yeni vasitələr axtarılmalıdır.

Belə olduğu halda ölkədə istehsalın artımından əldə edilən və ölkə istehsalındakı məhsul növlərindən xaricdən ölkəyə gətirilməsi vergi mənbəyi kimi özünü göstərir və ölkədə istehsal edilən malların mühafizəsi öz əksini tapmaqla, vergi mənbəyi yaranır.

Ölkədə istehsal edilən yeni malların xaricdən gətirilməsi halında bizim istehsalçılar heç də həmişə xarici mallarla rəqabətə girə bilmədiyindən öz imkanlarından məhrum olur. Bu gömrük siyasətinə zidd olaraq, ölkə büdcəsinə iki tərəfli ziyan verir. Gömrük siyasətinin tərkib hissəsi olan bu problemlər ardıcıl həyata keçirilməlidir.

Bu siyasətin davam etməsi ölkədə bir sıra malların istehsalının ixtisarına səbəb ola bilər. Bunu nəzərə alaraq yeni proqramın işlənməsində bu problemlər ciddi nəzərə alınmaqla, tədriclə ölkə istehsalının bərpası və onun qorunması təmin edilməlidir.

Qüvvədə olan gömrük qanunçuluğu istənilən qədər olsa da bunlar əsasən gömrük rejiminə aiddir, ancaq ha

zırda istehsalın istənilən səviyyədə olmamasını nəzərə alaraq, müxtəlif aspektlərdə sənayenin inkişaf etdirilməsini gömrük rejimi istiqamətinə yönəltmək daha məqsədəuyğun olardı.

Gömrük siyasətinə əsasən daxili bazarm xarici mallarla təmin olunmasında gömrük nəzarəti çox vacib amildir. Belə halda gömrük vergi sənədləşmələrində qadağan olunmuş mallann daxil olması qarşısının alınmasından sonra daxili bazara mal daxil olması nəzarətdə saxlanılmalıdır. Bu məqsədlə mühasibat uçotlannda dəyişiklik aparmaqla gömrük auditini bərpa etmək və artıq xərclərə yol verilməsinin qarşısını almaq tələb olunur.

Təcrübəvi olaraq bu yeni gömrük siyasətinin reallaşması bir sıra üstünlüklərə malik olmalıdır.

Yeni gömrük siyasətində mallara bəyannamə verilməsinədək həmin mallara dair informasiyalar faktiki olaraq gömrük sənədləşməsinə daxil olur.

Gömrük siyasətinin hüquq-mühafizə sahəsindəki səmərəlilik göstəricisi qaçaqmalçılığın ictimai təhlükəli, mütəşəkkil formalarının sistemli şəkildə aşkar edilməsi və qarşısının alınmasıdır.

Bu siyasətin dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunmasına yönəlmiş əsas istiqamətlərindən biri də xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının valyuta əməliyyatlarına nəzarət sisteminin yaradılmasıdır. Bütün bu problemlərin idarəetmə səviyyəsində yerinə yetirilməsi kompleks xarakter daşıyır.

Müasir şəraitdə xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı şəraitində XİF tənzimlənməsinin və gömrük siyasətinin formalaşdırılmasının elmi əsasları hazırlanmalıdır. Bu zaman milli istehsalçıların səmərəli müdafiəsinin üsul və vasitələri nəzərdə

tutulmalı və əsaslandırılmalıdır. Belə haldə ölkədaxili istehsalın inkişafı iqtisadiyyatın yüksəlişində və daxili bazarın bolluğunda və onun qorunmasında əsas amil olacaqdır.

Gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətlə bağlı olub, dövlətin maraqları əks etdirir. Bu siyasətin özülü dövlətin iqtisadi əsasıdır.

1.5. Keçid dövründə gömrük siyasətinin daxili bazarın formalaşmasına təsiri

Dünya bazar sistemində bazar malalrın mübadiləsi, yaxud pul ifadəsində alqı-satqı aktlarının və sosial-iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Bazarın əmələ gəlməsi və formalaşması uzunmüddətli proses olub, ölkədə əmtəə istehsalına əsaslanan ictimai məhsulun satışında istehsalçılarla istehlakçıların qarşılıqlı münasibətləri sistemidir. Daxili bazarın inkişaf səviyyəsi ictimai əmək bölgüsünün genişliyindən asılıdır.

Bazar istehsalla istehlakçıların qarşılıqlı münasibətlərindən yaranan iqtisadi kateqoriyadır. Bazar əmtəə alqı satqısı sistemində xalq təsərrüfatının bütün sahələrini əhatə etməklə ölkənin iqtisadi yüksəlişində əsas rol oynayır. İnsan cəmiyyəti inkişafının ilk mərhələsində meydana gələn bazar kapitalizmdə daha sürətlə inkişaf etməyə başladı. Məhsuldar qüvvələrin durmadan inkişafı və daha çox gəlir gətirmək, bazar meyillərini daha çox genişləndirdi. Bu halda biznesin inkişafı və genişlənməsi özünü göstərdi.

Milli bazar milli iqtisadiyyata söykəndiyi üçün onun təşkili və səviyyəsi hər bir ölkədə elm və texnikanın mənimsənilməsindən, texnologiyadan, xalqın əmək əhəngəsi

milli ənənələrindən bilavasitə asılıdır. Ölkə iqtisadiyyatının uzun müddət sağlam, müstəqil, ənənvi təşkili, quruluş sistemi olmadığından hazırda onun formalaşması tələb olunur. Bu zaman ilk növbədə milli bazarın subyektləri yaradılmalı və obyektləri genişləndirilməlidir. Bunun üçün əmək, kapital və torpaq (təbii sərvət) kimi istehsal amillərinin düzgün bölgüsü və səmərəli istifadəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yuxanda göstəriləyi kimi təbii sərvətlərin ölkədən çıxarılması qarşısının alınmasında və milli bazarın söykəndiyi iqtisadiyyatın yüksəlişində gömrük orqanları fəaliyyəti gömrük siyasətinin əsasını təşkil edir. Milli iqtisadiyyat əsasında formalaşan, bazar subyektlərinin (istehsalçı və istehlakçıların) səmərəli fəaliyyətinə müvafiq olan və ölkənin gələcəkdə dünya iqtisadi məkana çıxarılmasına xidmət edən bazar milli bazar hesab olunur. Bunun da inkişafına gömrük orqanları özlərinin xidməti ilə cavab verir. Milli bazarın inkişafı milli iqtisadiyyatın təzahürüdür.

Respublikanın iqtisadi müstəqilliyinin qorunması birbaşa gömrük xidmətinin vəzifəsi olduğu aydındır. Bazar münasibətlərinə keçilməsi daxili bazarın yaradılması və ölkənin iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunması bir-birini tamamlayır və onların vəhdətliyi mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq bazar iqtisadiyyatına qədəm qoymasından keçən dövrün təcrübəsi göstərir ki, real və səhmanlı bazar əlaqələrinin yaradılması əvəzinə kommersiya şəbəkələrinin genişlənməsi daxili bazarın formalaşması prosesini ləngidir. Bunu nəzərə alaraq müstəqilliyin ilk dövründə gömrük xidmətinin yaranması və onun apardığı siyasət daxili bazarın inkişafına mane olan kommersiyanın (ölkədə istehsal edilən məhsulların xaricdən gətirilməsinə cəhd göstərən kommersantların) qarşısını almağa xidmət edir.

Sosializm cəmiyyətində xarici ölkə biznesmenləri ilə mal mübadiləsi edilməsinə baxmayaraq biznes adına pis münasibət bəslənirdi. Azərbaycanda sosializmin özünəməxsus yuxanda deyildiyi kimi ticarət qanunları geniş inkişaf tapmışdır. Nisbi bərabərlik sistemində planlaşma, nağdsız və nağd ticarət istehsalla sıx əlaqədar olub, malların keyfiyyətinə ciddi nəzarət edilirdi.

Dünya bazar sistemində keçid dövründə, bazar münasibətlərinin yaranması biznesin inkişafına yol açmışdır. Əlbəttə ki, əsl bizneslə məşğul olmaq, tərəf müqabilələrinə - yəni münasibətdə olduğu istehsalçılara, satıcılara, yaxud da alıcılara yüksək səviyyəli xidmətlər göstərmək, həmçinin bütün bunlara dövlət qanunçuluğu çərçivəsində nail olmaq yaxşı haldır.

Sosializm cəmiyyətində biznes adına və ticarət sistemində işləyənlərə pis baxmaq həmin sistemin özündən yaranmışdır. Göründüyü kimi sosializmdə nisbi bərabərlik sistemində yaşayıb, kapitalizmə keçid dövründə heç harda işləməyən, yaxud dövlət və hökumətin yuxarı pillələrində işləyib cüzi əmək haqqı alan adamın birdən-birə varlanması, ölkə və dünya mətbuatının yazdığı kimi, sadəcə xalqın malını oğurlamaqdan başqa bir şey deyil. Elə buna görə cinayətkar biznes əsl biznesdən fərqlənməlidir. Bu baxımdan gömrük xidməti daxili bazarın inkişaf prosesinə mənfi təsir edən kommersantların təsiri qarşısının alınmasında fəallıq göstərməklə, daxili bazarın inkişafına təkan vermiş olur.

Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadi bazara keçid dövrü ərəfəsində sərhadlərin şəffaflaşması və bir çox məlum səbəblərdən (müharibə, müəssisələrin ləğvi, özəlləşmənin aparılması və s.) işsizlik və qıtlıq yaratmışdır. Belə şəraitdə ölkəyə idxal edilən keyfiyyətsiz və bir sıra qadağan olunmuş malların ölkəyə gətirilməsi qarşısı

nın alınmasında gömrük orqanlarının üzərinə çox məsuliyyətli vəzifə düşür.

İstehsalın dayanması ticarətə mənfi təsir etsə də, əhalinin tələbatı və gündəlik yaşayış məcburiyyətindən istifadə edən alverçi möhtəkirlər keyfiyyətsiz idxal malları hesabına kommersiyanı sürətlə inkişaf etdirməyə başladı. Kommersiyanın belə inkişafı, dövlət tənzimlənməsinin olmaması kommersantların ticarətdə hər cür hiyləgərliyə əl atmalarına meydan yaratdı.

Xalq təsərrüfatı mallarının bütün sahələri üzrə məhsulların əsas hissəsini idxal təşkil edir ki, bu da ölkənin öz istehsalının hələlək qismən dayanması və aşağı olması hesabmadır. Elə kommersiyanın inkişafı hesabına istehsalı olmayan keçid dövrünün çətinliklərini yaşayan xalq gündəlik tələbat malları ilə təmin olunur. Yuxarıda göstəriləyi kimi sabiq ittifaqın dövründə ən az ticarətçiləri olan Azərbaycanda hazırda satıcıların sayı alıcılardan bəlkə də çoxdur. Bu hazırki, ölkənin məlum problemlər üzündən salındığı vəziyyətlə əlaqədardır. Kommersiyanın törətdiyi bir sıra neqativ halların çoxalması da ölkədə mövcud bürokratik əngəllərdən meydana çıxır. Həmçinin yeganə varlanmaq, şöhrət toplamaq ideyası ilə yaşayıb ölkənin, torpağın qeydinə qalmayan bir sıra belə qrupların keyfiyyətsiz və saxta malların ölkəyə gətirilməsi qarşısının alınması gömrük siyasətinin əsas vəzifəsi olub, gömrük işçilərinin xidməti ilə alınır.

Bu baxımdan bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmasına baxmayaraq gömrük təşkilatı bu işlərin öhdəsindən gəlməklə, dövlətçiliyimizin və daxili bazarın qorunmasında fəaliyyətlərini gündən-günə genişləndirir.

Hazırki, keçid dövründə idxal hesabına xalqa yedizdirilən təminat müddətləri keçmiş, qərbin tor-töküntü keyfiyyətsiz ərzaq məhsulları və onlann reklamında

ların geniş yayıldığı bir şəraitdə gömrük orqanları daha çox işləməlidirlər. Təşkilatın keçid məntəqələrində yaratdıqları laboratoriyalarda məhsulların ekspertizadan keçirilməsi nəticəsində lazımsız məhsulların ölkənin daxili bazarına buraxılması hallarının qarşısını qismən almışdır.

Sağlam bazar və onun tərkib hissələri tələb-təklif və qiymətdir. Bu ünsürlər milli bazarın formalaşmasında özünü göstərir. Milli bazarın formalaşması və əhalini təmin edə biləcək sağlam məhsullarla təmin edilməsi üçün xarici ölkələrin keyfiyyətsiz məhsullarının ölkəyə gətirilməsi qarşısının alınması gömrük orqanlarının üzərinə düşür.

Ölkədə biznes-ticarətin genişlənməsi, müxtəlif sahələrlə məşğul olan biznesmenlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Məsələn ölkəyə gətirilən qənd bazan bir biznesmenin əlində, taxıl-un məhsulları başqa bir biznesmenin əlində və s. cəmləşmişdir. Belə hallarda onların istəyi ilə vaxtaşırı istədikləri kimi qiymətləri artırılıb-azaltmaq imkanına malikdirlər. Bazarda rəqabət yaratmaqla məhsulların qiymətlərinin dəyişilməsi qanunauyğunluqları belə halda süni idarə edilir. Bu baxımdan bir məhsulun az, başqa məhsulun çox gətirilməsi şəraitini yaradan qeyri sağlam kommersantların geniş əl-qol atmaları qarşısının alınması, gömrük siyasətinin əsas işi olub, gömrük orqanlarının apardıqları işgüzar fəaliyyətlərinin nəticəsində nizamlanır.

Bazarın həcmi və strukturu dinamik olmalı, tələbatın və elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq daim dəyişməli, tələb və təklif özünü dolğun əks etdirməlidir. Bu iqtisadi qanunauyğunluq olub, ölkənin inkişafı üçün lazımdır. Ölkənin daxili və xarici siyasətinin yerinə yetirilməsi istiqamətində öz işlərini quran gömrük təşkilatı milli bazanın yenidən nizamlanmağa başladığı ke

çid dövrü ərəfəsində idxal və ixrac əməliyyatlarını bazarın tələbinə uyğunlaşdırır.

Kommersiyanın genişləndirilməsi biznesin inkişafına, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın yüksəlişinə təkan verir. Biznesin inkişafı isə xüsusi mülkiyyət formalannın genişlənməsi şəraitində daha çox inkişaf edir. Bu baxımdan hazırda keçid dövründə orta və iri müəssisələrin özəlləşdirilməsi, xarici ticarətin genişləndirilməsi həyata keçirilir. Xarici ticarətin inkişafı isə ölkədə müxtəlif istehsal sahələrinə sərmayə qoyuluşunun artması daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Xarici sərmayələrin artması isə, ölkədə sabitliyin yaradılması hesabına gündən-günə genişlənilir. Bu hazırda kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə sərmayə qoyuluşunda özünü göstərir. Ölkədə özəlləşdirilmiş fermer təsərrüfatına güzəştli kredit verilməsi və bir su*a emal müəssisələrinin sərmayə qoyuluşu hesabına yenidən qurulması aqrolizinqlərin yaradılması beynəlxalq standartlara cavab verən məhsulların dünyə bazarda çıxarılması ölkənin daxili bazanın formalaşmasında və məhsul bolluğu yaradılmasında özünü göstərir.

Daxili bazarın mühüm göstəricisi onun daimi genişlənməkdə olan tutumudur. Mal tutumu ölkə istehlakçılarının ticarətdə aldığı malın həcmidir.

Daxili bazarın tutumu həcmi ölkənin daxili ehtiyat mənbələri hesabına təmin edilməsi imkanları vardır. Bunu nəzərə alaraq istehlak mallarını idxal hesabına ödəmək haqqımız yoxdur.

Sabiq ittifaqın dövründə bazarın tutumunu müəyyən edərkən ayrı-ayrı mal qruplarının istehlakı xüsusi nəzərə alınır. Məsələn, ərzaq mallarının bazanın tutumu müəyyən edilərkən müxtəlif ərzaq mallarının qarşılıqlı əvəzlənmə imkanları (yarma-makaron məmulatları; ət-balıq, kərə yağı-marqarın; heyvanat yağı-bitgi yağı və s.) nəzərə alınaraq, is

tehsalda planlaşdırılır və istehlakçıların tələbi əsasında yerinə yetirilməsinə nəzarət edilirdi. Həmçinin qeyri ərzaq sahəsində belə nizamlamalar edilirdi.

Bazarın tutumunda uzun müddətli proqnozlardan da geniş istifadə edilirdi. Dünya bazar münasibətlərinin yaranması şəraitində mal tələbinin, tələb və təklifin, mal bolluğunun və onun qiymətlərinin bazar vasitəsilə nizamlanması fikirlərinin əsaslı olması dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində dövlət tənzimlənməsi şəraitində baş verə bilər. Bizim ölkəmizdə keçid dövrünün ilk anlarında proqramsız və dövlət tənzimlənməsi olmadan iqtisadi bazara keçid şəraitində bunu düşünmək sadələvhükdür. Bu ünsürlərin biznesmen-kommersantlar tərəfindən nizamlanması mümkün deyildir. Bu baxımdan belə həddini aşmış kommersantlardan ölkə bazarının qorunması gömrük orqanından çox asılıdır.

Kommersiya sözü alman sözü - kommersz olub mənası - ticarət deməkdir. Vaxtilə ticarət sistemində mal alıb artıq qiymətə satanı-qazanc əldə edəni möhtəkir adlandırırdılar. Möhtəriklik fəaliyyəti ilə məşğul olub, qazanc əldə etmək, varlanmaq kapital toplamaq hər bir sahibkar-biznesmenin əsas məqsədi və fəaliyyətinin stimuludur. Qərbin bank sahibkarlarından biri demişdir: - «kommersiya və möhtəriklik əksər hallarda bir-birilə elə sıx bağlıdır ki, bilmək olmur, kommersiya harada bitir, möhtəriklik haradan başlayır». Ona görə də sivil ölkələrdə biznes-kommersiya möhtəriksiz deyil. Belə möhtəriklik edənlərin milli bazarı zibilləməkdən qorumaqdan gömrük xidmətinin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu dövlətin və gömrük xidmətinin siyasəti olmalıdır.

Kommersantlar var toplamaq xatirinə milli bazarın hər cür keyfiyyətsiz mallarla zibilləməkdən çəkinmədən hər cür vasitələrə əl atırlar. Bu baxımdan onlar malları nəza

rətdən gizlədərək gömrük sərhədlərindən keçirilməsi üçün müxtəlif saxtakarlıqlar edirlər. Bir sıra hallarda sənədləri saxtalaşdırmaq, bir malın əvəzinə oxşar malı sənəddə göstərmək kimi aldatma hallarına rast gəlinir. Bunun qarşısının alınması gömrük qanunlarında öz əksini tapmışdır.

Gömrük Qanunları Məcəlləsinin 273-cü maddəsində göstərilir. Sənədlərdən və yeniləşdirmə vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədlərindən keçirilməsi.

Maddə Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədlərindən qaçaqmalçılıq predmeti olmayan mal və nəqliyyat vasitələrinin sənədlərdən və ya yeniləşdirmə vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə keçirilməsi üçün məsuliyyət müəyyən edir. Sənədlərdən aldatma yolu ilə müxtəlif cür istifadə edilir ki, bunlar aşağıda göstərilənlərlə nizamlanır:

- sənədlərin saxtalaşdırılması, yəni saxta sənədlərin hazırlanması və ya həqiqi sənədlərdə mətnin bir hissəsinin məhv edilməsi, əlavə informasiya daxil edilməsi ilə yayındırıcı məlumatlarla tamamlanması;
- hüquqi qüvvəsi olmayan, məsələn, yalan məlumat əsasında məlumat alınması;
- sənədlərin qeyri-qanuni yolla əldə edilməsi, məsələn yalan məlumat əsasında lisenziya alınması.

Bu göstərilənlərlə yanaşı bir çox başqa saxtakarlıq hallarının gömrük keçid məntəqələrində baş verməsi halları iqtisadi bazara keçid dövründə ölkənin daxili bazarının formalaşmasına mənfi təsir etməyə bilməz. Elə bu baxımdan gömrük işçilərinin neqativ halların qarşısının alınması daxili bazarda sağlam məhsulların bolluğuna

müsbət təsir edir. Bazarların mövcud olan sisteminin qarşılıqlı xidmətini təmin etməklə bazar mexanizminin o zaman səmərəli işləyə bilər ki, bir sıra şərtlərə riayət edilsin: - təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin azadlığı, iqtisadi fəaliyyətin yekunlarına görə həmin subyektlərin məsuliyyəti, tələb və təklifin balanslığı əsasında azad qiymət əmələ gəlməsi, təsərrüfat fəaliyyətində dövlətin minimum iştirakı, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində fəal istiqamətlənməsi və bazarın xarici mallarla zibilləməkdən qorunmasıdır. Buradan görünür ki, daxili bazarın keçid ərafəsində formalaşmasında əsas rol oynayan ölkə iqtisadiyyatının yüksəlməsi və xarici müdaxilədən bəzən qorunması gömrük xidmətinin səmərəli işinin nəticəsidir.

Azərbaycanda keçidlə əlaqədar və bir sıra məlum hadisələr üzündən daxili bazarın formalaşması çox ləng gedir. Bu ondan irəli gəlir ki, nisbi bərabərlik - sabiq sosializmdən kapitalizmə keçid, həmçinin irticaçı model seçilməsi, eyni vaxtda görkəmli iqtisadçılarla proqram əsasında yox kor-koranə ilkin olaraq plansız və proqramsız, yüksək işsizlər ordusu ilə iqtisadi bazara keçid xarici ölkələrin daxili bazarımıza hücumuna səbəb oldu. Belə halda işsizlərlə yanaşı bir qrup varlananların daxili bazar yox küçə alveri yaratmaları nəinki bəzən hətta şəhəri acınacaqlı hala saldı. Ancaq son vaxtlar belə alverin yığışdınlması, iqtisadi qanunlara uyğun iri marketinqlərin yaranmasına və bəzən formalaşmasına şərait yaradır. Burada isə daxili bazarımızı korlayan xarici malların hücumlarından qorumaqla gömrük orqanları fəallıq göstərməkdədir.

1.6. Keçid dövründə gömrük siyasətinin formalaşmasının daxili bazarın qorunmasında rolu

Daxili bazarın formalaşması ölkə iqtisadiyyatı ilə sıx bağlıdır.

Daxili bazar müstəqil ölkənin bazarıdır və təkrar istehsalın bütün sferalarında tədaviyyə ilə bağlı yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Bu münasibətlər şəraitində əməliyyatlar yerli rezidentlərlə aparılır. Yerli resurslara əsaslanan milli iqtisadiyyat dövlət tərəfindən tənzimlənir. Daxili bazar istehsalçılarla istehlakçılar arasında iqtisadi münasibətləri xarakterizə edir.

Daxili bazarın yaranması, formalaşması və tələbatı ödəyə bilən səviyyədə inkişaf etməsi üçün əsas şərtlərdən biri onun xarici müdaxilədən qorunmasıdır. Keçən yaxın illərin təcrübəsindən məlumdur ki, bu problem tarixən yaranmış və əksər milli dövlətlərin öz iqtisadiyyatını möhkəmlətmək işində qarşıya çıxan əsas məsələdir. Merkantlizm nəzəriyyəsinə əsaslanaraq (XVI-XVIII əsrlərdə) bir çox ölkələr ölkə daxilində istehsalı təşkil etməklə iqtisadi sabitliyi qorumağa və xarici ticarətin ölkəyə daxil olmasını məhdudlaşdırmağa çalışmışdır. Milli iqtisadiyyatı məhdudlaşdırmağa çalışan bütün ölkələr (xüsusilə sabiq SSRİ-yə və digər sosialist sisteminə daxil olan) üçün daxili bazarın xarici müdaxilədən qorunması zəruridir. Daxili bazarın qorunmasında əsas iqtisadi yol respublikanın regionları üzrə istehsalın yeni tələblər səviyyəsində qurulmasıdır. Hazırda bir çox məlum səbəblərdən regionlar üzrə istehsalın artırılması tempi aşağı səviyyədədir. Bu baxımdan daxili bazarı xarici müdaxilədən-xarici ticarətin mənfəətlərindən qorunmaqda gömrük orqanlarının xidmətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük Məcəlləsinin Azərbaycan Respublikasının

gömrük sərhəddindən nəqliyyat vasitələrinin və malların ayrı-ayrı növlərinin keçirilməsini tənzimləyən qaydaların inkişaf etdirilməsi və kommertiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların ölkəyə gətirilməsi qaydalarını pozanlar haqda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 21 iyul 1997-ci il tarixli 81 sayılı xüsusi qərar qəbul edilmişdir. Qərarın müddəaları əsasında fəaliyyət göstərən gömrük təşkilatı nəzərdə tutulmayan malların ölkəyə gətirilməsinin qarşısının alınması daxili bazarın zibillən- məsinin qarşısını almaqla, onun tələbata uyğun mallarla təmin olunmasına şərait yaradır. Gömrük orqanları daxili bazarın xarici təsirlərdən qorunması qarşısının alınması məqsədilə mövcud qanunların müvafiq maddələri ilə ölkəmizdə xaricdən gətirilən mallar haqqında aşağıdakı sənədləşmədən istifadə edirlər:

- xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilə;
- əməliyyatın maliyyələşdirilmə mənbəyi haqqında məlumat;
- idxal qiymtinin əsaslandırma arayışı

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi müvafiq sənədlərin qəbul olunması barədə rezidentləri yazılı surətdə xəbərdar etməlidir.

Bu qaydalarda nəzərdə tutulmuş hallarda İqtisadi İnkişaf Nazirliyində bağlanmış müqavilələrin ekspertizası keçirilərkən onların Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və beynəlxalq hüquq qaydalarına uyğunluğu araşdırılır və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarının gözlənilməsi yoxlanılır.

Bu məqsədlə idxal əməliyyatları üzrə: bağlanmış müqavilə; gömrük yük bəyannaməsi; invoys - idxal olunan malların əmtəə dəyərini müəyyən edən sənəd; yol nəql- yyat sənədləri; malın mənsəyini təsdiq edən sənəd; malın

keyfiyyət sertifikatı; malın uyğunluq sertifikatı; bu qaydalarda nəzərdə tutulan hallarda Nazirlər Kabinetinin sərəncamı və ya İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin ekspertizasının müsbət rəyi.

Lazımı sənədlər təqdim edildikdən sonra müqavilənin qeydiyyatı İqtisadi İnkişaf Nazirliyində 3 iş günü ərzində həyata keçirilir.

İdxal haqda göstərilən əməliyyatlar üzrə tələb olunan sənədlər rəsmiləşdirilir və təlimata uyğun gələn malların buraxılması 24 saat ərzində təmin edilir.

Malların təhlükəsizliyini və onların müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olduğunu təsdiq edən sənəd-sertifkasiya sistemi qaydalarına əsasən verilmiş sertifikat hesab edilir, sertifikat bir nüsxədə verilir. O həmçinin xarici sertifikatın tanınması barədə şəhadətnamə rolunu oynayır.

Bir qayda olaraq Azərbaycan ərazisinə gətirilən malların təhlükəsizlik tələblərinə uyğun olması zərurəti və bunun təsdiqi olaraq malların sertifikatlaşdırılması xarici müqavilə və sazişlərin tərtibini nəzərdə tutmalıdır.

Sertifikatlaşdırılması məcburi olan mallar sərbəst dövriyyə üçün buraxılış, təkrar idxal, gömrük nəzarəti altında malların emalı (emal məhsullarının sərbəst dövriyyə üçün buraxılması) gömrük ərazisindən kənarında malların emalı (emal edilmiş məhsulların geri gətirilməsi üçün) gömrük rejimləri altında yerləşdirilmiş mallar yalnız sertifikatlar gömrük orqanlarına təqdim edildikdən sonra buraxılır.

Gömrük orqanlarında sertifikatların ciddi yoxlanılması və bunun məhsulun keyfiyyətinə təsiri son bir-iki ildə daxili bazarda məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir etmişdir. Bu həm də məhsulların dünya standartları səviyyəsində olması tələbini qarşıya qoyur. Ölkənin gömrük sərhədlərindən idxal olunan məh-

şullarının dünya standartlarına cavab verməsi tələbi, daxili bazarda məhsulun keyfiyyəti də müsbət təsir etməklə, ölkə daxilində istehsal edilmiş məhsulların dünya standartları ilə buxarılmasına müsbət təsirini göstərir. Ölkənin daxili bazarını qorumaq üçün nəzərdə tutulmayan malların gətirilməsinin qarşısının alınmasına gömrük xidmətinin birbaşa təsiri əsas rol oynayır.

Mal göndərənlə mal qəbul edənin hansı mülkiyyət sahibi olmasından asılı olmayaraq müqavilə sənədlərində malın bütün keyfiyyət xüsusiyyətləri göstərilir. Malın növü, çeşidi, keyfiyyətini müəyyənləşdirilməsi üsulu, beynəlxalq standartları, standartı olmayan bir neçə mal varsa bu halda həmin malların ayrıca texniki şərtləri müqavilə sənədində öz əksini tapır. Həmçinin müqavilə sənədləri əsasında malın göndərilməsində mallar üzərində etiket göstəriciləri ilə faktiki göndərilən mal partiyalarının hər biri üçün eynilik təşkil etməlidir.

Həmçinin nəqləmədə nəqliyyat növləri, sövdələşmə qiymətləri, əgər növlər üzrə keyfiyyət, kəmiyyət, qiymət və s. müxtəliflik varsa belə halda siyahı üzrə bütün göstəricilər hər bir mal üçün ayrıca yazılır.

Malların alqı-satqısında göndərilən malların hesablaşması müqavilə şərtlərinin[^] əsasən iki formada: - inkassa, yaxud akkreditivlərlə ' aparılır. Akkreditivin aparılması əməliyyatında bankın həmin əməliyyatda məbləğin satıcıya ödənilməsini öz üzərinə götürülməsi əvvəlcədən haqqının ödənilməsi, lazım gəldiyi hallarda akkreditivin geri çağırılması, ləğv edilməsi, məbləğin ödənilməsində onun bölünməsi və akkreditiv şərtləri razılaşıdırılır. Akkreditivin hansı növündən necə istifadə edilməsi tərəflərin razılığı əsasında müqavilə şərtlərində göstərilir. Bu və ya başqa məsələlər müqavilə şərtlərində öz əksini tapır. Yalnız bu halda istehsalçı ilə istehlakçının

nasibətlərinin yaranması və məhsullarının reallaşmasına nail olmaqla, iqtisadi yüksəliş əldə etmək olar.

Kommersiya yuxarıda qeyd edildiyi kimi varlanmaq məqsədilə ancaq möhtəklikdən ibarət olmayıb, təkcə ticarət vasitələrində deyil, istehlakçıların tələbatına uyğun olaraq istehsal sahələrinin inkişafını tənzim etdiyi üçün iqtisadiyyatı inkişaf etdirir. Ticarətin inkişafı əsasında istehsal artır. Bu baxımdan istehsal, istehsalın inkişafı kommersiyanı və kommersiya vasitəçiliyini inkişaf etdirir. Bunun nəticəsi olaraq deməyə əsas verir ki, istehsal-kommersiya və kommersiya vasitəçiliyi bir-birilə sıx bağlıdır. İstehsalın təşkili və genişlənməsi infrastrukturun genişləndirməsinə təsir etməklə sosial-iqtisadiyyatı yüksəldir.

Hələ 16 əsr bundan qabaq peyğəmbərimizin ticarət haqda «ruzi on qismidir, doqquzu ticarətdə, biri də heyvan saxlamaqda» dediyi bu kəlamın nə qədər dəyərli olduğu hamıya aydındır. Ticarətçilərin əliyəriyini hələ o dövrdə uzaqgörənliklə bilən peyğəmbərlərimizin bu kəlamı da dəyərlidir ki, «mal alverində çəkiddə aldadan adamı allah bağışlamır». Həmçinin peyğəmbərin kəlamındakı heyvan saxlamaq o dövr üçün istehsalın əsas sahəsi olub. Bu baxımdan peyğəmbərin istehsalı hələ o dövrdə əsas sahə kimi məsləhət görmüşdür. İstehsal olmayan yerdə ticarət və ticarət olmayan yerdə istehsaldan söhbət gedə bilməz. Hazırki qıtlıq dövründə istehsalın yüksəlişi sərmayə qoyuluşundan asılıdır. Ölkəyə xarici sərmayə axını isə qismən gömrük işçilərinin səmimiyyətindən çox asılıdır.

İstehsalın inkişaf etdirilməsi ölkənin təbii ehtiyatları ilə bağlıdır. Təbii ehtiyatların ölkədə zənginliyi istehsalı güclü inkişaf etdirməyə əsas verir. Lakin bundan layiqincə, ağılla istifadə etmək, inkişaf etdirmək, idxalı azaltmaqla, yerli mallar hesabına ticarəti inkişaf etdirmiş olanq.

Ticarətin inkişafı mal dövriyyəsini yüksəldir və xidmət sahələrini genişləndirir. Bu sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tənzimlənməsi əsas şərt hesab edilir. Ticarət təlimatı qaydalarında əks olunan bu göstəricilər Gömrük Məcəlləsində göstərilən təlimatı qanunlarla uzlaşdırılaraq gömrük keçid sərhədlərində gömrük işçilərinin iş proqramı olaraq yerinə yetirilir. Bu yoxlamalarda təlimatı qaydalara və daxili bazarda mənfi amillərə qarşı mübarizə aparan gömrük işçiləri daxili bazarın formalaşmasında və sağlamlaşdırılmasında gündəlik fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

Eyni zamanda ölkədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə ölkə qanunçuluğunda onlar üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlər, sahibkarların xarici ticarətdə rolu və xarici ticarətin yerinə yetirilməsində gömrük orqanlarının fəaliyyəti daxili bazarın inkişafına öz təsirini göstərir. Sahibkarlığın genişlənməsi tələb və təklif əsasında daxili bazarda əmtəə və xidmətlər bolluğunun yaradılmasına təkan verir. Həmçinin sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi is- tehlik bazarını yerli istehsal hesabına doldurmaqla iqtisadiyyatın normal fəaliyyəti təmin edilir.

Daxili bazarın xarici müdaxilədən qorunması ilə yanaşı potensialın xaricə daşınması qarşısının alınması da birbaşa gömrük xidmətinin üzərinə düşür. Dövlətin idxal- ixrac əməliyyatlarına dair qanunda göstərilən təlimatı qaydalar əsasında gömrük təşkilatı bu işi yerinə yetirməklə, ölkə potensialının xaricə daşınmasının qarşısını alır.

İdxal əməliyyatlarında qeyri tarif məhdudlaşdırıcıları (QTM)-xarici malların daxili bazara nüfuz etməsinin qarşısını alan məhdudlaşdırma-qadağan xarakterli tədbirlər kompleksidir. Bu tədbirlərin məqsədi yalnız idxal edən ölkənin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi deyil, həm də milli sənayenin qorunmasıdır. Bundan başqa QTM ixrac əməliyyatlarında geniş istifadə edilir.

Birbaşa və dolayısı yolla xarici ticarəti tənzimləyən tədbirləri: - tarif, paratarif, qiymətlərə nəzarət, maliyyə, lisenziyalaşdırma, kəmiyyət nəzarəti, monopolis tədbirlər, texniki tədbirlər və s. daxili bazarın nizamlanmasında və iqtisadi inkişafda əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin güman edilir ki, milli istehsalın inkişafı naminə və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı ilə əlaqədar olaraq onların istifadə dairəsi genişləndiriləcəkdir.

Daxili bazarın formalaşmasında təkcə idxal malları deyil həmçinin xarici ticarət də geniş rol oynayır.

Xarici ticarət idxal və ixrac əməliyyatlarını özündə birləşdirir. Xarici ticarətlə məşğul olan hər bir ölkə, özü üçün bunu gəlir mənbəyi hesab edir. Öz ölkəsinin ehtiyat mənbələrindən asılı olaraq mal mübadiləsində, yaxud alqı-satqısında öz ölkəsinin ehtiyat mənbələri hesabına özü üçün az tapılan mallar əldə edir. Bu baxımdan dünya ölkələri arasında ixrac və idxal nəticəsində malların balansı yaranır. Ölkələr arasında qarşılıqlı xarici ticarət münasibətlərinin elmi-texniki, xidmət və s. başqa sahələrə tətbiq edilməsi, ideyalar axını ilə dünya bazarında yüksək nailiyyətlər qazanılmasına, bu da iqtisadiyyatın hər bir iştirakçı ölkə üçün yüksəlməsinə xidmət edir.

Yuxanda xarici ölkələrdən təminat müddətləri keçmiş məhsulları gətirilib əhalini zəhərləməsi haqda ətraflı danışılmışdır. Ona görə xarici ticarətin inkişafında belə məhsulları dəyər-dəyməzinə alıb gətirilərək ölkə daxilində baha satılmasında bir qrup mafioz adamların marağının qarşısı dövlət tərəfindən aimmalıdır. Bunun beynəlxalq qanunlar çərçivəsində çox sərt qanunlarla, ciddi cəzalar verməklə qarşısını almaq olar. Xalqın sağlamlığı xatirinə dövlət tənzimlənməsi əsas rol oynamalıdır. Bu işdə gömrük orqanları- nın fealiyyəti daha çox olmalıdır.

Azərbaycanın spirtli içkiləri sabiq ittifaqın dövründə

Rusiyanı müəyyən qədər təmin etməsi, həmçinin tütün məmulatlarının həmin illərdə ixracı nəzərə alınarsa, hazırda spirtli və spirtsiz içkilərin idxalı-5894,7 min, ixracı-6164,7 min dol., tütün və tütün məmulatı idxalı-6500,4 min dol, ixracı -2138,1 min dol, həcmində təşkil etmişdir. Ölkədə istehsal edilən malləren keyfiyyətinin və satışının yaxşılaşdırılması haqda son aylarda qəbul edilmiş qanunlar nəzərə alınaraq bu mallənin ölkəyə gətirilməsi qarşısının alınması birbaşa gömrük orqanlarının vəzifəsidir.

Statistik məmulatlarda xarici ticarətin 2006-cı il 01 yanvar vəziyyətinin araşdırmaları 144 ölkə ilə 123 adda müxtəlif mallərin ticarəti yerinə yetirilmişdir. Bunlardan ölkə daxilində istehsal edilən və əhalinin tələbatını ödəyən mallərin ixrac və idxalında göstərilən uyğunsuzluq tədiyyə balansının pozulmasına xidmət edir. Ona görə ölkə daxilində istehsalı ilə tələbatı ödəyən mallərin idxalına yol verilməsində dövlət tənzimlənməsi olması və bu malləyə gömrük vergilərinin artırılması ilə qarşısının alınması iqtisadiyyatın yüksəlişinə xidmət edə bilər. Bunları nəzərə alaraq, bütün bu əməliyyatların xalqın tələbi nəzərə alınmaqla Respublikanın İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeyddən keçməsi əhalinin tələb və təklifi, məhsul istehsalının həcmi nəzərə alınmaqla nizamlanmalıdır. Bütün bu tənzimlənmələrə nəzarətin İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə həvalə edilməsi ölkənin iqtisadi potensialını artırmış olardı. Aydın məsələdir ki, əvvəlki illərdə fərqli olaraq sahibkarların daxili işlərinə qarışmadan, bu işlər nizamlana bilər. Burada bir məsələni yaddan çıxarmaq olmaz ki, məhsul istehsalında illərdən asılı olaraq, xüsusilə kənd təsərrüfatı sahəsində məhsul istehsalında və ticarətində ölkə daxilində məhsulun çoxluğu, yaxud azlığından böhran yaranmamaq üçün xalqın tələbatı nəzərə alınmalıdır.

Məhsulların növləri üzrə istehsalı və onların ticarə

tində tələbatın ödənilməsi şəraitində həmin məhsulların xaricdən gətirilməsinə vergilərin artırılması, limitləşdir- mə, yaxud hansı üsullarla nizamlanmasında hər hansı nazirliyin məşğul olması ilə yanaşı gömrük orqanlarının da əsas rol oynaması aydındır.

Lakin çox hallarda gömrük orqanları səhlənkarlığı nəticəsində təəssüflə qeyd etmək lazımdır* ki, bəzi gömrük vergilərinin rəsmiləşdirmədən, dolayısı yollarla gömrük məntəqələrindən buxarılmasına yol verirlər ki, bu hallar daxili bazara və ölkə iqtisadiyyatına ağır zərbə vurur.

Gömrük -tarif siyasəti ümumi iqtisadi siyasətin çevik əlaməti kimi ölkənin iqtisadi inkişafının maraqlarını qorunmalıdır. Həmçinin gömrük siyasəti bir pilləli və proqnozlaşdırılan olmalıdır.

Xarici ticarətin inkişafında dövlət əsasən əhalini yaşayış vasitələri ilə təmin etmək məqsədilə xarici ticarətin bütün problemlərinin həllində əsas rol oynamalıdır. Bu problemlərdən əsasən tarif, valyuta və milli sənaye siyasəti ön plana çəkilə bilər. Ticarət siyasəti xarici ölkələrdən gətirilən mallara qoyulan vergilərdə özünü göstərir ki, bu çox azdır. Ticarət siyasətində tək cəmi vergilər deyil əsasən subsidiyalar-idxal və ixracda limitləşdirməni əhatə etməlidir. Bu baxımdan xarici ticarət mallarına qoyulan qiymətləri qaldırmaqla yerli ehtiyatlar hesabına milli məhsul istehsalına hər cür şərait yaradılmalıdır. Daxili məhsul istehsalını inkişaf etdirmək üçün *daxili bazar bu günkü dünya qiymətlərindən qorunmalıdır*. Yerli istehsal çılartar tariflərdən və bir sıra bürokratik əngəllərdən azad edilməklə, onlara stimül yaradılmalıdır. Milli məhsul istehsalında tariflərin ölkədə istehsalla məşğul olan xarici istehsalçılar arasında qiymət məhdudyyətləri ləğv edilməlidir. Ölkənin yerli məhsul istehsalçılarının vergi

və tarif qiymətlərinin güzəştləri ilə stimula və məhsul bolluğu yaratmaqla yerli məhsulların hesabına ticarəti inkişaf etdirməklə daxili bazarın formalaşdırılmasında dövlət prinsipi olmalıdır.

Valyutanın mübadiləsi kursu milli iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına bağlayan əsas vasitədir. Bu baxımdan milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün idxalla ixrac limitləşdirilməlidir. Bu halda xarici ticarət dövriyyəsinə müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla, xüsusi tariflər tətbiq edib idxalı azaltmaqla ölkə daxilində məhsulların dünya qiymətləri səviyyəsi aşağı salınır.

Ticarətdə xaricə satılan mallara az xərc çəkib, aldığımız mallara çox xərc çəkməsi bütün faktlardan aydın olur. Ayrı-ayn illərdə bu xərclərin məbləği 150-200 milyon dollar təşkil edir. Bu miqdar hazırda ümumi milli gəlirin 50-60%-ni təşkil edir. Daxili bazanın formalaşdırılması ümumi milli gəlirin inkişafından asılı olması məlumdur.

Bu tədiyyə balansının kəsindən xilas olması ilə onun maliyyələşdirilməsidir ki, bu hazırda dövlət büdcəsinə imkan vermir. Bu kəsrin doldurulması borc almaqla başa çatdırılmağa cəhd göstərilir ki, bu məqsədə uyğun deyildir. Bu kəsrləri aradan qaldırmaq üçün ölkədən kənara çıxan xərclərin ixtisar edilməsi və xaricə malların satışından əldə edilən gəlirlərin artırılması və üçüncü yol ölkədən kənar xalis aktivlərin çoxaldılmasıdır. Xarici ticarət əlaqələrində ilk dəfə tədiyyə balansını əsas götürülür.

Tədiyyə balansını ölkənin nə dərəcədə xarici ölkələrdən asılı olmasını əks etdirir. Bunun qaydaya salınması ölkənin tənzimləmə siyasətindən asılıdır. Bu baxımdan vaxtilə A.Smitin bu fikrini əsas götürmək yerinə düşər. Alim göstərir ki, bazarın normal inkişafı məqsədilə ayrı-ayrı istehsalçıların normal şəraitdə mənfəət əldə etməsi üçün bir sıra funksiyaları dövlət öz üzərinə götürməlidir.

FƏSİL II

GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ İQTİSADI İSLAHATLAR

2.1. Azərbaycan gömrük xidmətinin respublikanın iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində rolu

Gömrük sistemi olduqca vacib bir fəaliyyət sahəsidir. Azərbaycan Respublikasında, investisiya siyasətində, daxili bazarın yad ünsürlərdən qorunmasında, ən başlıcası isə, dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşmasında, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizənin gücləndirilməsində gömrük sistemi müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin, suverenliyinin və milli mənafeyinin qoumma- sında gömrük orqanlarının da böyük rolu vardır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, məhz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı sayəsində bu gün gömrük sistemi dövlətin strateji marağının, iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatçılarından birinə çevrilmişdir. Gömrük orqanlarına göstərilən etimadın nəticəsidir ki, Azərbaycan Gömrük Təşkilatı öz fəaliyyətində son illər əsaslı dönüşə nail olmuşdur. Yaxın və uzaq xarici ölkələrin gömrük orqanları ilə işgüzar əlaqələr yaratmaqla əməkdaşlığımız gündən-günə güclənir, gömrük xidməti ilə bağlı beynəlxalq forumlarda respublikamız layiqincə təmsil olunur.

Bu gün mübaligəsiz demək olar ki, Azərbaycan gömrüyü gündəlik fəaliyyətini ölkədə apanlan iqtisadi siyasətə uyğun qurmağa çalışmış və respublikanın iqtisadi siyasətini həyata keçirən ən mühüm qurumlardan birinə çevrilmişdir. Görülən işlər və həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində gömrük sisteminin maddi-texniki və normativ

xeyli möhkəmləndirilmiş, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük vergi və rüsumların xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Bir cəhəti də nəzərə çatdırmaq yerinə düşərdi ki, gömrük orqanları respublikada aparılan iqtisadi islahatlarda və bazar münasibətlərinin qurulmasında öz yeri olan çoxfunksiyalı bir kompleksə çevrilmişdir. Gömrük nəzarəti gücləndirilmiş, nəzarət formalan təkmilləşdirilmiş, maliyyə-vergi intizamının və normativ bazanın möhkəmləndirilməsi sahəsində ardıcıl işlər görülmüşdür. Gömrük nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması, gömrük-buraxılış məntəqələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni məntəqələrin yaradılması, gömrük xidmətinin avtomatlaşdırılması, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi artıq öz səmərəsini verməkdədir. Belə bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, əgər 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi üzrə cəmi 17,4 milyard manat gömrük vergi və rüsumları toplanıb büdcəyə köçürülmüşdüsə, 2004-cü ildə bu rəqəm 1 trilyon 303,3 milyard manat olmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, 1997-ci ildə qüvvəyə minən Gömrük Məcəlləsinə əsasən hüquq-mühafizə orqanı statusu almış gömrük orqanlarımızın əməkdaşları qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı daha ciddi və konkret tədbirlər görmək habelə gömrük işi sahəsində hüquqpozmalann ilkin istintaqını aparmaq imkanı əldə etmişlər. Sözsüz ki, gömrük orqanlarına hüquq-mühafizə funksiyalarının verilməsi dövlətin iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması üzrə işin gücləndirilməsinə səbəb olmuşdur. 2004-cü ildə qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2584 hüquqpozma faktı aşkar edilmiş, bu da əvvəlki illə müqayisədə xeyli çoxdur.

Ümummillî lider Heydər Əliyevin *«Biz dünyədə müt*

təqil Azərbaycanın nüfuzunun qaldırılmasına, iqtisadi inkişafına böyük yardım edən, xarici iqtisadi əlaqələrdə layiqli yer tuta bilən bir gömrük sistemi yaratmalıyıq» fikrini əməli işimizdə əsas kimi qəbul edərək dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsində bəhrələnməsi, müxtəlif dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlığı əsas məsələlərdən biri hesab edirik. Təsadüfi deyildir ki, bu gün respublikamız Ümumdünya Gömrük Təşkilatının, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının və bir sıra beynəlxalq qurumların üzvüdür. Gömrük orqanlarında avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçidi tam təmin etmək, müasir tipli terminallar yaratmaq, gömrük orqanlarının modernləşdirilməsi işini davam etdirmək, sərhəd-keçid məntəqələrini ən yeni avadanlıq, cihazlarla təmin etmək, xidmət mədəniyyətini daim yüksəltməklə yanaşı. Gömrük nəzarətini təkmilləşdirmək, kadrların peşə hazırlığını artırmaq, beynəlxalq əlaqələri daha da genişləndirmək - fikrimizcə, gömrük sisteminin dünya standartlarına cavab verməsi üçün görüləcək zəruri tədbirlər hazırda bunlardır. Onların həyata keçirilməsi üçün daim axtarışdayıq. İndiyə kimi, gömrük sənədlərinin və gömrük təminatlarının tanınması haqqında, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalanmı pozulmasına qarşı mübarizə sahəsində bir sıra xarici ölkələrin gömrük xidməti orqanları ilə gömrük məsələləri üzrə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında saziş imzalanmış və bu iş uğurla davam etdirilməkdədir.

Gömrük xidmətinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi konsepsiyasına uyğun olaraq qlobal şəbəkə yaradılmış, gömrükxanaların əksəriyyəti ilə «Modern əlaqə» təmin edilmiş, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrükxanalardan daxil olan gündəlik məlumat əsasında «Gün» məlumat bazası, sərhəd-keçid məntəqələrindən gündəlik keçən yüklər barəsində «Sərhəd» məlumat bazası yaradıl

mışdır, İdxal olunan malların qiymətinə nəzarəti gücləndirmək üçün onların maksimum, minimum və cari qiymətlərini müəyyən edən gündəlik proqram tərtib edilmişdir. Gömrük nəzarətinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə komitənin mərkəzi laboratoriyası ən müasir avadanlıqla təchiz edilmiş, gömrük-buraxılış məntəqələri üçün xüsusi avadanlıq və digər zəruri texniki vasitələr alınmışdır. Xarici iqtisadi əlaqə iştirakçılarına gömrük xidmətinin səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə müasir gömrük idarələri və postları yaradılmışdır. Gömrük əməkdaşlarının peşə hazırlığının qaldırılması və onların fəaliyyətinin beynəlxalq normalara cavab verəcək səviyyəyə qaldırılması məqsədilə komitənin nəzdində müasir texniki vasitələrlə təmin edilən tədris mərkəzi və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Bakı Regional Tədris Mərkəzi yaradılmışdır.

Xarici təsirlər əsasən ikivektorlu səciyyə daşıyır: Rsiya yönümlü və qərbpərəst yönümlü beynəlxalq birlik. Rusiya vektoru MDB çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin gücləndirilməsinə yönəlmişdir və ən cəlbedici ideya kimi Gömrük İttifaqı modeli irəli sürülür. İkinci vektora gəldikdə isə, əslində bu istiqamətdə bütün konstruktiv ideyalar TRASEKA layihəsində mərkəzləşmişdir.

Gəlin qeyd edilmiş modelləri müfəssəl nəzərdən keçirək. Azərbaycan Gömrük Təşkilatının özündə institusional təkamül prosesləri, Azərbaycan Respublikasının onlarda iştirakından asılıdır.

Gömrük İttifaqı ümumi gömrük sərəhədi və üçüncü ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi mexanizmi kimi sərbəst ticarət zonasıdır. Ekspertlərin hesablamalarına görə, dünyanın əsas ölkələri Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olub (ÜTT) ümumdünya sərbəst ticarət zonası təşkil etdikləri vaxt - 2015-2020-ci illərdə belə

daha ehtiyac qalmayacaqdır. Lakin nə Avropa İttifaqı (Aİ), nə də regional ittifaqlar belə birləşmə formasından imtina etmək niyyətində deyillər. Nəzərə alınmalıdır ki, Aİ-də sərbəst ticarət zonası yaradıldığı vaxtdan 90-cı illərin ortalarında gömrük sədlərinin tam ləğvinədək 20 il keçmişdir. Bu dövr ərzində vahid rəqabət və valyuta əməliyyatları qaydası, ümumi biznes etikası bərqərar olmuşdur.

Ekspertlərin fikrincə, müasir mərhələdə MDB ölkələri üçün vacib məsələlərdən biri də aşağıdakı problemlərin həllidir:

MDB çərçivəsində ticarət məhdudiyyətləri və onların aradan qaldırılması

Məlumdur ki, MDB üzv dövlətləri arasında ənənəvi ticarət əlaqələri mövcuddur və keçid dövrünü yaşayan üzv dövlətlərin bu əlaqələrdən səmərəli istifadə olunması böyük fayda verir. Bu əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün müxtəlif siyasi və iqtisadi cəhdlər edilir, çoxtərəfli və ikitərəfli sazişlər imzalanır. MDB-nin fəaliyyət göstərdiyi son illərin təcrübəsi göstərir ki, Birlik ölkələri ikitərəfli sazişlərə daha çox üstünlük verir. 1994-cü ildə MDB üzv dövlətləri arasında Azad Ticarət Zonası yaradılması haqqında Saziş imzalanırsa da, bu Saziş yalnız Qırğızıstan və Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilir. Azərbaycan da adxil olmaqla digər üzv ölkələr öz aralarında ikitərəfli qaydada bu cür Saziş tətbiq edir.

MDB çərçivəsində qarşılıqlı ticarət liberallaşdırılması tendensiyasına baxmayaraq Birlik dövlətlərinin əksəriyyətində malların idxalı və ixracının tənzimlənməsi zamanı bir sıra məhdudiyyətlər tətbiq olunur. Şübhəsiz bu bir tərəfdən keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə büdcə gəlirlərinin idxaldan asılılığı digər tərəfdən daxili bazarı

qorumaq istəyi ilə izah olunmalıdır. Onu da qeyd edək ki, bu cür məhdudiyyətlər bütövlükdə götürdükdə Beynəlxalq təcrübəyə uyğundur, eyni zamanda bu məhdudiyyətlər əsasən idxala tətbiq olunur və vergi tutumlu malların ölkə ərazisinə idxalı zamanı maneə yaratmaqla əsas eti- ban ilə daxili bazarı qorumaq məqsədi daşıyır. İxracda isə bu cür məhdudiyyətlər azdır və əsasən həmin malların daxili bazarda qalmasını təmin etmək məqsədi güdür. Bu cür məhdudiyyətlər tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinə bölünür. Tarif məhdudiyyətləri idxal və ixraca tətbiq olunan gömrük rüsumlarının tarif dərəcəsinin azaldılması və ya ləğv edilməsi ilə şərtlənir. MDB çərçivəsində bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparılır. Məsələn, Azərbaycanla Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Gürcüstan, Ukrayna və Belorusiya arasında bağlanmış Azad Ticarət Sazişinə uyğun olaraq həmin ölkələrdən Azərbaycana, Azərbaycandan isə həmin ölkələrə idxal olunan mallardan idxal rüsumları alınmır. Lakin Rusiya Federasiyası və Qazaxıstanla Azərbaycan arasında Azad Ticarət Sazişinə istisnalar mövcuddur. Bu istisnalar əsas etibararı ilə aksizli malları əhatə edir. Hazırda həmin istisnalar ləğv edilməsi istiqamətində danışıqlar aparılır.

Bu cür istisnalar digər MDB üzv dövlətləri arasında da mövcuddur və bütövlükdə MDB çərçivəsində bu istisnaların ləğv edilməsi istiqamətində iş aparılır.

Qarşılıqlı ticarətdə qeyri-tarif maneələri: kvotolaşdırma və lisenziyalaşdırma məsələləri üzrə də müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi üzv dövlətlərinin qarşısında duran vacib məsələlərdən hesab olunur.

2.2. MDB çərçivəsində iqtisadi təhlükəsizlik amilləri

İnkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Yaponiya) ÜDM-də ixracın payı 10-11 faiz təşkil edir. Rusiyada o, 1992-ci ildə 62 faizə qalxmış (xarici ticarət inhisarını şok vəziyyətinə gətirmiş ləğvinin nəticəsidir), yalnız sonralar aşağı düşmüşdür (1994 - 28%, 1997 - 20%).

Bu halda əmtəə dövriyyəsinin həcmi həmin illər ərzində 1,5 dəfə qalxmışdı (150 milyard dollaradək - dünyada 15-16-cı yer). Orta icbal tarifini (14-15 faiz) 2000-ci ilədək 1/5-ə, 2005-ci ilədək 1/3-ə qədər azaltmaq nəzərdə tutulur. Azərbaycanda da bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparılır. Ümumiyyətlə ölkəmizdə idxal rüsumlarının ən yüksək həddi 15% təşkil edir. 2005-ci il yanvarın 1-nə gömrük tarif rüsumları üzrə orta dərəcə 8,4%-dən 5,7%-ə enmişdir.

Lakin xarici ölkələr MDB-dən rəqabətə girə biləcək məhsulların - tikişsiz borular, metal təbəqələr, ferrosilisi- um və digər metal məmulatları, kalsium, maqnezium, uran və sairin yolunda maneələr qururlar. ABŞ, İndoneziya, Tailand və Çilidə (1998) Ukrayna metalına antidem- pinq rüsumları mövcuddur və bu, Türkiyə, Kanada və digər ölkələrdə də hazırlanır. Rüsumun həcmi 60%, maq- neziyuma görə isə (Al ölkələri) 170% çatır və kvotalarla tamamlanır. Halbuki MDB mallarının ucuzluğu əksər hallarda əmək haqqının səviyyəsi ilə izah edilir (Çerepovets şəhərində «Severstal» da orta aylıq əməkhaqqı 350 dollar, ABŞ-da isə 4000 dollardır, MDB-də boruların maya dəyərində əmək haqqının payı 10 faiz. Qərbdə 60 faizdir).

Aydın ki, Rusiya öz ixracını məhdudlaşdırmaqdan böyük ziyan çəkir (ildə 1 milyard dollar). Müasir xarici

iqtisadi menecmenti mənimsəmək, malların sertifikatlaşdırılması və şifrlənməsi qaydalarına riayət etmək, beynəlxalq audit üçün vaxtında məlumatlar hazırlamaqla ziyanı, azaltmaq olar. Birgə assosiasiyalar, kartellər xarici bazara sertifikatsız məhsulların kütləvi şəkildə çıxarılmasının qarşısını almağa imkan verərdi. Qeyd edək ki, Rusiya tərəfinin problemi.

Çox güman ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) daxil olarkən MDB ölkələrinin öhdəlikləri əlaqələndirilməlidir. Buraya 4 sənəd daxildir: xarici tədarükçülərin milli xidmətlər bazarına buraxılışı üzrə xüsusi öhdəliklərinin siyahısı; ÜTT üzvlərinin hamısında xarici ticarətdə daha əlverişli rejim yaradılması üzrə ümumi qaydalardan çıxarışların təsviri (heç bir ölkə başqalarına nisbətən mal və xidmət bazanna pis buraxılış şəraitində olmamalıdır); idxal tarifi (ÜTT-yə daxil olduqdan sonra o, qalxa bilməz); qüvvədə olan qanunvericilikdə və beynəlxalq sazişlərdə dəyişikliklər.

Yeri gəlmişkən, iclaslarını Moskva şəhərində keçirən MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərləri Şurasının özünün 20-ci iclasını Bakıda davam etdirməsi, hər şeydən əvvəl, əbədiyaşar Prezidentimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə ölkəmizin artan nüfuzunun, dünya inteqrasiyasına doğru inamla irəliləyən gömrük xidmətimizin uğurlarının nəticəsidir. Üç gün davam edən iclas iştirakçılarının nümyəndə heyətləri rəhbərlərinin ölkə başçımız tərəfindən qəbul edilməsini və gömrük orqanlarımızın fəaliyyətindən razılığını ifadə etməsini işimizə verilən yüksək qiymət kimi qəbul etmişik.

2.3. Azərbaycan Gömrüyü və TRASEKA

Respublikamızın həyatında və beynəlxalq aləmdə mühüm hadisəyə çevrilən, ölkə rəhbərinin təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində keçirilən Beynəlxalq konfransda Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafı üzrə imzalanan beynəlxalq nəqliyyat sahəsində çoxtərəfli sazişin, onun 4 texniki əlavəsindən biri olan gömrük qaydaları və sənədlərin işlənməsi haqqında əlavənin hazırlanmasında Avropa Birliyi ilə yanaşı, bizim Komitənin ekspertləri də yaxından iştirak etmişlər.

Milli və dövlətlərarası nəqliyyat-ticarət kommunikasiyalarının inkişaf strategiyasına həsr edilmiş, həmin zirvə görüşündə Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi təsis edilmişdir. Bu proqram Avrasiya məkanında həyata keçirilən ən dinamik və iqtisadi cəhətdən səmərəli layihələrdən biridir. Konkret desək, Bakıda keçirilmiş Beynəlxalq konfransda Avropa və Asiya ölkələri arasında nəqliyyat kommunikasiyalarının inkişafı üçün ticarətə, iqtisadi inteqrasiya proseslərinə, dövlətlərin qarşılıqlı surətdə faydalanmasına və zənginləşməsinə kömək istiqamətində sözləri birləşdirməyə yönələn tarixi bir addım atılmışdır. Beləliklə, Azərbaycan tranzit ərazisi olduğu üçün tranzitdən əldə edilən vergi, hətta nəqliyyatı idarə edən adamların Azərbaycan ərazisində xərcləyəcəyi vəsait, rəsmi investisiyalar, beynəlxalq maliyyə ayırmaları, kreditlər və bir çox başqa amillər Azərbaycan iqtisadiyyatının çiçəklənməsinə, xalqın rifah halının yaxşılaşmasına səbəb olmaqla Qafqazda münaqişələrin aradan qaldırılmasında, mürəkkəb problemlərin həllində baza rolunu oynayacaqdır. Başlıcası bərpa olunan İpək yolunu Azərbaycanımızın «Qızıl kəməri» adlandırmaq olar və bu yol sülhə, əmin-amanlığa aparən işıqlı bir yoldur.

1998-ci il mayın 5-6-da TRASEKA iştirakçısı olan ölkələrin ikiillik iş proqramının (ümumi dəyəri 30 mln.ekyü) başa çatması ilə bağlı Tbilisidə keçirilmiş növbəti konfransda 1998-1999-cu illər üçün yeni proqram müzakirə olunmuşdur. 11 iştirakçı ölkə və Avropa İttifaqının nümayəndələri yaxın iki il üçün ümumi məbləği 20 mln.ekyü olan 14 işçi layihəsini təsdiq etmişlər. Bu layihələr 4-18 ay ərzində həyata keçiriləcəkdir. Azərbaycan 7 layihədə iştirak edəcəkdir ki, onun da ümumi büdcəsi 11,3 mln ekyü təşkil edir. Bunlardan üçü - «Bakı bərə terminalının bərpası» (müddət 6-ay, büdcə 250 min ekyü), «Neft körpülərinin bərpası» (6 ay, 250 min ekü), «Dəmiryol çənlərinin buxarla yuyulması və təmizlənməsi üçün qazanlar» (6 ay, 500 min ekyü) xalis Azərbaycana aiddir. Bundan savayı, ümumi layihələrin həyata keçirilməsində də xeyli görülməli tədbirlər vardır. Bütün TƏSİS layihələr-texniki xarakter daşıyır və daha mötəbər kommersiya layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırma (TİƏ) hazırlığını nəzərdə tutur. Belə ki, sonralan onlar beynəlxalq maliyyə təsisatlarının maliyyələşdirilməsi hesabına həyata keçiriləcəkdir. Bu səbəbdən TRASEKA-nın ümumi büdcəsinin azaldılması qarşıdakı işlərin miqyasını əks etdirmir. Hazır layihələrin həyata keçirilməsinin əsas maliyyə donoru Avropa İttifaqı və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı olacaqdır. Digər təşkilatların kreditlərinin cəlb edilməsi də istisna deyil. Təbii ki, belə mötəbər layihə Dövlət Gömrük Komitəsi qarşısında məsul vəzifələr qoyur.

FƏSELIII

İXRACIN STİMULLAŞDIRILMASI GÖMRÜK SİYASƏTİNİN STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

3.1. ixracın sdmullaşdırılması siyasətinin mahiyəti

Klassik və neoklassik iqtisadçılar xarici ticarət nəzəriyyəsini statistik baxımından nəzərdən keçirmişlər və ümumi iqtisadi inkişaf problemlərinə ayrıca diqqət yetirmişlər. Lakin həyat daim dinamizm göstərir, istehsal amilləri, texnoloji struktur və ictimai zövqlər də, tələblə təklifin quruluşunda dəyişikliklər baş verir. Günümüzdə iqtisadi artım və iqtisadi inkişaf iqtisadi elmində iqtisad siyasətdə ən çox diqqət çəkən problemlərə çevrilmişdir. Ona görə də, iqtisadi inkişaf və beynəlxalq ticarət arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqələr diqqətlə öyrənilməlidir.

İqtisadi inkişaf cəmiyyətin zövqündə və mallara üstünlük verilməsində dəyişikliklər yaradır. Xarici ticarətə açılan ölkələrin əhalisi əvvəllər ölkədə mövcud olmayan mallar ilə qarşı-qarşıya çıxır və onları istehlak etməyə başlayırlar. Başqa sözlə, xarici ticarət yeni ehtiyatlar yaradır və onların təmin olunması zərurətini doğurur. Beynəlxalq ticarət müasir istehlak standartının zəif inkişaf etmiş ölkələrdə yayılmasına yol açır. Bütün bunlar isə ölkə istehsalının daxili strukturunda da dəyişikliklərə meydan verir. İd- xalata əsaslanan istehlakın artması xarici ticarət həcmının artmasına, əksinə, ixracat yönü inkişaf modeli isə xarici ticarətin həcmində azalmasına səbəb olur.

Məlumdur ki, adambaşı hesabı ilə gəlirin artma pro

sesi əhalinin fərdi istehlakının quruluşunda dəyişikliyə səbəb olur və bu zaman adətən tələbin xarakterində iki qanunauyğunluq özünü göstərir.

Hər şeydən əvvəl fərdi gəlirlər artdıqda əhalinin müxtəlif növ mal və xidmətlərə olan tələbi qeyri-bərabər artır. Gəlirlər artdıqca tələbin ümumi həcmi də şərti olaraq ilkin tələbat malları adlanan mal qrupunun payı azalır. Lyuks mallar adlanan digər mal qrupunun payı artır. Alman iqtisadçısı Enqelin adı ilə bağlı bu qanunauyğunluqda ilkin tələbat mallarına ərzaq, lyuks mallar isə uzunmüddətli istifadə olunan mallar (soyuducu, televizor və s.) aid edilmişdir. Bu qanuna görə qiymətlər və demoqrafik dəyişikliklər (ailənin tərkibi və sayı) sabit qaldığı halda gəlirlərin artımı ərzağa olan istehlak xərclərinin payının azalmasına gətirib çıxarır. Bu zaman ərzağa olan tələb artır. Lakin bu artım gəlirlərin artımından geri qalır. Ailə büdcəsinin tədqiqi nəticəsində yaranmış həmin qanun istər ayrı-ayrı ailə, istərsə də bütöv bir ölkə üzrə real həyatda özünü doğruldur. Yəni, gerçək həyatda iqtisadi in- kişfin nəticəsi olaraq adambaşına gəlirin artması tələbin strukturunda dəyişiklik yaradır. Bu dəyişikliklər isə gəlirləri az elastikliyə malik olan ərzaq, hər şeydən əvvəl taxıl istehsalçılarının əleyhinə olur.

Enqel qanunu belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, göstərilən qanunauyğunluq lyuks mallar və ilkin tələbat malları qiymətlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Gəlirlərin artması lyuks mallarına olan tələbi və müvafiq olaraq onların qiymətlərinin nisbi olaraq artmasına gətirib çıxarır. Bu isə həmin malların idxalatı üzrə ixtisaslaşmış ölkələrin sürətli inkişafına yol açır. İlkin tələbat malları istehsal edən mülkiyyətçiləri və ölkələri isə həmin mallara olan tələbin və müvafiq surətdə qiymətlərin nisbi olaraq azalması prosesi gözləyir.

Hər bir ölkədə müxtəlif istehsal amillərinin artımı müxtəlif proporsiyalarda özünü göstərə bilər. Xarici ticarətə istehsal amilləri baxımından təsir göstərən əsas cəhət bu amillərin müxtəlif növlərinin və onların ölkələr arasındakı artım sürətinin arasındakı fərqdır. Bu fərqli artım vaxt keçdikcə ölkənin malik olduğu müqayisəli üs- tünlyünün dəyişməsinə səbəb olur. Məsələn, keçən əsrin ikinci yarısında ABŞ-da daha çox dağ-mədən sənayesi məhsulları ixrac edən bir ölkə idi. Hal-hazırda isə bu ölkə həmin məhsulların hamısını xaricdən gətirir. Başqa sözlə, ölkə keçən əsrdə daha çox torpaq tutumlu mal ixrac edən ölkədən, əmək tutumlu mal ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Bu proses ona görə baş vermişdir ki, bu ölkədə torpaq amilinin artımı çox yavaş, əmək-kapital amilinin artımı isə çox sürətli olmuşdur.

İstehsal amilinin artım sürəti arasındakı fərqi xarici ticarətə göstərdiyi təsirin kanalları çoxsaylıdır. Bu təsir özünü həm tələb, həm də təklif vasitəsilə bənizə verir. Bu zaman müəyyənədiçi məsələ istehsal amillərinin hansı sahələrdə daha sürətlə artmasıdır: idxal ilə rəqabət vəziyyətində olan sahələrdə; yoxsa ixracat sahələrində. Həmin fərqli artımı amerikan alimi P.X.Lindert «Dünya təsərrüfat əlaqələrinin iqtisadiyyatı» kitabında aydın izah edir.

Müasir mərhələdə idxalı əvəzetmə və ixrac potensialının genişləndirilməsi siyasəti əhəmiyyətli təsərrüfat nailiyyətləri əldə etmiş ölkələrdə hökumətin yeritdiyi iqtisadi, o cümlədən gömrük siyasətinin mühüm tərkib hissələridir. Uzun əsrlər boyu bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşamış ölkələrin zəngin təcrübəsi göstərir ki, idxalı əvəzetmə və ixrac potensialının genişləndirilməsi zamanı bu və ya digər sahələrin sürətli inkişafını təmin etmək üçün maliyyə-kredit mexanizmindən geniş istifadə

dərəcələri aşağı salınmalı və gömrük-tarif tənzimlənməsi vasitələrindən də bacarıqla istifadə olunmalıdır.

3.2. Azərbaycanın ixrac potensialı və onun inkişaf xüsusiyyətləri

Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində beynəlxalq ictimaiyyətin əldə etdiyi çoxillik təcrübə göstərir ki, hər bir ölkənin ixracın stimullaşdırılması strategiyasının reallığı əlverişli iqtisadi əsasa söykənməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında iqtisadi istehsalın həyata keçirilməsi nəticəsində inkişaf səviyyəsinə, xarici və daxili bazarlarda rəqabət qabiliyyəti dərəcəsinə və digər səciyyətlərinə görə fərqlənən aşağıdakı sahələr və istehsal qrupları seçilir:

1. İxrac qabiliyyətli sahələr (hər şeydən əvvəl, neft, əlvan metallurjiya, pambıq və çay emalçılığı sahələri). Məsələn bundadır ki, dövlətin bilavasitə maliyyə iştirakı olmadan onların möhkəmlənməsi üçün lazım olan şərait yaradılmadan inkişaf etdirilə bilməz. Bu sahələr xarici investorlar üçün çox cəlbedicidir və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün heç bir ziyan olmadan onların maksimal axını üçün şərait yaradılmalıdır.

2. Mühüm elmi-texniki potensiala malik olan və nisbətən qısa müddətə dünya və daxili bazar üçün rəqabət qabiliyyətli məhsullar yaratmaq iqtidarında olan sahələr (cihazqayırma, kimya, neftemalı, neft-mədən avadanlığı). Onlar üçün elə vəziyyət xarakterikdir ki, xarici bazara çıxarmaq iqtidarı olan məhsul orada xüsusi kəskin rəqabətlə rastlaşır, xarici investisiyalar isə xarici rəqiblərin maraqlarını əks edən siyasi şərtlər qoynurlar.

3. Müəyyən texniki geriliklərlə xarakterizə edilən, qısa müddətə xarici bazara çıxmaq iqtidarında olmayan.

lakin daxili bazarın müəyyən hissəsinin onlar üçün saxlanması lazım olan sahələr (yüngül və yeyinti sənayesi, dəzgahqayırma, maşınqayırma).

Azərbaycan özünün indiki rəqabət üstünlüklərinə (zəif cəhətlərini nəzərə almaqla) əsaslanaraq inkişaf strategiyasını seçməlidir.

Fikrimizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının canlanması üçün maliyyə yığımı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Keçid dövrünün çətinliklərini yaşayan bütün digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da 1988-ci ildən başlayaraq istehsalın daim aşağı düşməsi müşahidə edilmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının keçirdiyi sarsıntılar nəticəsində bu aşağıdüşmə böyük miqyasda baş verdi. Ənənəvi şimal marşrutları bağlandıqdan sonra, 1994-cü ilin sentyabrında vəziyyət pisləşdi, 1995-ci ilin sonunda ÜDM-nin həcmi 1988-ci ildəki səviyyənin üçdə birini təşkil edirdi. İqtisadiyyatın heç bir sahəsi böhran vəziyyətindən yaxa qurtara bilmədi, kənd təsərrüfatı və sənaye istehsalı müvafiq olaraq 43 və 60 faiz aşağı düşdü.

Maliyyə və tədiyə balansы sahəsində də problemlər meydana çıxdı. Fiskal kəsiri ÜDM-nin 15,2 faizi qədər artdı, buna qədər isə 1994-cü ildə ÜDM-nin 10,9 faizi qədər düşmüşdür.

Həmin ildə cari hesablar üzrə kəsir təxminən 20 faizə qədər artdı. Genişmiqyaslı pul ekspansiyasına əlavə olaraq inflyasiyanın orta aylıq tempi 1992-1994-cü illər dövründə 20 faiz təşkil etmişdir.

Nisbətən sabit siyasi vəziyyətə arxalanaraq hökumət sabitləşmə və struktur dəyişiklikləri proqramı həyata keçirməyə başladı. BVF bu proqramı 1995-ci ilin əvvəlində özünün struktur dəyişikliklərə yardım proqramı (Structural Transformation Facility) ilə müdafiə etdi. Hökumətin bu cəhdlərinə sonralar MAR tərəfindən verilən reabilitasiya

kreditini ilə yardım edildi. Həmin ildə BVF Azərbaycan stand-by tipli kredit ayırdı. Hazırda BASF və FF proqramları fəaliyyət göstərir. Dünya Bankı indi Azərbaycana struktur dəyişikliklərə görə kredit verilməsi imkanlarını araşdırır.

İqtisadi yüksəlişi saxlamaq üçün ağıllı makroiqtisadi siyasəti əldə rəhbər tutmaq tələb olunur. Bundan ötrü vergi siyasəti və xərclər islahatı həyata keçirilməlidir. Vergi sistemi vergi şkalalarının istehlak tərəfə hərəkəti ilə birgə dəyişilməlidir. Bu fiskal qazanc mənbəyi kimi dolaylı vergi qoymadan böyük asılılıq deməkdir. Eyni zamanda vergi qanunvericiliyini daha yaxşı həyata keçirmək üçün vergi administrasiyası gücləndiriləcəkdir. Xərclərə gəldikdə isə, hökumət onların artmasını məhdudlaşdırmalı, eyni zamanda dövlət xərclərinin səmərəliliyini yaxşılaşdırmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidi müdafiə etməklə, hökumət struktur dəyişikliklərinin siyasətdə mərkəzi rolunu başa düşür. Əvvəlki hökumətlərin vaxtında meydana çıxmış siyasi çətinliklərə görə, struktur dəyişikliklərinin aparılması gözlənilməyindən də ləng irəliləmişdir. Lakin 1994-cü ildən bu sahədə böyük inkişaf müşahidə olunur.

Hökumət satış və mübadilə rejimində islahat aparılması sahəsində son iki ildə bəzi addımlar atılmışdır*. Dövlət sifarişləri, ixrac normaları və lisenziya alma tələbləri ləğv edilmişdir.

Həcminə görə az, lakin daha səmərəli istifadə edilməsi üçün hökumət dövlət sektorunun inzibati strukturunu bazar iqtisadiyyatının tələblərinə daha da uyğunlaşdırmaq üçün dəyişdirməyi tələb edir. Buna görə də, bəzi nazirliklər ixtisar edilir və birləşdirilir. Qalan nazirliklər yalnız siyasətin işlənilməsi üçün hazırlanmasında və tənzim edilməsində iştirak edəcəklər. Struktur dəyişikliklər proqramı

nazirliklərin bütün dövlət və kommertiya funksiyalarını əlindən alır.

Məsələn, fikrimizcə, bu mərhələdə yanacaq-energetika komplekslərinin idarələrini bir nazirlikdə birləşdirmək məqsədəuyğun olardı.

Respublikamızın sənaye və ixrac potensialında yanacaq-energetika kompleksi xüsusi yer tutur. Bu gün Azərbaycan dəniz neft və qaz mədənlərinə lazım olan xidmətlər göstərmək üçün mövcud infrastrukturunu və yüksək inkişaf etmiş sənayesi olan müasir dövlətdir. Keçmiş Sovet İttifaqının mövcud olduğu illərdə dövlət inhisarını bütün zəruri neft avadanlığı və xidmətləri ilə təmin etməkdə Azərbaycanın payı 70 faiz təşkil edirdi. Bu gün Azərbaycanda dirçəlməkdə olan neft sənayesinə həm neft avadanlıqlarının hazırlamaq sahəsində, həm də lazım olan xidmətlər göstərməkdə öz əməyini və zəkasını təklif etməyə hazır olan on minlərlə qeyri-məşğul mühəndis və yüksək ixtisaslı fəhlələr yaşayır.

Beləliklə, tamamilə təbii və məntiqli görünür ki, Azərbaycan Xəzər regionu kontinental şelfində işlərin təminatı üçün xidmətlərlə bərabər, dünya bazanna neft sənayesi məhsullarını göndərən iri ixracatçı rolunu canlandırmağa çalışır. Ölkənin nadir coğrafi mövqeyi qarşıya qoyulmuş hər iki məqsədə çatmaqda yollar açılmasına imkan verir, bir şərtlə ki, hökumətin istiqamətverici rolunun, verilmiş texnologiyanın və idarəetmə fəaliyyəti metodlarının, eləcə də sağlam kommertiya düşüncəsinin və zəruri maliyyələşdirmənin səhsiz birləşməsi dünyada tanınan qərb firmaları ilə müvafiq əməkdaşlıq etmənin ilkin şərtlərə malik olan ayrı-ayrı Azərbaycan təşkilatları arasında işgüzar biliklərin yaradılmasında və saxlanılmasında dayaq olsun. Əməkdaşlıq haqqındakı müqayilədə hökumətin, eyni

ların və neft şirkətlərinin qarşılaşdığı çətinliklər vardı- və onun mahiyyəti karbohidrogen resurslarının işlənməsinə verilən lazımi tələblərə riayət etməklə infrastrukturun inkişaf etdirilməsi prosesində respublikanın sənaye kompleksini daha da inkişaf etdirmək vasitəsilə Azərbaycanın neft sahəsi maraqlarının eyni vaxtli reallaşdırılması ilə birləşdirmək zərurətindən ibarətdir.

Bütövlükdə təsdiq etmək olar ki, Azərbaycanda neft sahəsində əmtəə və xidmətlərin tədarükçüsü kimi Azərbaycanın rolunu dirçəltməkdə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün bütün əsas elementlərin varlığı aşkar görünür. Bundan əlavə, beynəlxalq bazarda neft avadanlığı ilə ixrac ticarətini səmərəli şəkildə aparmaq üçün güclü potensial mövcuddur. Təklif olunan proqramın müvəffəqiyyət qazanması Azərbaycan iqtisadiyyatının balanslaşdırıl- mış inkişafına və Azərbaycan hökumətinin cəhdlərinin həyata keçməsinə çox dəyərli bir töhvə olacaqdı*.

Ölkənin iqtisadi inkişafının indiki mərhələsində Azərbaycanın qarşıdakı dövr üçün xarici ticarət iqtisadi siyasətinin, heç olmasa, üç əsas istiqamətini fərqləndirmək olar:

- hər şeydən əvvəl, ixracın stimullaşdu*ılması və Azərbaycan ixrac mallarının xarici bazara çıxarılması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi;
- xarici rəqabətin dağıdıcı təsirindən milli iqtisadiyyatın məntiqə uyğun müdafiə səviyyəsinin təmin edilməsi, eləcə də xarici investisiyaları cəlb etmək üçün gömrük rüsumları dərəcələrinin dəyişməsi əsasında əlverişli iqtisadi mühitin formalaşdırıl- ması.
- Nəhayət, beynəlxalq iqtisadi-ticarət əlaqələrində beynəlxalq regional prioritetlərin formalaşması

3.3. Azərbaycan mallarının xarici bazara çıxarılması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi yolları

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasətinin birinci istiqaməti ixracın stimullaşdırılması və Azərbaycan ixrac mallarının xarici bazara çıxarılması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsidir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçməsinin və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılmasının çətinlikləri adekvat şəkildə malların ixrac dinamikasında öz izini qoymuşdur.

Əmtələrin ixrac strukturunda, neft, neft məhsulları (bütün ixracın 70%-i), elektrik enerjisi, pambıq, tütün, araq-şərab məhsulları üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici bazara xammal və materialların göndərilməsini ekstensiv şəkildə artırmaq imkanları müəyyən dərəcədə tükənmişdir. İxracın gələcək artımı isə həm əlavə dəyəri artırılmış məhsul hesabına, həm də Abşeron, Naxçıvan, Oğuz, Qarabağ, Şahdəniz, Çıraq kimi yeni neft yataqlarının işlənməsi üzrə ümumi dəyəri 40 milyard ABŞ dollarından çox olan layihələri reallaşdırmaq hesabına həyata keçirə bilər.

Vaxt keçdikcə Bakı neft emalı zavodları tam güclərində istifadə ediləcəkdir, çünki regionda neft məhsullarının istehsal həcminin artırılması stimullaşdırmaq üçün zəruri olan lazımi tələb vardır. Gələcəkdə Azərbaycan neft məhsullarının ahçılarından biri quru sərhədlərimiz boyunca əhatə edən dövlətlər ola bilər və əgər indi onlar bizdən beynəlxalq standartlara tam cavab verməyən məhsul almırlarsa da, neft emalı zavodlarının modernləşməsi ilə bu mənfəi amil «gündəlikdən» çıxacaqdır.

Təsərrüfat fəaliyyətinin xarici subyektlərinə malları

satışında müəssisələri həvəsləndirmək, respublikanın valyuta ehtiyatlarının və ixrac potensialının artırılmasında onların maraqlarının yüksəltmək məqsədilə bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

Birinci iqtisadi islahatların dərinləşməsinə, ixrac mexanizminin təkmilləşdirilməsinə, məhsulun xarici ölkələrə satışında müəssisələrin fəaliyyətinin sərbəstləşməsinə və respublikanın valyuta ehtiyatlarının və ixrac potensialının artırılmasında onların maraqlarını gücləndirməyi nəzərə alaraq qərar qəbul edilmişdir.

1. Bütün hüquqi şəxslərə strateji malların respublikadan ixracına icazə verilsin.

2. Malların ixracında yalnız səlahiyyətli bankların ödəmə və ya akkreditiv açılması haqqında təsdiqi üzrə icazə verilsin.

3. Strateji malların xarici ölkələrə satışında əldə olunan valyuta vəsaitlərinin mədaxilindən daxilolmalar hesabına Azərbaycan Respublikasının Vahid Valyuta Fondunun formalaşdırılması üçün belə malların ixracında MDB ilə minimal kvotalar təsdiq edilsin.

İkinci xarici ticarət əməliyyatlarının icra mexanizmi işlənib hazırlanmışdır. İxrac əməliyyatlarını aparmaq üçün gömrük orqanlarına təqdim edilməsi tələb olunan sənədlərin siyahısına aşağıdakılar daxildir:

1. Təsərrüfat subyektinin hüquqi şəxs kimi fəaliyyətini təsdiq edən sənəd.

2. Hüquqi şəxsin statistik kodu.

3. Bağlanmış müqavilə.

4. İxrac olunmuş malların mənşə sertifikatı.

5. Akkreditiv sənədi.

6. Yük gömrük bəyannaməsi.

Malların ixracında xarici iqtisadi siyasətin oriyentasiyası çərçivəsində meydana çıxan problem

Azərbaycan

mallarının xarici bazara çıxması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bunun üçün Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) qoşulması vacib şərtidir.

Azərbaycanın dünya bazarları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin indiki modeli nə onun potensial imkanlarına, təbii iqlim şəraitinə, geosiyasi mövqeyinə, nə qonşu dövlətlərlə sıx iqtisadi əlaqələrinin mövcudluğuna, nəhayət nə də onun uzunmüddətli milli mənafeələrinə uyğun gəlir.

ÜTT-ə qoşulmaqla Azərbaycan Uruqvay raundu sazişlər paketinə: digər dövlətlərlə Baş Sazişin prinsipləri və normaları ilə təminat verilmiş beynəlxalq hüquqi müdafiə, «daha» əlverişli şərait rejimi və Azərbaycan sahibkarları tərəfindən ixrac və idxal edilən mallar üçün rejim daxil olmaqla, xarici dövlətlərin ayrışeçkilik qoymaqla daxili vergilərin, aksizlərin, gömrük rüsumlarının mümkün olan təbiiqindən müdafiə: ticarətdə ayrı-seçkilik texniki maneələrindən müdafiə, son nəticədə Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına mütəşəkkil daxil olmasına, onun xarici ticarətinin inkişafına, ixracatçıların və idxalatçıların xaricdəki maraqlarının müdafiəsinə əsaslanan vahid hüquqi məkana çıxış əldə edir.

FƏSİL IV

GÖMRÜK İŞİNDƏ GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏMƏLƏRİ

4. L Azərbaycanca xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük- tarif tənzimləmələri

Bazar iqtisadiyyatında dövlət ölkənin təhlükəsizliyinə ümummili maraqların mühafizəsinə təminat məqsədilə Xarici İqtisadi Fəaliyyətin (XİF) dövlət tənzimlənməsi mövcuddur. Bu fəaliyyət hər bir dövlətin daxili və xarici siyasətindən, müasir dünya sistemində tutduğu yerdən, onun həyata keçirəcəyi tədbirlərin müxtəlifliyindən, miqyasından, forma və metodlarından asılıdır. Ümumilikdə isə konkret məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq müəyyən olunur.

Bu baxımdan XİF-in dövlət tənzimlənməsi konkret şəraitdən asılı olaraq müxtlif metodlarla həyata keçirilməklə - iqtisadi və inzibati, tarif və qeyri-tarif tənzimləmə metodlarına bölünür.

İqtisadi metodlara. XİF-in tənzimlənməsi ticarət siyasətinin iqtisadi vasitələrinin tətbiqilə gömrük rüsumlarının, vergilərinin - əlavə dəyər vergisi (ƏDV), aksiz vergiləri və gömrük yığımlarının alınmasına əsaslanır. Bu metod müasir şəraitdə XİF-in tənzimlənməsində başlıca rol oynayır və özü də bazar münasibətlərinin tələbinə uyğunlaşdırılır.

İnzibati metodlara dövlət qaydaları, normativlər, qadağalar aiddir ki, bununla da dövlət bilavasitə XİF subyektlərinə qarşılıqlı təsiri həyata keçirməklə cəmiyyətin maraqlarına uyğun onların müxtəlif tərəfli fəaliyyətlərini reqlamentləşdirir. İnzibati metodlar bir sıra hallarda bazar

münasibətlərinin təbiəti ilə ziddiyyət təşkil edir və onların tətbiq dairəsi tədricən məhdudlaşır.

Tarif metodları XİF-in tənzimlənməsinin əsası hesab olunur. Gömrük tarifləri XİF-in tənzimlənməsi sahəsində həlledici rol oynadığından bu metodun digər iqtisadi tənzimlənmə metodu ilə əlaqəli olmadan xüsusi aspektdən təsvir və şərh vacibdir.

Tarif tənzimlənməsi əsasən daxili bazarın xarici rəqabətdən mühfizəsinə yönəldilmişdir və burada idxal rüsumları həlledici rol oynamır.

İxrac rüsumları bazar münasibətlərinin təbiətinə yad olduğundan beynəlxalq ticarətdə ondan istifadə olunması məqsəuyğun hesab edilmir.

Məhz göstərilənlər əhəmiyyəti baxımından öz aktuallığını itirmədiyinə görə gömrük-tarif sistemlərinin, sazişlərin, gömrük rüsumlarının, bu sahədə yaradılmış gömrük ittifaqlarının mövcud tənzimləmələr və tarixi xronologiya aspektindən xarakterizə olunması məqsəduyğundur. Bu aspektdən gömrük-tarif sistemləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilir.

İdxal gömrük tarifləri. Gömrük rüsumlarının miqdarı və ya səviyyəsi adətən, qanunvericiliklə müəyyən olunur və gömrük rüsumları dərəcəsi və ya gömrük tarifləri deyilən xüsusi məcmuələr şəklində nəşr edilir.

İdxal gömrük tariflərinin məzmunu idxal zamanı rüsum alınmalı olan bütün malların hər bir növü üçün ayrılıqda göstərilməklə, gömrük rüsumlarının alınma dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Gömrük tarifində göstərilmiş mallar siyahısı mal nomenklaturasını təşkil edir. Həmin mallar gömrük tarifləri baxımından həlledici və ya az əhəmiyyətli ola bilərlər. Ölkədə sənayenin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq bu tariflər kiçik və ya daha geniş nomenklaturaya malik olur.

Məsələn, proteksionist tariflərdən fərqli olaraq fiskal tariflər daha az dərəcələrə malikdir. Lakin bu tip ümumi qaydalardan kənarlaşma halları da mümkündür. Belə ki, bu konkret ölkənin iqtisadi siyasətindən və ehtiyaclarından daha çox asılıdır.

Əvvəllər tariflərdə nomenklatura əlifba sırası ilə göstərilirdi. Lakin indi bu çox az hallarda tətbiq olunur və demək olar ki, yox dərəcəsindədir. İndi tariflərdə materialların sistematik yerləşdirilməsinə daha çox üstünlük verilir.

Avtonom tariflər. Dövlət tərəfindən birtərəfli qaydada təyin edilən tariflərə avtonom tariflər deyilir. Avtonom tariflər sistemi XIX əsrin ortalarına qədər, demək olar ki, bütün ölkələr tərəfindən tətbiq olunan az qala yeganə tarif sistemi idi. Həmin vaxtdan başlayaraq beynəlxalq ticarət münasibətlərində müqavilələr yolu ilə avtonom gömrük rüsumlarına güzəştlər tətbiq edilməyə başlandı. Yeni müqavilə və ya konvension dərəcələrinin tətbiqi geniş vüsət almağa başladı.

Avtonom-müqavilə tarifləri. Bu yolla ikiqat avtonom-müqavilə tarifi yaradılır və bu tarifdə avtonom dərəcə ilə yanaşı müqavilə yolu ilə müəyyənləşdirilən dərəcələr də tətbiq olunur. Bu zaman müqavilədə iştirak edən bütün dövlətlər üçün ən əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə müqavilə dərəcələri tətbiq olunur.

Ayrı-ayrı hallarda müqavilə dərəcələri avtonom dərəcələrlə eyni ola bilər. Belə olan hallarda sadəcə olaraq avtonom dərəcə üzrə müqavilə müddətində konsolidasiyadan söhbət gedir (konsolidasiya - qısa müddətli təəhhüdün uzun müddətli təəhhüdə çevrilməsidir). Hər iki halda, yəni həm xüsusi müqavilə dərəcəsi müəyyən edildikdə, həm də avtonom dərəcənin müqavilə ilə möhkəmlənməsi zamanı müqavilə müddətində dövlət müqavilədə

iştirak edən dövlətlərə münasibətdə müəyyən olunmuş mallar üzrə gömrük dərəcəsini dəyişmək hüququnu itirir. Belə halda müqavilə müddəti bitdikdən və ya müqavilə pozulduqdan sonra müəyyən olunmuş tarif dərəcələrində dəyişiklik aparmaq olar.

Bir sıra ölkələrdə avtonom-müqavilə tarifləri digər tariflərlə kombinə edilmiş qaydada aparılır. Bu yolla çox sütunlu gömrük-tarif sistemləri yaranır*. Məsələn, bəzi ölkələrdə üç və daha çox sütunlu tarif sistemləri (avtonom, konvension və preferensiyalar-üstünlük vermə tarifləri) tətbiq olunur.

Maksimal və minimal tariflər. Bu tariflər dövlətlər tərəfindən birtərəfli qaydada müəyyən olunur. Minimal tarif adətən dövlətin müqavilə münasibətində olduğu dövlətlərə şamil edilir. Maksimal tariflər isə dövlətin müqavilə münasibətlərində olmadığı dövlətlərə şamil edilir.

4.2. Gömrük rüsumları onların rolu və əhəmiyyəti

İqtisadi ədəbiyyatda xarakterizə olunan gömrük rüsumları və onların yerinə yetirdikləri funksiyaya dair vahid fikir yoxdur. Göstərdiyi kimi, gömrük rüsumları dedikdə ölkəyə xarici mal gətirildikdə və ya ölkədə istehsal olunmuş mallar ölkədən çıxarılanda gömrük orqanları tərəfindən alınan məcburi ödənişlər başa düşülür. Məlumdur ki, birinci halda yığılan rüsum idxal, ikinci halda isə ixrac rüsumu deyilir. Bundan başqa xarakterizə olunan tranzit rüsumu da mövcuddur ki, bu da hər hansı bir malın heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan ölkəyə gətirilməsi və ölkə sərhəddinin digər hissəsindən yenidən çıxarılması zamanı alınan rüsumdur.

Gömrük işində idxal və ixrac rüsumları arasında daha

çox təcrübi əhəmiyyət kəsb edən idxal rüsumudur. İxrac rüsumu isə əvvəlki tarixi əhəmiyyətini itirmişdir və yalnız bəzi hallarda, malların ölkədən çıxarılması ölkənin iqtisadi maraqlarına uyğun gəlmədikdə tətbiq olunur.

Dünya təcrübəsində malların ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilmə istiqamətindən asılı olaraq gömrük rüsumları idxal (import), ixrac (eksport) və tranzit gömrük rüsumlarına bölünür və aşağıdakı kimi xarakterizə olunurlar.

İdxal gömrük rüsumları. Bütün dünya ölkələrində gömrük rüsumlarının əsas hissəsini idxal rüsumları təşkil edir. İdxal rüsumları ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən mallardan alınan və aşağıdakı məsələlərin həlli üçün müəyyən olunmuş rüsumlardır:

- milli istehsalçıların arzuolunmaz xarici rəqabətdən mühafizəsi, habelə ölkənin dünya iqtisadiyyatı sistemində səmərəli inteqrasiyanın təmini üçün şərait yaradılması;
- ölkənin ticarət və tədiyə balanslarının tələbləri mövqeyindən idxal və ixrac arasında nisbətənin optimallaşdırılması;
- ölkənin ərazisinə gətirilən malların çeşidinin və strukturunun səmərəliləşdirilməsi;
- ölkədə malların istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi şəraitin yaradılması;
- ölkə büdcəsinin gəlir hissəsinin artırılması.

İxrac gömrük rüsumları. Ölkə ərazisində istehsal olunan və ölkə hüdudlarından kənara çıxarılan mallar üçün müəyyən edilən rüsumlardır. Bu rüsumların tətbiqi əsasən aşağıdakı məqsədləri daşıyır:

- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması, daxili bazanın daha da zənginləşməsi, milli iqtisadiyyat

üçün lazımı malların ölkə ərazisi hüdudlarından kənara çıxarılmasının məhdudlaşdırılması;

- mal istehsalı üçün xammal və ilkin emal məhsullarının ixracının dayandırılması, yüksək texnologiya və yüksək emal dərəcəsinə malik malların ixracının stimullaşdırılması;
- ölkə büdcəsinin gəlir hissəsinin artırılması.

Dünyanın bir sıra ölkələrində, xüsusilə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə idxal rüsumlarına nisbətən ixrac rüsumları çox nadir hallarda tətbiq olunur. Artıq ixrac rüsumlarının alınması isə bazar münasibətlərinin təbiətilə ziddiyyət təşkil edir və beynəlxalq, regional ittifaqlar, birliklər və sazişlər tərəfindən onların beynəlxalq ticarətdə istifadəsi tövsiyyə olunmur.

Tranzit rüsumları. Tranzit rüsumları ölkə ərazisi ilə digər ölkəyə (tranzitlə) aparılan mallardan alınan rüsumlardır. Onlar aşağıdakı hallarda təyin oluna bilər:

- ölkə ərazisi ilə müəyyən qrup malların axınının tənzimlənməsi (saxlanması) məqsədilə;
- dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşdırılması məqsədilə.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda dünya təcrübəsində tranzit gömrük rüsumları tətbiq olunur.

Göstərilənlərdən başqa ölkənin daxili bazan və istehsalçıların müəyyən qrup idxal mallarından mühafizə üçün iqtisadi vəziyyətdən irəli gələn, həm də digər məqsədlərdən asılı olaraq bir neçə gömrük rüsumu növü də mövcuddur. Onlar məqsəduyğun surətdə tətbiq olunma sahəsindən asılı olaraq fiskal, himayədarlıq, preferensial, diferensial, antidempinq və s. göstərmək olar ki, bunlar da qısa şəkildə aşağıdakı kimi xarakterizə olunurlar.

Fiskal rüsumlar. Bu rüsumlar dövlət xəzinəsinə gəlir

gətirmək üçün tətbiq olunur. Fiskal rüsumların ən bariz nümunəsi ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən xəzinəyə gəlir gətirmək məqsədilə digər ölkələrdən gətirilən ekzotik mallara (çay, kakao, kauçuk və s.) rüsumların tətbiq edilməsidir.

Tarixi baxımından fiskal gömrük rüsumları ən ilkin rüsumlardır. Bu cür rüsumları tətbiq etməklə, bəzi ölkələr malların ölkə daxilində daşınması zamanı (körpü, bərə və s.) yığılan daxili yığımları məhdudlaşdırmaq məqsədini güdürdülər. Müasir ölkələrdə fiskal rüsumların tətbiqi getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir və əsasən proteksionist məqsədlərə xidmət edir.

Himayədarlıq rüsumları. Bu rüsum növü müasir dövrdə iqtisadiyyatda (sənayedə) beynəlxalq əlaqələrin getdikcə gücləndiyi bir zamanda öz tarixi əhəmiyyətini itirməyə başlamışdır. İlkin olaraq bu rüsumlar dövlətlər tərəfindən milli maraqların deyil, ayrı-ayrı sahibkarların maraqlarına xidmət məqsədilə, daxili bazarı xarici mallardan qorumaq üçün tətbiq edilirdi. Bu cür rüsumların tətbiqi ayrı-ayrı malların idxalını məhdudlaşdırmaq üçündür. Belə ki, yüksək rüsumlar tətbiqi idxal olunan mallara daxili bazarda rəqabət aparmaq qabiliyyətindən məhrum etməyə imkan verir.

Tarixi olaraq idxal rüsumlarının tətbiqi müxtəlif dövrlərdə müxtəlif məzmun daşımışdır. Sənayenin inkişaf etməyə başladığı vaxtlarda idxal rüsumları əsasən himayədarlıq məqsədi daşımış, sonralar isə tədricən əvvəlcə proteksionist, daha sonra isə ifrat proteksionist və hətta qadağan xarakteri almışdır.

Iqtisadiyyatın bu və ya digər sahəsinin inkişafından asılı olaraq himayədarlıq rüsumları konkret sahənin ölkədə inkişafına kömək etmək məqsədini daşımışdır. Sonralar ayrı-ayrı tarixi mərhələlərdə gömrük rüsumları bu

tövlükdə qadağan və ya ifrat proteksionist xarakter almışdır.

Preferensial rüsumlar. Gömrük rüsumları arasında xüsusi rüsum dərəcələri qrupu var ki, bu da preferensial (və ya üstünlük vermə) rüsumlardır. Preferensial rüsumların tətbiqi iki və daha çox ölkə arasında ən əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə edilir və digər ölkələrə münasibətdə tətbiq olunmur. Məsələn, hələ XIX əsrin ortalarında Böyük Britaniya öz imperiyalannm tərkibinə daxil olan dövlətləri və müstəmləkə ölkələrini ona münasibətdə aşağı dərəcəli tariflər tətbiq etməyə vadar etmişdir. Lakin bu sistem birtərəfli xarakter ala bilərdi və buna görə də 1921-ci ildə Böyük Britaniya “Sənayenin Mühafizə” aktını (Safeguarding of Industries - 1921) qəbul etdi.

Bu akta əsasən, rüsum dərəcələri əksər hallarda formal xarakter daşıyırdı və bir sıra müstəmləkə ölkələrindən bəzi malların (ipək, optiki şüşə və s.) Böyük Britaniyaya idxal olunmasına ən əlverişli şərait yaradılmışdır.

Preferensial rejim bir qrup ixracatçı ölkələrə başqa ölkələrin ziyanına olaraq imtiyaz və üstünlüklər verməkdən ibarətdir. Beləliklə, preferensiya diskriminasiya xarakteri də daşıyır və iqtisadi mübarizə - dünya bazarlan uğrunda mübarizədə bir vasitə kimi istifadə olunurdu. Məhz bu sistem iqtisadi müharibələr formasından biridir və gizli, ya da açıq formada tətbiq oluna bilər.

Diferensial rüsumlar. Təcrübədə diferensial idxal tarifləri tətbiq olunur. Bu cür tariflərin tətbiq olunması bu və ya digər regiona, ticarət yolu ilə əksər hallarda onların inkişaf etdirilməsi və ya strateji məqsədlərlə əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Bu cür rüsumların tətbiqi ilə ölkə daxilində hər hansı bir regionun inkişafına şərait yaratmaq məqsədilə güzəştli gömrük rejimlərinin yaradılması həyata keçirilir. Məsələn, ölkə daxilində xüsusi sərbəst

iqtisadi zonalarının yaradılması digər tədbirlərlə yanaşı güzəştli gömrük rüsumlarının da tətbiqini nəzərdə tutur və bununla da, iqtisadi ya da strateji münasibətlər baxımından ölkənin mütərəqqi inkişafına xidmət edir. Azərbaycan Respublikasında buna bariz misal olaraq, Sumqayıtın İqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə xüsusi iqtisadi zona yaradılması planını göstərmək olar.

Antidempinq rüsumları. Hələ XIX əsrin ikinci yansında dünya bazarları uğrunda mübarizədə qalib gəlmək məqsədilə bəzi ölkələr müəyyən malları öz maya dəyərindən aşağı qiymətlərlə satmaqla digər ölkələrdə bazarları fəth etməyə başladılar. Bu tədbirə dempinq deyirdilər. Ona görə də dempinqlə mübarizə tədbirlərinin də görülməsi zəruri idi. Bu tədbirlər isə, məhz aşağı qiymətlərlə ölkəyə gətirilən mallara aid rüsumlardan əlavə antidempinq rüsumlarının da qoyulmasından ibarət oldu.

İlk dəfə Kanada, sonra isə ABŞ antidempinq rüsumları tətbiq etməyə başlamışdılar. Kanada qanunlarına görə, ölkədə istehsal olunmuş mallarla yanaşı digər ölkələrdən gətirilmiş mallar da satıldıqda gətirilmiş malın satış qiyməti arasındakı fərq (idxal olunmuş mal daha ucuz olduqda) antidempinq rüsumu ilə aradan götürülürdü. Ancaq bu rüsumun miqdarı malın dəyərinin 50%-indən çox ola bilməzdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkələr arasındakı həm daxili, həm də xarici bazarları uğrunda mübarizə inkişaf etmiş ölkələri müəyyən razılaşmalara sövq etdi və ayrı-ayrı müttəfiq ölkələr öz gömrük rejimlərini yaxşılaşdırmağa başladılar. Bu isə, müxtəlif gömrük ittifaqlarının və s. yaradılması kimi məntiqli addımlarla nəticələnməyə başladı.

4. 3. İdxal mallarından alınan vergi və yığımlar

İdxal olunan mallara rüsumlardan əlavə bir sıra vergi və yığımlar da tətbiq olunur ki, bunlar da mahiyyət etibarı ilə əlavə rüsumlardan başqa bir şey deyildir.

Əksər ölkələr tərəfindən tətbiq edilən bu cür vergilərdən aksiz və ya istehlak vergisini göstərmək olar. Aksizlər adətən spirt, qənd, tütün məmulatları, kibrit, pivə, çay və s. üçün tətbiq olunur. Bəzi ölkələr hətta, neft və neft məhsullarına da aksizlər tətbiq edirlər.

Malların idxalı zamanı tətbiq olunan digər vergi növü dövriyyə üçün vergi deyilən bir vergidir və buna bəzər tarazlaşdırıcı vergi də deyilir. Son məqsəd rüsumların artırılmasıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında spirt və spirtli içkilərə, tütün məmulatlarına, neft və neft məhsullarına və s. aksizlər tətbiq olunur və satıcılar da qanunla müəyyən olunmuş qaydada həmin malları aksiz vergilərinə uyğun realizə etməlidirlər.

Bəzi ölkələrdə gündəlik tələbat üçün o qədər də zəruri olmayan bahalı mallara da vergi qoyulur. Məsələn, qiymətli xəzlərdən hazırlanmış əşyalara, ətriyyat, qızıl, ekzotik əşyalara və s. xüsusi vergilər də tətbiq olunur.

Bundan əlavə, bəzi ölkələrdə yerli vergilər deyilən vergi də tətbiq edilir. Bu, adətən başqa ölkələrdən gətirilən, lakin həmin ölkənin istehsalı olmayan mallara tətbiq olunan vergi növüdür. Artıq son vaxtlar bu cür vergi növü öz aktuallığını itirməkdədir.

Bəzi ölkələrdə təbii fəlakət nəticəsində zərər çəkənlərə xidməti yaxşılaşdırmaq üçün rüsumlara əlavə tarif dərəcəsi tətbiq olunmaqla vergilər yığılır. Məsələn, zəlzələ, yer sürüşmələri, subasma və digər dəfədilməz qüvvələr nəticəsində zərər çəkmiş rayonların bərpası, adamların sığınacaq təmin olunması məqsədilə bu cür vergilər tətbiq edilə bilər.

Ayn-ayrı hallarda kontingentləşdirmə, lisenziyalaşdırma sistemini həyata keçirərkən lisenziya-kontingent yığımı deyilən yığım növü tətbiq olunur. Bu yığım bəzən alınan rüsumlardan daha yüksək ola bilər. Məsələn, XX əsrin üçüncü onilliyində Fransada kənd təsərrüfatı malları üçün qoyulan bu yığım minimal tarif dərəcəsiindən yüksək olaraq 100%-ə qədər çatırdı.

Yığımların sonuncu növünü xırda gömrük yığımları təşkil edir. Buraya yüklərə baxma, sənədləşdirmə, ştem- pel və ya gerb üçün yığım, yüklərin çəkilməsi, kleymala- rın qoyulması və s. üçün tətbiq olunan yığımlar daxildir.

Azərbaycan Respublikasında da bu cür yığımlar tətbiq olunur. Məsələn, yük-gömrük bəyannaməsinin doldurulması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, anbarlarda yüklərin saxlanması, lisenziyaların verilməsi, fəaliyyətlərin bərpa olunması, məlumatlandırma və məsləhətvermə, ixtisas attestatının verilməsi və s. kimi yığımlardan istifadə edilir.

4.4. Tətbiq olunan gömrük rüsumları və onların alınma üsulları

Gömrük rüsumları alınma üsuluna görə spesifik (və ya xüsusi) və advolar rüsumları olmaqla fərqlənirlər.

Birinci növ rüsumlar çəki, həcm və s. üçün, ikinci növ isə malın qiymətindən faizlə (ad valorem - latınca «Qiymətə görə» deməkdir) alınır.

Spesifik rüsumlar. Spesifik rüsumlar əksər hallarda çəkiyə görə alınır. Metrik ölçü vahidləri sistemindən istifadə edilən ölkələrdə bu, 100 kq-dan, 1 kvintaldan, 1 tondan və s. digər ölkələrdə isə milli vahidlərlə ifadə olunmuş çəki vahidinə uyğun dəyərdən faizlə alınır. Lakin bu heç də zəruri qayda deyildir. Belə ki, maye məhsullar üçün çəki yox, həcm vahidi əsas götürülə bilər. Məsələn,

neft və neft məhsulları üçün litr, qallon, barrel vahidlərindən də istifadə olunur. Ancaq tikinti məmulatları üçün isə kubmetr (m^3) və s. tətbiq edilir.

Mallara çəkiyə görə rüsumlar tətbiq olunarkən netto və brutto çəkilərindən istifadə olunur. Netto və brutto çəkisi gömrük anlayışı ümumən qəbul olunmuş analoji anlayışlardan fərqlənir. Əgər ticarət dövriyyəsində brutto çəkisi malın qab və tara ilə birgə çəkisi deməkdirsə, gömrük anlayışı kimi bu termin nəql etmək üçün yükləmə zamanı malın birbaşa qabını saxlamaq üçün istifadə olunan xarici qabı istisna edir. Yaxud, netto çəki gömrük praktikasında malın birbaşa qabını da əhatə edir. Məsələn, konserv məmulatlarının nəqli zamanı konserv qutusunun çəkisi də netto çəkiyə aid edilir, parfümeriyada isə qabın çəkisi də nəzərə alınır və s.

Brutto çəkisinin müəyyən olunması əksər ölkələrdə malın qabla birlikdə çəkilməsi ilə edilir. Netto çəkimi isə iki yolla: birbaşa çəkməklə və ya tara üçün müəyyən olunmuş çəkinin ümumi çəkidən çıxarılması üsulu ilə müəyyən olunur.

Spesifik rüsumların tətbiqi ən sadə üsuldür və mübahisə doğurmur. Belə ki, onlar malın məlum əlamətlərinə əsaslanır və adətən malı müşayiət edən sənədlərdə göstərilir.

Advolar rüsumlar. Gömrük praktikasında tətbiq olunan rüsumlar arasında daha çox rast gəlinəni malın qiyməti üzrə müəyyən olunan rüsumlardır. Belə olan halda idxal olunan malın qiymətini dəqiqləşdirmək tələb olunur. Bu isə o qədər də asan məsələ deyildir. Belə ki, maraqları üst-üstə düşən ayrı-ayrı istehsalçı və ticarətçilər daha çox mənfəət əldə etmək üçün malın əsl qiymətini qəsdən aşağı göstərə bilərlər. Ona görə də malların dəqiq qiymətini əks etdirən xüsusi məcmuələr nəşr olunur və

onlar gömrük orqanlarına bəyan olunan qiymətləri yoxlamaq üçün istifadə edilir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarlarında malların qiymətinin kəskin dəyişməsi halları da mümkündür və bu, gömrük orqanlarının operativ məlumatlarla təchiz edilməsi zərurətini yaradır.

Ona görə də bəzi ölkələr özü konkret mallar üçün qiymətlər dərəcəsini və tarif dərəcələrini müəyyən edir və beləliklə də, ona uyğun advolar tarifi məzmun etibarını ilə spesifik tariflə eyniləşdirirlər.

Qiymətlər əsasında rüsumları hesablamaq üçün baza kimi əksər ölkələr SİF qiymətindən (quru sərhədə qədər daşıma-ffank-vaqon sərhəd) istifadə edirlər. Yəni ixrac ölkəsində malın yüklənmə vaxtı olan qiymətinə nəqliyyat və sığortalaşdırma xərcləri də əlavə olunur. Bundan başqa malın qiymətinə rüsumlardan başqa qalan yığımlar da əlavə olunaraq nəzərə alınır. Malın qiyməti isə müxtəlif ölkələrin bu sahəyə dair normativ sənədləri əsasında müəyyən olunur.

Spesifik və advolar rüsumlarından başqa qarışıq və mövsümi rüsumlardan da istifadə olunur.

Qarışıq (kombinə olunmuş) rüsumlar. Bunların tətbiqi zamanı advolar və spesifik rüsum dərəcələri məcmusundan istifadə olunmaqla gömrük rüsumunun təyini üzrə hesabat apanılır.

Mövsümi rüsumlar. Bəzən il ərzində ayrı-ayrı qrup malların istehsal həcmi və reallaşdırılması kəskin dəyişir. Bəzi hallarda ilin müəyyən dövrü ərzində mövsümi rüsumların tətbiqi dövlətə bu tipli malların idxal və ixracını daha da səmərəli tənzimləməyə imkan verir. Bu tipli rüsumlar hər bir dövlətin gömrük tarifləri haqqında qanununa uyğun olaraq il ərzində 4-6 ay müddətinə tətbiq oluna bilər.

Rüsumları ödəmə valyutası. Gömrük rüsumlarının hesablanması və alınması metodlarından danışarkən həmin rüsumların ödəndiyi valyuta haqqında xüsusi qeyd etmək lazımdır. Əksər ölkələr rüsumların ödənilməsi üçün öz milli valyutalarını əsas götürürlər. Bəzi ölkələrdə isə xüsusi hallarda, məsələn keçid dövründə milli valyutanın istifadə edilmə praktikası məlumdur. Yəni rüsumun miqdarı hər hansı bir sabit valyuta ilə hesablanır, ödəniş isə ödəmə momentində milli valyutanın məzənnəsinə uyğun olaraq yerli valyuta ilə aparılır.

Ümumiyyətlə, gömrük rüsumlarının hesablayıcı valyuta, rüsum alınacaq malların gömrük dəyərinin bəyan olunduğu valyutaya uyğun olaraq aparılır.

4.5. Gömrük-tarif sazişləri

Ticarət siyasəti aləti kimi gömrük rüsumlarının tətbiqindən geniş istifadə edilməsi, proteksionizm siyasətinin yürüdülməsi ilə bağlı olaraq XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq gömrük rüsumlarının ölçüləri haqqında sazişlər imzalanmağa başladı. Bu vaxta qədər ticarət müqavilələrinə əsasən tacirlərin yerləşdirilməsi, onların hüquqi vəziyyəti, yüklərin gəmilərlə daşınması şərtləri və s. daxil edilirdi. Lakin gömrük rejimlərinin ticarətə təsirinin getdikcə artması və xarici ticarətin tənzimlənməsində gömrük rüsumlarının getdikcə artan rolunu adi ticarət sazişləri ilə yanaşı xüsusi sənədlərin də imzalanmasını tələb edirdi. Bu, gömrük-tarif müqavilələri və ya konsensi- yaları deyilən sazişlər idi.

Bu cür gömrük-tarif müqavilələrinin və ticarət sazişlərinin xüsusi bölmələrinin tərkibinə tərəflərin bir-birinə şamil etdikləri gömrük-tarif güzəştləri də daxil edilirdi. Bu cür müqavilələrdə əsas güzəşt tərəflərin

cavab verən hallarda onları maraqlandıran mallar üçün güzəştli rüsumların tətbiqini nəzərdə tutur. Azaldılmış gömrük rüsumları dərəcələrinin tətbiqi bu barədə tətbiq olunmuş razılıq əsasında müqavilədə göstərilmiş müddət üçün nəzərdə tutulur.

Azaldılmış və ya möhkəmləndirilmiş gömrük dərəcələri konvension tarifləri əmələ gətirirlər. Bu cür tariflər ayrı-ayrı tarif dərəcələrinə münasibətdə bütöv maddələr üzrə və ya onun ayrı-ayrı bəndləri üzrə aparıla bilər. Bu zaman ancaq bəzi mallar və ya bütöv mallar nomenklaturası bölməsi əhatə oluna bilər.

Güzəştli gömrük-tarif dərəcəsi iki formada - azaldılmış dərəcə (konvension) kimi və ya mövcud dərəcəyə faizli güzəşt şəklində tətbiq olunur.

Konvension dərəcə daha geniş yayılmışdır. Bu, müqavilə ilə möhkəmləndirilmiş qaydada azaldılmış gömrük dərəcəsi üzrə ticarətin aparılması üsuludur və müqavilə müddətində güzəşt edən tərəf birtərəfli qaydada müqaviləni pozmaq ixtiyarına malik deyildir.

Faizli güzəştlər sistemində isə güzəşt edən tərəf həmin faizi dəyişmək və beləliklə də, bütövlükdə konvension dərəcənin mütləq qiymətini dəyişmək hüququnu özündə saxlayır. Bu, müqavilə iştirakçılarına sərbəst surətdə gömrük dərəcələrini müəyyən etmək imkanı verir.

4.6. İdxal gömrük məhdudlaşdırmalarının qoyulması və mürtəcə tədbirlər

Xarici iqtisadi Fəaliyyət baxımından ölkənin inkişaf perspektivləri, milli maraqlar, siyasi maraqlar və digər səbəblər nəzərə alınmaqla ayn-ayn malların idxalını tənzimləmək məqsədilə müxtəlif məhdudlaşdırıcı tədbirlər görülür.

bilər. Bu cür tədbirlər arasında təcrübədə aşağıdakılar daha geniş yayılmışdır.

İdxalın qadağan olunması. Tarixən ən sadə və xarici ticarətdə ən erkən məhdudlaşdırma metodu kimi birbaşa qadağanların tətbiqi olmuşdur. Lakin ticarət əlaqələrinin saxlanması zərurəti qadağanların müstəsna hallarda ən son tədbir kimi istifadə olunmasını tələb edir. Məsələn, siyasi baxımdan silah idxalı, iqtisadi baxımdan inhisar mallarının idxalı, əhalinin sağlamlığı baxımından isə ayn-ayn aşağı keyfiyyətli ərzaq mallarının və s. ölkəyə gətirilməsi qadağan oluna bilər, bəzən bu cür tədbirlər adı altında proteksionizm mənafeyi güdür və müəyyən malların idxalı ancaq xüsusi icazələr olduqda həyata keçirilə bilər.

İdxal inhisarları. Öz mahiyyətinə görə qadğan tədbirlərinə yaxın olan bu tədbir hər hansı bir malın istehsalını və ticarətini yalnız bir və ya bir neçə inhisarın (dövlət və ya özəl) səlahiyyətinə verilməsidir. Təbii ki, müəyyən malların idxalı ancaq bu cür fəvqəladə səlahiyyətə malik olan inhisarlar tərəfindən edilə bilər və onlar aldıkları malı müəyyən edilmiş şərtlər əsasında ala və ya sata bilərlər.

İdxalın kontingentləşdirilməsi. İqtisadiyyatın inkişafının müəyyən mərhələlərində idxalın məhdudlaşdırılması zərurəti yaranır. Bu zaman istifadə olunan metodlardan biri də dövlət tərəfindən əvvəlcədən idxal olunacaq hər hansı malın miqdarı (kvotası) və hansı müddətdə gətirilməsi vaxtı müəyyənləşdirilir. Bu müəyyən olunmuş hədudlar üzrə gömrük orqanları həmin malların idxalına icazə verir. Bu, adətən iki yolla həyata keçirilir. Birincisi, kontingentin müə}o^ən olunması və onun müəyyən ölkələrə şamil edilməsi, ikincisi, idxalın ümumi kontingentinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu zaman kontingentin ölkələr arasında bölüşdürülməsi ümumi kontingentin qoyul

ması qaydası ilə, yəni son illərdə hər bir ölkədən edilən idxalın orta miqdarına uyğun olaraq aparılır.

Lisenzialaşdırma üzrə idxal. İdxalın məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş və ən geniş yayılmış tədbirlərdən biri konkret malın idxalı üçün xüsusi icazələrin - lisenziyaların alınmasıdır*. Demək olar ki, bütün ölkələrdə bu metodlardan istifadə olunur. Bu yolla malların gətirilməsi nəzarət altında olur və iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrində inkişaf üçün əlverişli şərait yaradılır.

Kompensasiyalı və ya ekvivalent idxal. Müasir beynəlxalq ticarət münasibətlərində müqavillər əsasında dövlətlər arasında mal dövriyyəsinin həcmi və miqdarını müəyyən edən razılaşmalar olur. Praktikada bu məsələ kompensasiyalar formasında həyata keçirilir, yəni tərəflər arasında qarşılıqlı mal ixracının həcmi haqqında razılıq əldə olunur. Bəzi ölkələr arasında bərabərlik prinsipi əsas götürülür, yəni ölkələr arasında idxal və ixracın bərabər olması əsas şərt kimi qəbul olunur.

Valyuta məhdudlaşdırma. Valyuta məhdudlaşdırma sistemindən bir çox ölkələrdə geniş istifadə olunur. Bu məhdudlaşdırma tədbirinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xarici malların satışından əldə olunmuş milli valyutanın xarici valyutaya dəyişdirilməsi və ölkədən çıxanlara icazə verilmir. Bu, adətən böhran vəziyyətində valyuta bazarında yaranmış xaosdan irəli gəlir və milli valyutanın möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş tədbirdir.

Klirinq sazişləri. Xarici ticarət dövriyyəsində yaranmış çətinliklərdən çıxış yolu kimi dövlətlər arasında klirinq hesablaşmaları haqqında sazişlər imzalanır. Bu sazişlər üzrə idxalçı və ixracçı arasında hesablaşmalar emissiya bankları və ya hesabat plataları vasitəsilə yerli valyuta ilə aparılır, qarşılıqlı hesablaşmalar isə banklar tərəfindən klirinq sazişində müəyyən olunmuş tarix üçün he

sabat balansı üzrə saldo həddlərindən hesabat-zaçot əməliyyatları qaydasında aparılır.

Bunlardan başqa digər məhdudlaşdırma tədbirləri də mövcuddur və onlar adətən razılığa gələn dövlətlər arasında bağlanmış xüsusi müqavilələrlə və digər formada ola bilər. Eyni zamanda, ancaq daxili məhsullardan istifadə etmək tələbini qanunvericilik səviyyəsinə qaldırmaqla daxili bazarı qorumaq cəhdlərindən də geniş istifadə olunur.

Xarakterizə olunanlar bir daha göstərir ki. Xarici İqtisadi Fəaliyyətin iqtisadi tənzimləmə metodları içərisində mühüm mərkəzi yeri gömrük tarifi tutur. Müasir şəraitdə gömrük tariflərinin tətbiq sferası məqsəddən asılı olaraq idxal və ixrac əməliyyatları üzrə kəskin fərqlənir.

Onlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində Xarici İqtisadi Fəaliyyətin tənzimlənməsinin aləti hesab olunurlar. Gömrük- tarif siyasəti məsələləri “Gömrük Tarifi Haqqında” qanunla, “Gömrük Məcəlləsi” ilə, bir sıra beynəlxalq müqavilələr, sazişlər, konvensiyalarla tənzimlənir ki, bunlar da gömrük-tarif sisteminin əsas təşkilatı bazasını təşkil dərək, onların hansı normalar və çox tərəfli prinsiplər əsasında tənzimlənməsini müəyyən edir.

Öz növbəsində gömrük tarifləri qiymət əmələgətirmə mexanizmi vasitəsilə dövlət, kooperativ və ictimai müəssisə, təşkilatların xarici iqtisadi fəaliyyətinə bilavasitə təsir etməlidir. Bu tariflər idxal strukturunun optimallaşdırılmasına təsir etməli və valyuta məsariflərinin səmərəliləşdirilməsini təmin etməlidir. Ayn-ayn mallara, ya da mal qruplarına münasibətdə gömrük tarifi yerli istehsalçıların mənafeyini xarici rəqabətlə müəhafizə edir, yerli və xarici istehsalçılar arasında yarışmaya imkan verir ki, bu da yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Gömrük tarifi Xarici iqtisadi Fəaliyyətin yeni forma-

larınin inkişafına təsir etməli, ölkədən ixracı stimullaşdırmaq üçün ölkə məhsullarının idxalçılara müxtəlif məqsədli güzəştlər həyata keçirməlidir. Səmərəli gömrük tarifinin yaradılması, ölkə mallarının digər ölkələrin bazarına yol tapması üçün ölkənin ticarət-siyasi mövqeyini möhkəmlətməyə xidmət etməlidir. Bu tarif habelə, iqtisadi ittifaq çərçivəsində sərbəst ticarət bölgələrinin yaradılması üçün səmərəli şəraitə təsir etməlidir.

Gömrük tarifi və gömrük rüsumu proseduralarının müəyyən olunması zamanı yalnız ölkə daxilində müxtəlif xalq təsərrüfatı sahələri malları üçün müəyyən olunmuş rüsum dərəcələri deyil, habelə, ölkə ilə əlaqədə olan kontingentlər üçün bu ticarət siyasətinin əhəmiyyəti artırılmalıdır.

Ona görə də gömrük tarifi demokratik prinsiplər əsasında işlənməli, mallara qoyulan idxal-ixrac rüsum dərəcələri, habelə, gömrük-tarif siyasəti üzrə həyata keçiriləcək məsələlər, qanunvericilik aktlarının və beynəlxalq müvafiq- lələrin layihələri müzakirə olunmalı, razılaşdırılması və yeri gəldikdə digər ölkələrin aynaseçkilik tədbirlərinə qarşı cavab olaraq gömrük rüsumu dərəcələrində dəyişikliklər etməyə imkan yaradılmalıdır.

Beləliklə, gömrük işi blok elementlərindən olan gömrük-tarif mexanizmi bazar iqtisadiyyatı şəraitində Xarici İqtisadi Fəaliyyətin mühüm tənzimləmə aləti olub, ölkənin iqtisadi, valyuta və vergi sərhəddinin qorunmasına xidmət edir.

FƏSİL V

XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSAS DÖVLƏT PRİNSİPLƏRİ

5.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət gömrük-tarif tənzimlənməsinin prinsipləri

Xarici iqtisadi əlaqələr digər iqtisadi kateqoriyalar kimi hüquqi normalara malikdir və müxtəlif direktiv-qanunvericilik aktları ilə sənədləşdirilir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ikitərəfli hökumət razılaşmaları və Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətə dair qanunvericilik aktlarına əsasən aparılır.

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin əsas dövlət prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Xarici ticarət siyasəti - Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tərkib hissəsi;

2. Xarici ticarət fəaliyyəti və onun həyata keçirilməsinə nəzarətin vahid dövlət sistemi;

3. Dövlətin milli təhlükəsizliyinin (dövlət tapşırığının həyata keçirmək məqsədilə) iqtisadi və hərbi maraqlarını, həmçinin kütləvi qırğın silahlarının və digər təhlükəli silah növlərinin daşınmaması haqqında Azərbaycan Respublikası beynəlxalq öhdəliyinin yerinə yetirilməsi haqqında dövlət tapşırığının həyata keçirilməsi məqsədilə ixrac siyasətinə vahid nəzarət;

4. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin tamlığı;

5. Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin prioritet iqtisadi tədbirlər;

6. Xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi və onların təqib edilməməsi;

7. Xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması;

8. Xarici ticarət fəaliyyətinə dövlət və onun orqanlarının əsassız təcüvüzünün olmaması, onun iştirakçılara və ümumilikdə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına ziyan vurulmaması.

Dövlətin xarici ticarət siyasəti iqtisadi və inzibati üsulların həyata keçirilməsilə xarici iqtisadi fəaliyyət tənzimlənir.

Bunlara aiddir:

- gömrük tarif tənzimlənməsi, daha doğrusu idxal və ixrac tariflərinin tətbiqi;
- qeyri-tarif tənzimləmələr, yəni kvotalaşdırma və li-senziyalaşdırmalardan istifadə və s.

Bu üsullar Azərbaycan Respublikasının “Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi haqqında” qanunu ilə müəyyənləşdirilmişdir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin digər metodları Azərbaycan Respublikası dövlət orqanları və onun subyektlərinin müdaxiləsi ilə müxtəlif məhdudiyətlərin həyata keçirilməsinə icazə verilmir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növlərinin xüsusən beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı, istehsal kooperasiyası, valyuta və maliyyə-kredit əməliyyatlarının tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının uyğun qanunları və digər hüquqi aktlarla həyata keçirilir.

İdxal və ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının daxili bazarının müdafiəsi və Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında mütərəqqi struktur dəyişikliklərinin stimullaşdırılması

üçün idxal və ixrac gömrük rüsumları müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Respublikası idxal və Azərbaycan Respublikasından ixraca miqdar həddi qoyulmadan həyata keçirilir

İxrac və idxalın miqdar cəhətdən məhdudlaşdırılması müstəsna hallarda Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən aşağıdakı məqsədlər üçün həyata keçirilir:

- ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- daxili mal bazarında vəziyyəti nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinin həyata keçirilməsi;
- ölkənin daxili bazarının qorunması;
- idxal və ixracın kəmiyyət məhdudiyyətləri haqqında Azərbaycan Respublikası Hökumətinin rəsmi qərar ilə həyata keçirilir və bu məhdudiyyətin həyata keçirilməsindən üç aydan gec olmayaraq rəsmi şəkildə dərc olunmalıdır.

Kvotaların bölüşdürülməsi və lisenziyaların verilməsi kəmiyyət məhdudiyyətlərinin həyata keçirilməsi bir qayda olaraq müsabiqə və yaxud auksionların və ya ixrac və idxal əməliyyatlarının kvotaların yekun istifadəsinə qədər həyata keçirilir.

Müsabiqə və ya auksionların keçirilmə qaydaları Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən müəyyənləşdirilir. Belə müsabiqə və auksionlarda iştirakçıların hər hansı bir mülkiyyət forması, qeydiyyat yeri, bazarın vəziyyətindən asılı olaraq iştirakçıların sayı və onların diskriminasiyasına yol verilməməlidir.

Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə müsabiqə üçün nəzərdə tutulan mal, böyük miqdarda idxal olunursa və oxşar malların istehsalçılarına ziyan gətirirsə və ya belə ziyanın vurulmasına təhlükə yaranırsa bu zaman Azərbaycan hökuməti beynəlxalq hüququn ümumi qəbul

edilmiş normalarına uyğun olaraq müdafiə tədbirləri görməyə haqlıdır. Bu tədbirlər elə bir vaxt və dərəcədə qəbul edilməlidir ki, ciddi ziyanın və təhlükənin qarşısının alınmasına kifayət etmiş olsun.

İdxala qarşı belə müdafiə tədbirlərinin forması aşağıdakılardır: idxalın miqdarca məhdudiyətləşdirilməsi; xüsusən gömrük rüsumlarının artırılması.

Mühafizə tədbirlərinin görülməsi Respublika hökumətinin tapşırığı ilə tədqiqat materialları və ya respublika icra subyektlərinin, istehsalçı, istehsal birlikləri tərəfindən verilən ərizələr əsasında apanılır. O halda ki, idxal malları ilə müsabiqədə bu və ya buna oxşar mallar ümumi daxili istehsalın 50%-dən artığını təşkil etmiş olsun. Mühafizə tədbirlərinin prosedurları mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı məhdudiyətə məruz qalmış malların ümumi miqdarı və dəyəri göstərilməklə Respublika Hökuməti tərəfindən bəyənilməsi rəsmi dərc olunmalıdır.

Mühafizə tədbirlərinin fəaliyyəti və vaxtından əvvəl dəyişdirilməsi və ya uzadılması, həmçinin ümumi həcmdə, miqdarda malların qiymətlərinin, mühafizə tədbirləri dövründə, onlara qarşı görülən tədbirlər respublikanın beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə alaraq Respublika Hökuməti tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir.

İdxal (iş, xidmət) və ya ixrac mallarının qadağan və ya məhdudiyətləri milli maraqlardan asılı olaraq müəyyənləşdirilir:

İctimai mənəviyyət və hüquq qaydaları;

İnsanların sağlamlığı və həyatlarının, heyvanat və bitki aləminin, ümumilikdə ətraf mühitin qorunması;

Azərbaycan Respublikası əhalisinin mədəni irsinin saxlanılması;

Mədəni dəyərlərin qanunsuz daşınması, gətirilməsi, onların sahiblik hüququnun qorunması; bərpa olunmayan

təbii resursların tükənməsinin qarşısının alınması.

Əgər görülən tədbirlər göstərilənlərlə əlaqədarsa, onda uyğun surətdə daxildə onların istehsalı və istehlak- nın məhdudlaşdırılması vacibdir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin qorunması;

Xarici maliyyə vəziyyətinin mühafizəsi və Azərbaycan Respublikası ödəmə balansının saxlanması;

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinin qorunması;

Əraziyə gətirilən mallar Azərbaycan Respublikası tərəfindən müəyyən edilmiş texniki, farmakoloji, sanitar, baytarlıq, fitosanitar və ekoloji standart və tələblərə cavab verməlidir.

Ekoloji cəhətdən təhlükəli məhsulların gətirilməsi xüsusi nəzarətə aid edilir.

Azərbaycan Respublikası ərazisinə malların gətirilməsi qadağan olunur:

- Azərbaycan Respublikası tərəfindən müəyyən edilmiş yuxarıda sadalanan standart və tələblərə cavab verməyən;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş sertifikat, markirovkası və ya nişanları uyğun gəlmədiyi hallarda;
- İstifadəsi təhlükəli olan istehlak malı kimi qadağan olunmuş;
- İşləklər üçün çatışmamazlığı olan.

Göstərilən mallar geri qaytarılmalı, Azərbaycan Respublikası gömrük məəcəlləsi tərəfindən müəyyən edilmiş, Azərbaycan Respublikasının mal-sənaye palatasının müstəqil ekspert qrupu tərəfindən tərtib edilmiş akt əsasında məhv edilməlidir və ya geri qaytarılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası milli maraqlarının qorunması məqsədilə xarici iqtisadi fəaliyyət həyata keçirilməsi zamanı silahlanma, hərbi texnika və ikili təyinatlı mallar, həmçinin kütləvi qırğın silahlarının və digər daha təhlükəli silah növləri və texnologiyanın yaradılmasına qarşı Azərbaycan Respublikası beynəlxalq öhdəliklərin gözlənilməsi üçün ölkədə ixrac nəzarət sistemi fəaliyyət göstərir.

Yuxarıda göstərilən mal, iş, xidmət, intellektual fəaliyyətin nəticələri, o cümlədən onlar üzərində mütləq nəzarət Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalar əsasında həyata keçirilir.

Bir su*a xüsusi malların idxal və ya ixracı dövlət inhisarı tərəfindən müəyyənləşdirilir. Belə malların siyahısı respublika qanunları ilə müəyyənləşdirilir. Ayrı-ayrı mal növlərinin dövlət inhisarındakı ixrac və idxalı mallarının idxal və ixrac isenzyalaşdırılma əsasında həyata keçirilir. Lisenziyalar respublikanın icra orqanları tərəfindən tam unitar müəssisələrə verilir. Onlar diskriminasiya və vicdanlı kommersiya təcrübəsi prinsipləri əsasında idxal və ixrac sövdələşmələrini yerinə yetirirlər. Unitar müəssisə - bu onun sərəncamında olan avadanlığı şəxsi mülkiyyətə çevrilməmiş kommersiya təşkilatıdır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin bir sıra növlərinin həyata keçirilməsinin xüsusi rejimləri sərhədyanı ticarət və sərbəst iqtisadi zonlardır.

Sərhədyanı ticarət Azərbaycan Respublikası sərhədyanı ərazisində daimi yaşayış yeri olan insanları ilə mövcud sərhədyanı ərazidə daimi yaşayış yeri olan xarici vətəndaşlara, Azərbaycan Respublikası qonşu ölkələrlə beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş (mallara olan yerli tələbatı ödəmək) sərhədyanı ərazilərdə istehsal olunmuş mallarla yerli tələbatın ödənilməsi, eyni zamanda qonşu sərhədyanı ərazilər istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mallarla təmin etməkdir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində, onun həyata keçirilməsində, nəzarətin həyata keçirilməsində, Azərbaycan Respublikası gömrük məcəlləsində əksini tapmış, həmçinin Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddindən mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi qaydalarına riayət olunması, gömrük ödənişləri, gömrük sənədləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsində gömrük işinin səmərəli təşkili mühüm rol oynayır. Gömrük işinin hüquqi, iqtisadi və təşkilatı əsası Azərbaycan Respublikası gömrük məcəlləsində müəyyənləşdirilmişdir.

Gömrük işini hüquq mühafizə orqanı sayılan Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları həyata keçirir. Gömrük orqanları sistemi özündə:

1) Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi (AzDGK)

2) Gömrük xanalar

3) Gömrük postlarını birləşdirir.

Gömrük orqanları aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- gömrük siyasətinin işlənilməsi və həyata keçirilməsində iştirak edirlər;
- gömrük işi sahəsində qanunçuluğu təmin edir, gömrük fəaliyyətini həyata keçirməklə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının mənafe və hüquqlarının müdafiəsi üçün tədbirlər görür;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarını qoruyur;
- Gömrük rüsum, vergi və digər gömrük ödəmələrini toplayır;
- Mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının sərhəddindən keçirilməsinə icazə verirlər.

- qaydaların gözlənilməsini təmin edir;
- Azərbaycan Respublikası sərhəddindən keçirilən qaçaqmalçılıq, gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizə aparılmasını;
 - xarici ticarətin gömrük statistikasını və Azərbaycan Respublikasının xüsusi gömrük statistikasını aparır;
 - xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasını aparır;
 - Azərbaycan Respublikası üçün maraqlı olan həyatı vacib strateji məhsulların daşınmasına nəzarət edir;
 - özünün səlahiyyətləri daxilində valyuta nəzarətini həyata keçirir;
 - gömrük işi sahəsində Azərbaycan Respublikası beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin edir;
 - digər funksiyalar.

Gömrük nəzarəti Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən gömrük məqsədləri üçün vacib olan sənədlərin və məlumatların yoxlanılmasıdır.

Gömrük məqsədləri üçün vacib olan sənəd və məlumatlara nəzarət Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən aparılır*; gömrük baxışı (mal və nəqliyyat vasitələri, şəxsi baxış); mal və nəqliyyat vasitələrinin uçotu; vətəndaşların şifahi sorğusu; uçot sisteminin və hesabatların yoxlanılması; müvəqqəti saxlama ambarları və ərazinin, gömrük ambarlarının, sərbəst anbarlarının, sərbəst gömrük zonaları və rüsumsuz ticarət mağazaları və mal və nəqliyyat vasitələrinin yerləşdiyi yerlərə nəzarət Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına həvalə edilmişdir.

Gömrük nəzarəti Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddi boyu yaradılmış və ya digər yerlərdə aparılır.

5.2. Gömrük rüsumlarının iqtisadi mahiyyəti

Gömrük rüsumlarının yaradılmasında onların iqtisadi təbiətlərinin və həyata keçirdikləri funksiyaların nəzərə alınması vacibdir. Çünki məhz onlar gömrük rüsumlarının təşkilinin prinsip və metodlarını müəyyən edirlər.

İqtisadi ədəbiyyatlarda gömrük rüsumlarının təbiəti və yerinə yetirdikləri funksiyalara aid vahid fikir yoxdur.

Bazar iqtisadiyyatı və XİF liberallaşdırılması şəraitində gömrük rüsumları XİF-in əsas tənzimləyicisinə çevrilmişdir. Gömrük rüsumlarının köməyi vasitəsi ilə dövlət münasib malların ölkəyə gətirilməsi və ölkədən aparılmasını genişləndirə və azalda bilər. Bununla da istehlakçıları və oxşar rəqabətli xarici mallara bərabər iqtisadi şərtlər qoymaqla XİF sahəsində müəyyən iqtisadi, elmi-texniki, ekoloji, valyuta-maliyyə siyasəti aparır və XİF subyektlərinin fəaliyyətinin, ümumdövlət, milli maraqlarını istiqamətləndirir.

Rüsumlar qiymət kateqoriyası sırasına daxildir. Bu hər bir konkret mal rüsumunu əsaslandırma üçün fərdi yanaşma, onların milli və dünya dəyəri qiymətləri, istehlak ölçülərini və keyfiyyətini təmin edən amillərin hesablanması tələb edir.

XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində idxal rüsumlarını müəyyən etmək üçün fiskal yanaşma üstünlük təşkil edirdi. Rüsumlar yüksək səviyyədə qoyulurdu və onlar dövlətin əsas gəlir mənbələrindən biri sayılırdı. Bu eyni zamanda milli iqtisadiyyatın xarici malların axınından qorumağa imkan verirdi.

XX əsrdə gömrük rüsumlarının aşağı salınması, dövlət gəlirlərinin yaranmasında onun rolunun azalması ənənəsi nəzərə çarpır, tik növbədə onların tənzimləmə funksiyası ön plana çəkilir, belə ki, xarici malların gətirilməsi

məhdudlaşdırılır və ya qadağan edilir. Mal qrupları və konkret məmulatlar, onların idxala ehtiyacı, milli və dünya qiymətləri nəzərə alınmaqla daha dəqiq diferensasiya ilə gömrük rüsumlarının qoyulmasına ehtiyac artırdı. Gömrük rüsumlarının belə diferensasiyası, bu diferensasiya müəyyən edən obyektiv amillərin eyni əsaslanmasını tələb edirdi.

Gömrük rüsumlarının miqdarının aşağı salınması və onların qruplar və konkret məmulatlar üzrə diferensasiyası ənənəsi obyektiv amillərlə əlaqələndirilmişdir. Beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafı proteksionizmin zəifləməsinə tələb edirdi. Milli iqtisadiyyatların ixtisaslaşması, xüsusilə əşya, hissə və texnoloji cəhətdən xarici ticarət siyasətinin ölkə qrupları üzrə diferensasiyasını məhsulun növləri, texnologiyasının stadiyaları üzrə rüsumların əsaslandırılmasını tələb edirdi. Xarici və milli şəraiti nəzərə almaqla onların istehsalı və realizasiyasını məmulatlar və məmulat qrupları üzrə diferensasiyasının aparılması vacib idi.

Mövcud problemin həlli yalnız ümumi qiymət nəzəriyyəsi və differensial renta mövqeyindən baxmaqla daha doğrusu rüsumlara differensial beynəlmillət renta kimi baxmaq lazımdır.

İqtisadi nəzəriyyədə və təsərrüfat fəaliyyəti təcrübəsində iki əsas forma differensial renta - məhsuldarlıq və yerləşmə mövqeyi yaxşı məlumdur.

Torpaqların məhsuldarlığındakı məsrəf fərqləri əkinçilik təsərrüfatı istehsalında differensial rentanın təbii əsası kimi xidmət edir.

Belə ki, az məhsuldar torpaqlara daha çox məsrəflər, daha məhsuldar torpaqlara isə ən az xərc qoyulur. Məhsuldar torpaqların azlığı qeyri məhsuldar torpaqlardan istifadənin vacibliyini yaradır, az məhsuldar torpaqların

xərclərini bazar qiymətləri tənzimləyir. Beləliklə bu qiymətlərlə məhsuldar torpaqlardan əlavə differensial gəlir əldə edilir ki, onu da torpağın sahibkarı differensial renta şəklində mənimsəyir.

Differensial renta həmçinin torpaq sahələrinin yerləşmə mövqeyi və nəqliyyat xərclərinin diferensiasiyasından yaranır.

Dünya iqtisadi sistemində göstəricilərdən başqa daha bir differensial renta mövcud ola bilər, bu da müxtəlif ölkə istehsalındakı milli məsariflərin daimi müxtəlifliyi nəticəsində milli kadrların ümumitəhsil və ixtisas sənətkarlıq hazırlığı, elmin və elmi tədqiqatların inkişaf səviyyəsi və onların iqtisadiyyata tətbiqi öz növbəsində ölkənin varını, onun investisiya qabiliyyətini, texniki səviyyəsini, texnologiya, istehsalının səviyyəsi və s. meydana gəlmişdir.

Milli istehsalın ixtisaslaşmasında bir məhsul növü ilə rəqabət üstünlüyünə malik ola bilər ki, ölkə o sahədə ixtisaslaşmışdır və digər məhsullar üzrə üstünlüyə malik deyildir. O, ölkə onun ixtisaslaşmasına münasib malları ixrac edərək, milli istehsalına uyğun gəlməyən məhsulları idxal edir ki, o məhsullar bu və ya digər səbəbdən iqtisadi cəhətdən istehsalı qeyri münasibdir.

Dünya və milli xərclər arasındakı qiymət fərqləri gömrük rüsumlarının yaranmasının obyektiv əsasıdır.

Qiymətlərin yaranmasının ümumi nəzəri istiqaməti və differensial renta gömrük rüsumlarının iqtisadi təbiətini, onların funksiyalarını, prinsip və metodlarının birlikdə əsaslandırmağa imkan verir.

5.3. Gömrük rüsumlarının funksiyaları

Hər bir mal və mal qrupu üçün rüsumların miqdarını müəyyənləşdirməkdən ötrü milli və beynəlxalq xərclər və qiymətləri aşkar etmək lazımdır.

Praktiki cəhətdən rüsumları müəyyən etmək üçün beynəlxalq və milli qiymətlərdən istifadə edilə bilər. Rüsumlar dünya və milli qiymətlər arasındakı fərq əsasında və ya onlara uyğun şəkildə müəyyən edilir. Bu rüsumlar xarici və ölkə istehsalında mallar arasında, heç bir üstünlük yaratma- maqla, rəqabət şəraitini bərabərləşdirməklə sabitləşdirmə funksiyalarını yerinə yetirir.

İdxal rüsumları milli və dünya qiymətlərinin fərqi artırq müəyyənləşdirilə bilər. Belə halda rüsumlar proteksion funksiyasını yerinə yetirir və xarici malların mü- təmadi bazara gətirilməsini məhdudlaşdırmaq, rüsumların daha yüksək qoyulması isə praktiki cəhətdən gətirilən mallar üçün maneədir.

Gətirilən mallara qoyulan rüsumlar dünya və milli qiymətlər fərqi artırq aşağı qoyula bilər. Belə rüsumlar idxal məhsullarının gətirilməsinə daha geniş imkanlar yaratmaqla, onun müəyyən həddə qədər stimullaşdırılması deməkdir.

Yuxarıda təsvir olunan rüsumları aşağıdakı formada əyaniləşdirmək olar. Tutaq ki, A malının milli qiyməti dünya qiymətindən 10% artıqdır. Belə halda bu mal üçün aşağıdakı kimi rüsum müəyyənləşdirmək olar.

1- ci variant:

İdxal “A” malının rüsum qiymətinin 10%-dən artıq olmaqla müəyyən edilir. Belə rüsum proteksionizm funksiyasını yerinə yetirəcəkdir, yüksək rüsumlarda isə həmin malın gətirilməsinin qadağan edilməsidir.

2- ci variant:

idxal rüsumu 10% səviyyəsində müəyyən edilir, yəni qiymətdə olan fərqlə müəyyən olunur. Belə rüsum milli və xarici istehsallar üçün respublikanın daxili bazarında rəqabət şəraitini bərabərləşdirəcək və beləliklə tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirəcəkdir.

3- cü variant:

İdxal rüsumu 10%-dən aşağı müəyyənləşdirilir. Belə liberal rüsum idxal mallarının genişlənməsinə, onun pul səviyyəsinə yaxınlaşdırılmasında iqtisadi tənzimləmə rolunu itirəcəkdir.

Yuxarıda göstərilənlərin təhlili aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan verir:

1. Özlüyündə rüsum səviyyəsi, dünya və milli qiymətlər səviyyəsində müqayisələrdən kənarında öz-özlüyündə, onlar tərəfindən yerinə yetirilən funksiyaları xarakterizə edə bilməz. 10% səviyyəsində müəyyənləşdirilən gətirilmə rüsumu proteksion funksiya yerinə yetirə bilər. O şərtlə ki, dünya və milli qiymətlər arasındakı fərq malın qiymət fərqi 10%-dən aşağı olsun. Bu qiymətlər arasındakı fərq 10%-dən yuxarı olarsa stimullaşdırma, əgər onun arasındakı fərq uyğun gəlsə, onda tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirir.

2. Əgər gətirilmiş müxtəlif mallara miqdar etibarilə eyni idxal rüsumu qoyulmuşsa, bu o demək deyildir ki, bütün onlar xarici ticarətin tənzimlənməsi sahəsində eyni funksiyaları yerinə yetirirlər.

Mİlli və dünya qiymətləri arasında yaranmış nisbətlərə görə, onlardan biri üçün bu rüsumlar proteksiya funksiyasını, digərləri üçün xarici və daxili malların rəqabətlərini bərabərləşdirmək şərti ilə gətirilmənin miqyasını tənzimləmə funksiyasını, başqaları üçün isə idxalın imkanlarını genişləndirmək funksiyasını yerinə yetirəcəkdir.

larınm dəyişən rəqabət şəraitini və milli və dünya qiymətləri arasındakı nisbəti hesaba almaqla tənzimləmək, korrekləşdirmək lazımdır.

4. Rüsurları korrekt düzəlişlər edərəkən təkcə istehsalın milli şəraitini və mallara təklifi deyil, eyni zamanda beynəlxalq xərclər, dünya qiymətləri və dünya bazarının şəraitini nəzərə almaq lazımdır.

5. Əgər mövcud mala bir sıra ölkələrdə gətirilmə rüsulu bir səviyyədə müəyyən edilmişsə, onda dünya və milli qiymətlərin nisbətindən asılı olaraq, ölkələrin bir hissəsində o rüsum proteksion funksiyası, digərlərində həvəsləndirmə (stimullaşdırma), üçüncülərdə adi tənzimləyici funksiya yerinə yetirə bilər. Məsələn, əgər gətirilmiş mala 15% səviyyəsində gətirilmə rüsulu qoyulubsa, onda "A" ölkəsində, əgər milli qiymətlər dünya qiymətindən 10% artıqdırsa onun funksiyası proteksion olacaq, əgər "B" ölkəsində milli qiymət dünya qiymətindən 15% yüksəkdirsə onda rüsum tənzimləmə funksiyasını, "B" ölkəsində milli qiymət dünya qiymətinə bərabər və ya azdırsa onda rüsum stimullaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirəcəkdir.

Gətirilən, yəni idxal mallarından rüsullann səviyyəsi bir qayda olaraq o ölkələrdə yüksəkdir ki, onların iqtisadiyyatları zəif rəqabət qabiliyyətlidir, milli istehsal məsrəfləri (xərcləri) artıqdır, keyfiyyət isə dünya səviyyəsindən aşağıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye mallarına daha çox idxal rüsulları tətbiq edilir, nəinki iqtisadi inkişaf etmiş ölkələrdə.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə gətirilən məhsullara qoyulan yüksək rüsum onların sənayələrini inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi rəqabətlərindən qoruyur.

Xammal və enerji daşıyıcılarının bir sıra növləri bir sıra istehsal növləri üçün başlanğıc material kimi xidmət edir. Məsələn neftin emalı zamanı benzol, dizel yanacaq

mazut, yağ və digər məhsullar alınır. Sintetik malların və plastik kütlələrin alınması üçün neft başlanğıc materialdır. Bu materiallar və neft emalı idxal obekti ola bilər.

Xammal və enerji daşıyıcılarının inkişaf etmiş ölkələrə idxalı onların əsas idxalçıları olmaqla bir qayda olaraq rüsumsuz və ya çox minimal rüsumla həyata keçirilir. Xammalın emalından alınan gətirilən məhsulların daşınma rüsumlarının səviyyəsi bir qayda olaraq artır. Bununla da münasib surətdə rüsumun xammalın emalı zamanı miqdarı artır, məhsulun sonrakı emal əməliyyatlarına daha artıq rüsum qoyulur. Tarif sisteminin belə qoyuluşu tarif ekskalasiyası adlanır.

5.4. Gömrük rüsumlarının qeydiyyatları zamanı beynəlxalq təşkilatların tələb etdikləri uçot

Əməyin beynəlxalq bölgüsü, dünya təsərrüfat əlaqələrinin və inteqrasiya proseslərinin inkişafı bu proseslər beynəlxalq səviyyələrdə idarə etməyi tələb edir. Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində Omumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT - BTO), Beynəlxalq valyuta fondu (BVF), Omumdünya Gömrük Təşkilatı, Avropa səviyyəsində isə Avropa ittifaqı böyük rol oynayır. Bu təşkilatların nizamnamə qaydaları və sazişləri onlarda iştirak edən dövlətlərin riayət etmələri məsləhət görülür. Beynəlxalq ticarət təşkilatı nizamnaməsinin XVI maddəsində nəzərdə tutulur ki, ÜTT iştirak edənlər özlərinin qanunlarına normativ sənədləri, inzibati aktları, əsasında öz götürdükləri öhdəliklərini yerinə yetirməlidirlər.

ÜTT-nin fəaliyyəti 1995-ci ildə QATT-la dəyişdirilmiş onun əsasını sərbəst ticarət və milli rejim prinsipi təşkil edir.

ÜTT-nin məqsədi ticarət maneələrini azaltmaq və

mallar, xidmətlərdə ölkələr arasındakı mübadiləni yüngülləşdirməkdir. ÜTT siyasəti daşınma rüsumlarının tədricən azaldılması və digər ticarət maneələrini aradan qaldırmaqdır.

ÜTT xarici rəqabət milli iqtisadiyyata əsaslı ziyan vurduğu zaman müdafiə xarakterli tədbirlər təklif edir.

Omumdünya ticarət təşkilatı (ÜTT), Beynəlxalq valyuta fondu və digər beynəlxalq təşkilatların sazişlərində qabaqcıl rol dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafıdır. Onların saxlanması üçün əsas xərcləri də onların üzərinə düşür. Onlar iqtisadi imkanları, gücünə texnoloji üstünlüklərinə istinad edərək inkişaf etməkdə olan, zəif inkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrə öz istədiklərini diktə edə bilərlər. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşmasına maraqlıdırlar, digər ölkələrin milli dövlətləri isə XİF tənzimlənməsinə maraqlıdırlar. Digər ölkələrin milli bazarlarının maksimum açıq olması onların maraqlarına uyğundur. O inkişaf etmiş ölkələrin firma və korporasiyalarının digər ölkələrin bazarlarında hökmranlığını asanlaşdırır. Çünki onların iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyətlidir, xarici ölkələrin rəqabətlərindən qorunmağa ehtiyacları yoxdur. İqtisadiyyatın açıqlığı bu ölkələrin firma və korporasiyalarının digər ölkələrin təbii resurslarına yaxınlaşmalarına imkan verir. Onlara digər ölkələrin iqtisadiyyatlarına öz kapitalları daha əlverişli qaydada investisiya qoymalarına şərait yaradır.

İqtisadi inkişaf etmiş ölkələr idxal rüsumlarının, ixracat rüsumlarının dəyişdirilməsinin təşəbbüskarındırlar və investisiya proseslərinin beynəlmilləşməsində dövlət tənzimlənməsinin ləğv olunması üçün çıxış edirlər.

Digər vəziyyətdə inkişaf etməkdə olan keçid dövründə olan və zəif inkişaf etmiş ölkələr qalır. Onların iqtisadiyyatları az rəqabət dözümlüdür, onları köməyə və

dan müdafiəyə ehtiyacları vardır, onlar milli bazarları xarici rəqabətdən daha yüksək idxal rüsumları ilə qoruyur. Milli istehsalçılara güzəştli kreditlər, vergi güzəştləri formasında köməklik göstərirlər.

Gətirilmə rüsumlarının azaldılması inkişaf etmiş ölkələr üçün əlverişlidir. Ancaq, inkişaf etməkdə olan və keçid ölkələrinin iqtisadiyyatı üçün də əlverişli ola bilər, bu şərtlə ki, onların iqtisadiyyatlarının səmərəliliyi və rəqabət qabiliyyətli şəraitə malik olsunlar.

5.5. Milli iqtisadiyyatın səmərəliliyi, milli istehsalın vəziyyəti, dövlətin gəlirləri və daxili qiymətlərə gömrük rüsumlarının təsiri

Xarici iqtisadi əlaqələr cəmiyyətin əsas sosial-iqtisadi amillərindəndir, onlar onu sürətləndirə və zəiflədə bilər. Milli iqtisadiyyatın vəziyyətinə, onun xarici əlaqələrinə səmərəli və müsbət təsiri o vaxt mümkün olur ki, onlar ixrac istehsalının inkişafını, elm tutumlu istehsal sahələrinin ixracını, eyni zamanda xammalın, qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi ilə əsaslı emalından alınan məhsulları, ölkənin iqtisadiyyatının struktur texnoloji yenidən qurulması üçün vacib olan idxal məhsullarını ilk növbədə ölkə və əhalinin həyatının vacib tələbatını təmin edir. Bura ekoloji qorxulu idxal, insanların sağlamlığı üçün təhlükəli, mənəvi köhnəlmiş texnika, cəmiyyətin əxlaqi mənəviyyatını poza məhsullar aid edilmir.

Gömrük sistemində rüsumlar XİF məqsəd və vəzifələrinə təsir etmək üçündür. Bununla belə situasiyalar da mümkündür. İlk nəzərdə rüsum sistemi, ayrıca götürülmüş hədlərdə ölkənin mənafeyinə uyğun gəlir, digər kri- teriyalarla onun maraqlarının əksidir və ziyan gətirir, ümumilikdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi vəziyyətinə neqativ təsir edir.

Dövlətin siyasəti ümumilikdə XİF və milli iqtisadiyyatdan maksimum gəlir əldə etməyə yönəldilməlidir. Belə siya-sət XİF dövlət xəzinəsinə gəlirlərin azaldılmasına imkan vermir. Əməyin müəyyən mal və xidmətlərin ölkə bazarına daxil olması milli iqtisadiyyatın, ümumiyyətlə cəmiyyətin gəlirinin artmasına təsir edirsə onda dövlət tərəfindən rüsumun aşağı salınması və ya artırılmasına yol verilir. Əgər müəyyən mal və xidmətlərin ölkə bazarına daxil olması milli istehsala dağıdıcı təsir göstərsə, ekologiyaya ziyan verirsə, əhalinin əxlaqi və fiziki sağlamlığına pis təsir edirsə mümkün vergilərin artırılması imkanlarını nəzərdə tutur.

İqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və cəmiyyətin ümumilikdə gəlirlərinin artırılması, ölkə əhalisinin əxlaqi və fiziki sağlamlığının qorunması, onun ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş səmərəliyin qiymətləndirilməsi sistemi kimi idxal gömrük rüsumlarının yüksək səviyyədə keyfiyyət təhlili və praktiki məsələləri həll edərək mürəkkəb riyazi araşdırmaların tətbiqini tələb edir.

Təcrübədə göstərilən keyfiyyət kriteriyalarını müəyyən etmək üçün çox vaxt dövlətin gəlirləri və daxili milli qiymətlərdən istifadə edirlər. Rüsumların azaldılması xarici rəqabətçilərin ölkə istehsalçılarına təzyiqini artırır, ölkə istehsalçılarını daxili bazardan sıxışdırırlar. Bununla belə o, ölkə mal istehsalçılarını səmərəliliyi artırmağa, öz istehsallarının rəqabət qabiliyyətlərini yüksəltməyə istehsal xərclərini azaltmağa, buraxılan malların keyfiyyətlərini yaxşılaşdırmağa məcbur edir. Rüsumların təsirlərinin dəyişməsi göz qabağındadır. Problem ondan ibarətdir ki, onlara baxılarkən optimal qərar tapılsın, bir tərəfdən daxili bazarda rəqabəti lazımı səviyyədə saxlansın, ölkə istehsalçılarının öz istehsallarını daimi təkmilləşdirməyə.

keyfiyyəti yaxşılaşdırmağa, istehsalda xərcləri azaltmağa məcbur etmək, digər tərəfdən ölkə istehsalçılarını daxili bazardan sıxışdırmamağa yönəldilən variant olsun.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-a daxil olmasından sonra idxal mallarına rüsumların azaldılması bu beynəlxalq təşkilatın diktəsi ilə həyata keçirilməməlidir. Ancaq bu ənmə etaplarla həyata keçirilməlidir. Ölkə istehsalçılarını tədricən aşağı rüsumlara və xarici firmalar tərəfindən daha ağır rəqabətə alışdırmaqla aparılacaqdır. Bununla belə ölkə istehsalçılarının təşkilatı və texniki geriliklərini saxlamaq məsələsi olmamalıdır.

Bu yanaşmanı idxal rüsumlarının müvəqqəti qiymətlərinin ölkə istehsalçılarının müdafiəsi məqsədilə artırıldıqda da gözləmək lazımdır. Buna yol vermək olmaz ki, bu müdafiə daimi olsun. Ona görə gətirilmə gömrük rüsumlarının artırılması zamanı onun müvəqqətiliyini qeyd etməklə onun fəaliyyətinin nə vaxta qədər olduğunu da göstərmək lazımdır.

Gömrük rüsumlarına baxılması dövlətin XİF olan gəlirlərini dəyişdirir. Xəzinə nöqtəyi-nəzərdən rüsumlara yenidən baxılması qaçılmazdır. Dövlət əvvəlcədən bilməlidir ki, gətirilmə rüsumlarının dəyişdirilməsi onun gəlirlərinə necə təsir edir. Təəssüf ki, xəzinə cəhətdən yanaşma gömrük orqanlarının iş keyfiyyətlərini qiymətləndirməkdə özünü doğrultmur. Çünki gömrük orqanları gömrük rüsumlarının əlavə dəyər vergisi və aksizlərin toplanılmasına cavab verir, onların hədlərinin qoyulmasına baxmır. Gömrük rüsumlarının qoyulma hədlərinin aşağı salınması xarici ticarət dövriyyəsi hesabına büdcə itkisini doldurmaya bilər. Çünki bu artım mürəkbə daxili və xarici amillər kompleksi ilə müəyyən edilir və gömrük orqanlarının iş keyfiyyətindən asılı deyildir.

Gətirilmə rüsumları milli qiymətlərin səviyyəsi və di

namikasına təsir göstərir. Belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, gömrük rüsumlarının səviyyəsi milli qiymətlərin səviyyəsinə birbaşa təsir edir, bunlar arasında birbaşa mütənasib əlaqə vardır, rüsumların aşağı salınması daxili qiymətlərin aşağı düşməsinə səbəb olur, onların artırılması isə daxili qiymətlərin artmasına səbəb olur.

Həqiqətdə idxal gömrük rüsumları ilə qiymətlər arasında tamamilə mürəkkəb əlaqə və miqdar asılılığı mövcuddur.

Birinci - idxal rüsumları elə qiymət elementidir ki, digər qiymət elementlərini hesablamaq üçün bazadır - ak- sizlər, əlavə dəyər vergisi, topdantəchizat və ticarət qiymətlərini nəzərə almalıdır. Bu elementləri bir qayda olaraq gətirilmə rüsumları hədlərinin dəyişilməsilə mütənasib şəkildə dəyişir. Ancaq tələb və təklifin təsiri altında rüsumların dəyişməsi ilə bu qiymət elementlərinin arasındakı nisbət pozula bilər: satıcılar üçün münasib əlverişli təklif və tələb arasındakı qiymətin rüsum və digər elementlərini müəyyən edə bilər. Bunları hesablamaq üçün baza rüsumlardır.

Təklifin tələb üzərində üstünlük təşkil etməsi daxili qiymətlərin artmasını minimuma endirə bilər. Ancaq rüsum elementlərindən asılı olaraq rüsumların mütənasib artmasını təmin edə bilməz, şübhəsiz bu təsir var ancaq bu həlledici amil deyildir.

İkincisi - idxal rüsumları xarici malın həcmi və milli istehsal, tələb və təklifin balansına təsir edir. Bu təsir bir sıra amillərdən (faktorlardan) asılıdır və mürəkkəb formalar alır. O da istehsalın və malların realizə xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Məsələn bir sıra mallar ölkədə istehsal edilmir, onlara olan tələbat tamamilə xarici mallarla təmin edilir. Rüsumların səviyyəsi və onların dəyişməsi idxalın həcmində, tələb və təklifin balansına təsir edir. Əksər hallarda idxal

edilmiş mallar ölkə daxilindəki müəssisələrdə də istehsal olunur.

Gömrük rüsumları tələb və təkliflərə iki tərəfli təsir edir. Onlar idxalın miqyasını tənzimləyir, onunla birlikdə daxili istehsalın dinamikasına təsir edir. İdxal rüsumlarının daxili qiymətlərə təsirini qiymətləndirərkən bu iki amili nəzərə almaq lazımdır.

Üçüncüsü - rüsumların səviyyəsi daxili mal istehsalı xərclərinə təsir göstərir. İdxal rüsumlarının dinamikası daxili istehsalın həcminə təsir göstərir.

5.6. Gömrük siyasəti funksiyalarının (rüsum, yığım, aksizlər, kvota və s.) iqtisadiyyatda rolu

Xarici iqtisadi fəaliyyətin apanması ilə əlaqəli olan ən vacib məsələlərdən biri gömrük ödəmələri və hesablaşmalardır. Gömrük ödəmələri altında XİF iştirakçıların gömrük orqanlarına ödədikləri bütün ödəmələr başa düşülür, on- lann arasında:

- Gömrük rüsumları;
- ƏDV (əlavə dəyər vergisi);
- Aksizlər;
- Mütəxəssis ixtisası;
- Gömrük orqanları tərəfindən verilən lisenziyalar və onların fəaliyyətini bərpa etmək üçün yığımlar;
- Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə ixtisaslaşmış mütəxəssis şəhadətnaməsinin verilməsi və fəaliyyət vaxtının uzaldılmasına görə yığımlar;
- Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə yığımlar;
- Malların saxlanılmasına görə gömrük yığımları;
- Malların gömrük müşayətinə görə gömrük yığımları;

- Məlumat və məsləhətlər verilməsi görə haqq;
- Gömrük auksiyonunda iştiraka görə ödəmələr;
- İlk qərarların qəbul edilməsinə görə haqq;
- Vahid qiymət üzrə yığılan gömrük ödəmələri;
- Azərbaycan Respublikası DÇK bank siyahısına qoşulmaq üçün yığım;
- Alınması Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına həvalə edilmiş digər vergilər;
- Gömrük ödəmələrinin dəyişilməsi asılıdır;
- Hesablama normativ bazalarının növbəti dəyişiklikləri ilə (gömrük rüsumlarının, aksiz və ƏDV yeni dəyər miqdarının salınması və s.)
- Sərbəst konvertlənmiş valyutaya nisbətən manatın məzənnəsinin dəyişməsi.

Gömrük rüsumları - Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində göstərilir ki, Azərbaycan gömrük sərhəddini keçən mallar Azərbaycan Respublikasının «Gömrük haqqında» qanununa uyğun olaraq gömrük rüsumlarına cəlb olunurlar. «Tarif haqqında». Qanunda gömrük rüsumlarının müəyyənləşdirilməsinin ümumi xüsusiyyətləri verilir. Beləliklə, Gömrük Məcəlləsinin 17 maddəsinin 20-ci bəndində göstərilir ki, «gömrük-rüsumları Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə malların idxalı və ixracı zamanı alınan ödənişlərdir».

Gömrük rüsumlarının məbləği Azərbaycan Respublikası nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

Gömrük rüsumları bu vergilərin dolayı yolla bir növüdür, gömrük sərhəddindən keçirilən faktik malların xarici ticarət dövriyyəsindən toplanır. Gömrük rüsumları əsas vergi xarakteristikalarına malikdir:

- Gömrük rüsumları mütləq xarakter daşıyır və döv-

- lət hakimiyyətinin ehtiyaclarını təmin edir;
- Gömrük rüsumları xidmət göstərmək təminatını özündə əks etdirmir və o. heç bir əvəzsiz alınır;
 - Gömrük rüsum ödənişlərindən daxil olmalar konkret dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmur.

Gömrük-tarif tənzimlənmələrinin hüquqi münasibətləri birtərəfli xarakter daşıyır və gömrük-tarif subyektlərinin hüquq münasibətləri dairəsində vergi alınmanın ölçüsü əsasları, müddəti və digər aspektləri haqqında danışığa gəlmək imkanlarını inkar edir.

Əslində birtərəfli gömrük rüsumlarının müəyyən edilməsi dövlətlər və sahibkarlar arası vergi müqavilələrinin bağlanması təcrübəsinə zidd deyildir. Belə müqavilələrin danışıq məsələsi, dövlətin sosial-iqtisadi plan və proqramlarının yerinə yetirilməsində xüsusi sahibkarlığın iştirakını maraqlandırmaq üçün vergi güzəştlərindən ibarət olur.

Gömrük rüsumlarının vergi təbiəti, onların gömrük yığımları ilə müqayisəsində aydın görünür. Gömrük yığımları gömrük rüsumlarından fərqli olaraq - gömrük rəsmiləşdirilməsi proseduralarını həyata keçirilməsinə görə müxtəlif tədbirlər üçün ödənişi. Məsələn sərbəst gömrük zonasına yerləşdirilən mallar üçün gömrük rüsumları ödənilmir, belə ki, bu sərbəst zona gömrük rejiminin özündə nəzərdə tutulmuşdur. O ki, qaldı gömrük yığımlarına onlar gömrük orqanlarına idxalçı və ixracatçılara an- barlaşma, keyfiyyətə nəzarət və s. göstərdikləri xidmətlərə görə ödənilir.

Gömrük rüsumlarında verginin bütün elementləri mövcuddur.

Gömrük rüsumlarının əsas subyektləri (vergi ödəyicisi-

ləri) deklarantdır - daha doğrusu mal və nəqliyyat vasitələrinin sərhəddən keçirilməsi üçün gömrük orqanlarına öz adından müraciət edən şəxs. Eyni zamanda deWarant malları bilavasitə sərhəddən keçirən gömrük brokəri vasidəçi ola bilər. Gömrük rüsumunun ödənilmə obyektii gömrük dəyəri, gömrük sərhəddindən keçirilən mallann miqdarı və ya eyni zamanda onlann hər ikisi.

5.7. Aksizlər

Aksizlər - «Aksizlər» haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına və Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarına uyğun olaraq realizə olunmuş şərab-arağ məmu- latlan, pivə, ağ balıq, osetrina, qızıl balıq, ikraları, qiymətli balıq növlərindən hazırlanmış delikates məhsullannndan və dəniz məhsullannndan, şokalad, tütün məhsullan, minik avtomobilləri, onlar üçün təkərlər, zərgərlik məmulatı, brilliant, yüksək keyfiyyətli çinidən hazırlanmış farfor və bil- lur, xalça və xalça məlumatlan, xəz məmulatlan, həmçinin təbii dəridən hazırlanmış məmulatlardan aksiz vergisi alınır. Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən mallara şamil edilməklə Azərbaycan Respublikası Hökumətinin uyğun qərarlarına əsasən bu siyahı artırıla bilər.

Aksiz vergi normasını da həmçinin Azərbaycan Respublikası Hökuməti müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddindən mal keçirən bütün şəxslər üçün aksiz norması vahiddir, şəxsiyyətindən asılı olmayaraq dəyişdirilə bilməz. Həmçinin sövdələşmənin növündən, gətirilən malın mənşə ölkəsindən və bir sıra digər amillərə görə də aksiz norması dəyişdirilə bilməz. Qadağa differensiyası norması da mütləq ola bilməz. Azərbaycan

hallarında aksiz vergi normalarına müəyyən parametrlərdən asılı olaraq yenidən baxa bilər.

Aksiz vergi normaları üç qaydada müəyyənləşdirilir:

- Gömrük dəyəri faizinə görə;
- Hər bir mal vahidinə SVRO;
- Əvvəlki, iki növ vergi qoymanı uzlaşdıraraq, kombinə edilmiş vergi normasını müəyyənləşdirmək yolu ilə.

Vergi normasının miqdarı gətirilən maldan asılı olaraq dəyişilir: 10 faiz - brilliantlar, avtomobil benzini, xalçalar və s., 20 faiz - billur məmulatlar, təbii mexdən olan baş papaqları və s.; 30 faiz - bir sıra zərgərlik məmulatları; 40 faiz - piva; 40 faiz şampan şərab və iqrıstiy şərablar, nəhayət 90 faiz - etil spirti. Tənzimləyici və fiskal funksiyaları eyni vaxta həyata keçirən aksizlər oxşar mallardan müxtəlif miqdarda alınır. Məsələn qıvcırdılmış içkilərdən 40 faiz, üzüm şərabından - 40,0 faiz, likerlərdən 6,5 faiz, tünd spirtli içkilərdən 65 faiz.

Cədvəl 5.1.

MDB ölkələrinin istehsalı olmayan aksizli malların və aksiz tətbiq edilən minik avtomobillərinin aksiz dərəcələri.

Sıra №	Malların adı	Faizi
1	Bəyanedilmə tarixindən və ölkəsindən asılı olmayaraq MDB ölkələri hüdudları kənardan gətirilən, istehsal buraxılış tarixindən bir ilə qədər keçmiş minik avtomobillərinə	15%

2	Araq	-65%
3	İçməli spirt	-90%
4	Konyak	-65%
5	Şampan şərabı	-45%
6	Tündləşdirilmiş içki	-40%
7	Bütün növ şərablər	-40%
8	Likor	-6,5%
9	Pivə	-40%
10	Bütün növ tütün məmulatları	-50%

Neft məhsullarının aksiz dərəcələri

1. Təyyarə benzini B - 91 /115 - 34,40%
2. Avtomobil benzini Aİ - 95; Aİ - 98; - 39,09 %
3. Avtomobil benzini Aİ - 92, Aİ -93. - 47,44%
4. Avtomobil benzini Aİ - 72, Aİ -76. -45,41%
5. Dizel yanacağı - 6, 31%.

Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən mallardan aksizlərin hesablanıb alınma obyektı gömrük dəyəridir. İdxal olunan mallar üçün doldurulmuş bəyannamədə göstərilən gömrük dəyəri. Vergi qoyma hökumət tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada aparılır. Digər hallarda gömrük dəyərinin miqdarı «Gömrük tarifi haqqında» Qanuna uyğun müəyyənləşdirilir.

Qanunvericilikdə vergi güzəştlərinin müxtəlifliyi dəqiq göstərməklə, vergiqoyma obyektlərini müəyyənləşdirir. Məsələn DÇK-nm əmri ilə uşaqlar üçün xəz məmumatlarına dəqiq parametrləri müəyyənləşdirməklə vergi güzəştlərinə məruz qalırlar.

DÇK-nm göstəricisi ilə ƏDV-nm ödənilməsindən azad edilmiş mallar həmçinin aksiz vergilərindən də azad olunur (ərzaq məhsulları və onlann istehsalı üçün xammal istisna edilməklə) aksizlərdən malların azad edilməsi haqqında, aksiz miqdannm müəyyənləşdirilməsi yadasal- malar, qanunlan tamamlayan aktlarda da əksini tapa bilər.

Azərbaycan Respublikasının «Aksizlər haqqında» Qanuna uyğun olaraq MDB üzv ölkələri ərazisindən çıxan mallar Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirildikdə aksizlər tutulmur. Ümumi qaydalara uyğun olaraq aksiz və ƏDV-nin ödəyicisi, bu gömrük ödənişlərini yük gömrük bəyannaməsini təqdim edənə qədər və ya təqdim edildikdən sonra ödəyən deklarantdır.

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu kimi bəzi hallarda vergi ödəyicisi digər şəxs ola bilər (gömrük anbarlarının sahibi, gömrük dayıcısı və s.). Müqavilə bağlayan (yol gömrük bəyannaməsinin 9-cu qrafasında maliyyə tənzimlənməsi üzrə cavabdeh şəxs kimi göstərilir). ƏDV və aksizlərin Ödənilməsi üçün vergi hüquq münasibətləri obyekt kimi çıxış edə bilər.

Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən və Azərbaycan Respublikası ərazisindən aparılan mallara qarşı ƏDV və aksizlərin tətbiqi haqqında qaydalarda ƏDV və aksizlərin malların gömrük rejimləri altında yerləşdirilməsi vaxtı onların ödənilməsinin mövcud xüsusiyyətləri verilir. Deklorant tərəfindən gömrük rejiminin dəyişdirilməsi zamanı vergi ödəmələri həmin gün üçün mövcud olan ödəmə mexanizmi ilə aparılır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə yığımlar - gömrükdə malların o cümlədən sərhəddən keçirilən kommersiya məqsədi daşımayan, müşayət olunmayan boqaj beynəlxalq poçt göndərilmələri, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin rəsmiləşdirilməsinə görə alınır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımların gömrük bəyannaməsi təqdim edilənə kimi və ya onunla eyni vaxta ödənilməlidir. Gömrük yığımlarının ödənilməsi üçün möhlət və müddət verilməsinə icazə verilmir. Ödənilmiş yığım məbləği geri qaytarılır.

Aşağıdakı hallar müstəsnalıq təşkil edir:

- Gömrük orqanları tərəfindən mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə əlaqədar, o cümlədən ilkin əməliyyatlar vaxtı heç bir iş görülmədiyi halda;
- Gömrük ödəyiciləri mallara görə ikiqat ödəməyə məruz qaldıqda;
- Gömrük ödəmələrinin artıq ödənilməsi və yaxud artıq ödəmənin valyuta kursunun dəyişilməsi ilə əlaqədar olduqda.

Kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallardan və nəqliyyat vasitələrindən malların gömrük dəyərlərinin 0,1 faizi qədər Azərbaycan valyutası ilə yığım ödənilməsi tələb olunur. Kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmuş mallardan gömrük yığımları iki qaydada hesablanır.

- Azərbaycan manatı ilə mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyərinin 0,1 faiz dəyərində, yığım;
- Xarici valyuta ilə mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyərinin 0,05 faizi qədər yığım (əlavə yığım).

Malların və Nəqliyyat vasitələrinin fiziki şəxslər tə

rəfindən Azərbaycan gömrük sərhəddindən keçirilərkən gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün ödənilən gömrük yığımları ümumilikdə gömrük ödəmələrinin əsas tərkib hissələrindən birini təşkil edir. Bu da gömrük rəsmiləşdirilməsinin və ümumilikdə gömrük ödəmələri prosedurlarının sadələşdirilməsinə imkan verir.

Məcəlləyə görə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığımlarının miqdarının müəyyənləşdirilməsi DÇK-nm sərəncamıdır.

- Gömrük yığımlarının azaldılması;
- Gömrük yığımlarından azad etmək;
- Əlavə yığımın ödəniş valyutalarının dəyişdirilməsi.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə yığımlar hesablanarkən alman məbləğ yuvarlaşdırılır müəyyən edilmiş yerdən kənarında, iş vaxtından sonra nəzərə alınır.

Təcrübədə mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinin müəyyən edilmiş yerdən və iş vaxtından sonra aparılması ilə əlaqədar gömrük yığımlarının hesablanması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə hallarda gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə yığımlar ikiqat miqdarında alınır. Mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük orqanın təsir dairəsindən kənarında, malları alan şəxsin olduğu yerdə (və ya mah yola salan) və ya mah və nəqliyyat vasitələrini alan (göndərən) struktur bölmələrinin yerləşdikləri ərazidə gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı da qeyri müəyyən yerlərdə rəsmiləşdirmək kimi hesablanır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə yığımlar gömrük rejimlərinin dəyişdirildiyi zaman və həmin rejim üçün müəyyən edilmiş miqdarda alınır. Malların sərbəst dövriyyə üçün buraxılmış, təkrar idxal, rüsumsuz ticarət mağazası, gömrük anbarı, gömrük ərazisində emal, gömrük nəzarəti altında emal, müvəqqəti idxal (ixrac), gömrük

ərazisindən kənarında emal, ixrac, təkrar ixrac, malların məhvi rejimləri altında malların yerləşdirilməsinə görə Azərbaycan Respublikası valyutası ilə gömrük dəyərinin 01, faizi miqdarında, xarici valyuta ilə isə 0,05 faizi miqdarında gömrük yığımları hesablanır.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin tranzit gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə Azərbaycan Respublikası valyutası ilə 0,1 faiz miqdarında gömrük yığımları alınır. Azərbaycan Respublikası ərazisi ilə dəmir yolu ilə tranzit rejimi ilə gömrük sərhəddindən keçən mallardan hər bir nakladnoyda qeyd olunmuş mallara görə 14 ABŞ dolları miqdarında yığım ödənilir. Əgər bu qayda üzrə toplanan yığım malın gömrük dəyərinin 0,1 faizindən çox təşkil edərsə, onda göstərilən dəyərin 0,1 faizi miqdarında gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün haqq alınır.

Mal qismində Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən nəqliyyat vasitələri də daxil olmaqla malların o cümlədən müşayət olunan baqajda, beynəlxalq poçt göndərmələrində keçirilən kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük dəyərinin 0,15 faizi miqdarında (həmin tarixlə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş məzənnəyə görə 10 ABŞ dollarından az olmayaraq) gömrük yığımları hesablanır.

Bir neçə adda malların bəyan olunması zamanı əsas YGB-nin ayrılmaz hissəsi olan əlavə vərəqlərdən istifadə olunur. Bu zaman YGB-nin hər bir əlavə vərəqi üçün sövdələşmə xarakterindən asılı olmayaraq 5 ABŞ dolları məbləğində Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla ödənc hesablanır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən tranzit gömrük rejimi altında keçirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə 30 ABŞ dolları, hər əlavə tranzit YGB-ləri üçün 10 ABŞ dolları miqdarında Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla gömrük yığımları hesablanır.

Fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən (o cümlədən müvəqqəti gətirilən) nəqliyyat vasitələrinin qeydə alınması üçün vəsiqə verilməsinə görə:

- yük və minik avtomobilləri, mikroavtobus və avtobuslar üçün - 20 ABŞ dolları;
- digər nəqliyyat vasitələri üçün 15 ABŞ dolları məbləğində Milli Bank tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə uyğun olaraq manatla ödənc hesablanır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük dəyərinin 0,15 faizi miqdarında gömrük yığımları aşağıdakı hallarda alınır:

- Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən qarantuya edilmiş olduqda;
- Kredit hesabma idxal əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi zamanı (belə hallarda gömrük orqanlarına İqtisadi İnkişaf Nazirliyi təsdiqləyici sənəd təqdim edir);

Gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün qiymətli kağızların xarici valyutada ödənilən yığım miqdarını qiymətli kağızların nominal qiymətlərindən asılılıqda qoyulmuş. Hər partiya qiymətli kağızların rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığımları qanunla müəyyənləşdirilmiş natural əmək haqqının rəsmiləşdirilməsindən azaddırlar.

- Azərbaycan gömrük sərhəddini klinq və ya qapalı valyutalarla bağlanmış kontraktlarla keçirilən malların rəsmiləşdirilməsi zamanı;
- Azərbaycan Respublikasının valyutası hesab olunan

qiymətsiz metal və qiymətli metallardan hazırlanmış xatirə motivlərinin rəsmiləşdirilməsi zamanı; (Azərbaycan gömrük sərhədlərindən nağd xarici valyuta- nm keçirilməsi yığımları baza hesabı bəyannamədə göstərilən məbləğin valyutanın nominal dəyərində olacaqdır).

- Hədiyyə, bağışlanılmaq məqsədi ilə gətirilən malların rəsmiləşdirilməsi vaxtı;
- MDB ölkələrində gətirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı;
- Azərbaycan Respublikası büdcəsindən ödənilməsi maliyyələşdirilən müqavilələrlə gətirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsində;
- Beynəlxalq razılaşmalar əsasında, ödənilməsi respublika büdcəsindən həyata keçirilən xarici valyuta kreditləri əsasında gətirilən malların rəsmiləşdirilməsində;
- Gömrük rəsmiləşdirilməsinin ödənilməsindən azad edilmənin əsas halları (Gömrük ödəmələrinin ödənilməsi haqqında göstərişlər) aşağıdakı kimidir:
- Humanitar yardım yüklərinin rəsmiləşdirilməsi zamanı;
- Dövlət xeyrinə mallardan imtina rejimi altında malların keçirilməsi zamanı;
- Malların ümumi gömrük bəyannaməsində kompleks obyektlər üçün təqdim edildiyi hallarda;

Azərbaycan gömrük ərazisinə xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəliklərinin rəsmi istifadəsi üçün gətirilən və həmçinin Azərbaycanın gömrük ərazisindən Azərbaycanın diplomatik fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün aparılan malların rəsmiləşdirilməsinə görə;

- Dövlət və bələdiyyə arxivləri, kitabxanaların digər dövlət mədəni dəyərlərinin qorunması məqsədi ilə

gətirilmiş və mədəni dəyərlərin daimi saxlandığı yerlərə apanıdığı zamanq gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə;

- Azərbaycan Respublikası Bankının nəgd Azərbaycan valyutasının gətirilməsi və apanıması gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı;
- Beynəlxalq daşınmalarda istifadə edilən Azərbaycan dəmir yoluna məxsus konteynerlər, daşınma avadanlığı və boş vaqonların rəsmiləşdirilməsi zamanı;
- Azərbaycan ərazisi vasitəsilə Rusiya federasiyası, Belarus, Qazaxıstan, Qu-ğızstan, Moldova, Tacikistana.
- Tranzit gömrük rejimi altında yerləşdirilən mallar gömrük rəsmiləşdirilməsindən azaddırlar.
- Gömrük anbarları, müvəqqəti saxlanma anbarlarında hansı ki, onların sahibi Azərbaycan gömrük orqanlarıdır onlarda mal və nəqliyyat vasitələrinin saxlanması üçün xüsusi yığımlar alınır. Onun miqdarı göstərilən xidmətdən asılı olaraq DGK tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Malların gömrük müşayətinə görə yığımlarını Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılma əsasında DGK müəyyən edir.

Hər bir avtonəqliyyat vasitələrinin gömrük müşayiəti və hər bir hərəkət edən dəmir yol tərkibinə görə:

- 50 km-ə kimi;
- 51 km-dən 200 km-ə kimi;
- 101 km-dən 200 km-ə kimi;
- 200 km-dən yuxarı hər 100 km-ə görə;
- hər bir dəniz, çay və hava gəmilərinin müşayiəti üçün məsafədən asılı olmayaraq

Bu qiymətlər müşayiət edilən məsafəyə görə müəyyənləşdirilir.

FƏSİL VI

GÖMRÜK DƏYƏRİ, ONUN TƏYİN EDİLMƏSİNİN GÖMRÜK TARİFLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ ROLU

6.1. Malların gömrük dəyəri anlayışı və əsas funksiyaları

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda Azərbaycan gömrük nəzarəti təcrübəsində tətbiq edilmək üçün gömrük nəzarətinin əsas hüquqi prinsipləri və gömrük dəyərinin normalarının müəyyən- ləşdirilməsinin əsası qoyulmuşdur- Ticarət üzrə kodeks adlanan baş razılaşmalar tariflər (QATT) gömrük dəyərinə uyğunlaşdırılmışdır. Əksər ölkələrin birləşdiyi bu razılaşmanın məqsədi neytral sistemlə malların gömrük dəyərini müəyyənləşdirmək üçün bir qayda yaratmaq, göydəndüşmə və özbaşına gömrük dəyərlərinin təyin edilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının gömrük dəyəri haqqında beynəlxalq prinsiplərə uyğun qanunvericilik normaları yaradılması Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının beynəlxalq əlaqələrə səmərəli inteqrasiyasının vacib şərtidir, milli gömrük qanunçuluğunun inkişafının yeni keyfiyyət dövrüdür.

Azərbaycan Respublikasının keçid dövrünün iqtisadiyyatının xüsusiyyəti, Azərbaycan təsərrüfat-hüquq sisteminin inkişaf etmiş kapitalist ölkələrindən fərqlənməsi, praktiki işdə, gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsində əsaslı çətinlik yaradır və normativ-hüquq bazanın real şəraitə uyğunlaşmasını tələb edir. Bununla belə Azərbaycanın ÜTT daxil olmasının nəzərdə tutulması ilə əlaqədar

beynəlxalq norma və prinsiplərin gömrük məqsədi ilə gömrük sənədlərində öz əksinin tapılmasına ehtiyac duyulur. Milli normativ bazanın gömrük dəyəri üzrə gələcək inkişafı və təkmilləşdirilməsi onun beynəlxalq norma qaydalarla uyğunlaşdırılması zəminində aparılmalıdır.

Gömrük dəyəri - bu mallara gömrük vergisinin qoyulması üçün malların dəyəridir. Daha doğrusu başlanğıc hesablama bazasıdır (rüşum, əlavə gəlir vergisi, gömrük qeydiyyatı üçün yığım).

Mallann gömrük dəyərinin əsas təyinatı - gömrük vergiləri üçün baza olmaqdan ibarətdir. Gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün hamının istifadə edə biləcəyi metodika və müəyyən edilmiş qaydalann mövcudluğu bütün XİF-lə məşğul olan iştirakçılan bərabər vəziyyətdə qoyur, xarici ticarət əlaqələrini qurarkən, əvvəlcədən bütün bağlaşmalann iqtisadi parametrlərini bilməklə iştirak etmənin dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir.

Vergiqoymanın hər bir sistemi onun fəalijə^ətinin səmərəliliyini təmin etmək üçün hər ehtimala qarşı iki tədbiri nəzərdə tutur: birincisi, vergi qoyma bazasının hesablanmasında dəqiq qayda yaradılması, daha doğrusu bu başlanğıc bazanın əsas elementlərinin siyahısını və onların qaydalarını müəyyənləşdirmək; ikincisi, dövlət nəzarətini həyata keçirmək üçün lazımi nəzarət mexanizminin vergiqoyma bazasının yaradılmış qanunlara uyğun aparılmasına nəzarət etmək imkanı versin.

«Malların gömrük dəyəri» struktur göstəricilərinin qanunauyğun müəyyənləşdirilməsi və onun dəqiq reqlament qaydası ilə müəyyənləşdirilməsi məqsədinə xidmət edir. Bundan əlavə əsas təyinatdan başqa gömrük dəyərindən birbaşa və ya dolayı yolla digər gömrük məqsədləri üçün, gömrük statistikasının aparılması, barter işlərində malların qiymət xüsusiyyətlərinin yoxlanılmasında,

ekvivalent mal göndərişlərində idxal-ixrac əməliyyatları həyata keçirərkən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsində, qoyulmuş dəyər kvotasına nəzarətdə istifadə edilir.

Gömrük dəyərinə nəzarət təmiz vergi funksiyasından başqa müəyyənləşdirmə mexanizminin çoxluğunu, bazar iqtisadiyyatının qurulması təsərrüfat subyektlərinə bərabər rəqabətli şərait yaratmaqla məsələlərin həll edilməsinə köməklik edir.

Bütün XİF-lə məşğul olan iştirakçılar rüsum və vergilərin hesablanmasına dair qaydaya görə malların gətirilməsində bərabər şəraitdə qoyulur.

Gətirilmiş mallara dəqiq norma və gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün həyata keçirilmə qaydası (dövlət tərəfindən, onu təmsil edən strukturun) səmərəli sistem yaratmaq, onların həyata keçirilməsində nəzarəti nəzərdə tutur. Bunlarla əlaqədar gömrük dəyərinə nəzarət və onun müəyyənləşdirilməsi əməliyyatı xarici ticarət fəaliyyəti xüsusilə ticarət edən tərəflərin gömrük qanunlarının uyğunluğu ilə də əlaqədardır. Bu XİF iştirak edən iştirakçıların idxal-ixrac əməliyyatlarının təşkilini xeyli yüngülləşdirir və gömrük mal qeydiyyatlarını sadələşdirir. Ona görə də gömrük dəyəri və onun təşkili ona nəzarət üzrə qurulmuş qanunvericiliyin milli qanunlarla qurulması vacibdir. O, Azərbaycan Respublikası gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilmə qaydasını beynəlxalq prinsiplər əsasında müəyyən edir. Bu dövlətlərin kommertiya dairələrinin maraqlarına cavab verir. Mövcud olan beynəlxalq gömrük təcrübəsindən istifadə etməklə xarici ticarət tərəf müqabilləri ilə qarşılıqlı fəaliyyəti asanlaşdırır.

6.2. Malların gömrük dəyərinin təyin olunmasının dünya praktikası

Gömrük sərhəddindən keçirilən malların gömrük vergilərinin alınmasını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə qiymətləndirilməsi beynəlxalq gömrük təcrübəsində ən mürəkkəb əməliyyatlardan biri sayılır. İndiki gömrük dəyərini müəyyən etmək sistemi birdən yaranmamışdır. Hazır- ki vaxtda xarici ticarətdə iştirak edən əksər ölkələr gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün beynəlxalq sistemdə mövcud olan iki qaydadan «Brüssel» və ya «QATT» üsulundan birini istifadə edirlər. Ancaq xarici ticarət dövriyyəsində əsaslı rol oynamayan az qism ölkələr vardır ki, onlar özlərinin mallarının milli gömrük dəyərini təyin etmək metodlarından istifadə edirlər.

1950-ci ildə bir sıra Qərbi Avropa ölkələrinin təşəbbüsü ilə malların gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi- nin unifikasiya olunmuş metodologiyasını hazırlamaq üçün Brüssel şəhərində qərar imzalamışlar. Bu sənədlərə əsasən «Brüssel gömrük dəyəri» (BGD) malların normal dəyəri kimi müəyyənləşdirilir (daha doğrusu satıcı və alıcıdan bir-biridən asılı olmayan şəraitdə tam rəqabət, açıq bazarda qiymətlər yaranır).

Brüssel gömrük dəyəri konvensiyasına 70-dən artıq ölkə qoşulmuş və 80-cı illərə qədər malların dəyərini müəyyən etməyin ən geniş yayılmış metodikası olmuşdur.

BGD konvensiyası həqiqətdə Qərbi Avropa praktikasını unifikasiya olunmuş metodika kimi möhkəmləndirmiş oldu.

ABŞ və Kanada konvensiyaya qol çəkməmiş və özünün gömrük praktikasında ondan və onun qaydalarından istifadə etməmişdir. Bununla belə BGD qəbul etmiş bir

çox ölkələr ona razılaşma kimi baxmışlar, onun gömrük dəyərini müəyyənləşdirmək üçün unifikasiya olunmuş texniki tezləşdirmə kimi qəbul etmişlər, nəinki onun əsasını.

Xarici ticarətin sonrakı inkişafı bu sistemdə müəyyən dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Gömrük qiymətləndirilməsində əksər ölkələrin tələbatlarına və maraqlarına cavab verən yanaşmalar olsun. Bunun nəticəsində çoxtərəfli ticarət danışıqlarında, QATT bayrağı altında keçirilən (1973-1979-cu illər) 1979-cu ildə, o cümlədən digər yekun sənədlərinin Tokio mərhələsində imzalanmış «Mallann gömrük məqsədi ilə qiymətləndirilməsi» haqqında QATT-ın VII maddəsinin tətbiqinin razılaşması olmuşdur.

QATT-ın gömrük qiymətləndirilməsi haqqında Tokio raundunun sonuncu etapında imzalanmış razılaşması əsas 4 hissədən həmçinin giriş, üç əlavədən ibarətdir, birinci hissədə gətirilmiş mallardan gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi, ikinci hissədə bu razılaşmada imza edən tərəflər arasında mübahisəli məsələləri həll etmək üçün və buna nəzarət etməyə beynəlxalq orqanın yaradılması nəzərdə tutulur. Üçüncü hissədə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusi differensasiya olunmuş rejim, dördüncü yekun şərtləri adlanan hissə razılaşmanı tanımaq və ona birləşmək, razılaşmanın əməl etmə şərtləri öz əksini tapmışdır. Razılaşmaya görə malın gömrük dəyəri, ixrac ölkəsinin idxal tərəfinə satılması məqsədi ilə faktiki haqqı ödənilmiş və ya haqqı ödəniləcək malın qiyməti kimi, həmin malın üzərinə nəzərdə tutulmuş əlavənin korreksi-rovkası kimi əlavə edilir. Bununla belə razılaşma malların gömrük qiymətinə həmçinin qiymətə konkret mümkün əlavələrə yanaşmanın dəqiq şəraitini müəyyən edir.

Gömrük sistemi qiymətlərinin tətbiq edilməsi razılaş

ma tərəfindən müəyyən edilmiş məsələlər Uruqvay raundunun çoxtərəfli ticarət danışıqlarının müzakirə məsələlərindən biri olmuşdur. Uruqvay raundunun bu danışıqlardakı yekun aktı 15 aprel 1994-cü ildə Mərakeş şəhərində imzalanmışdır. O özündə «Tariflər və ticarət haqqında baş razılaşmanın VII maddəsinin yerinə yetirilməsini» möhkəmləndirir.

Mövcud razılaşma gömrük qiyməti haqqında Tokio raundunda olan bütün prinsip və metodları praktiki cəhətdən saxlayır. Eyni zamanda Uruqvay raundunun gedişində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi haqqında ayrıca qərar qəbul edilmişdir. Bunlar əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrə həmçinin gömrük əməkdaşlıq sovetinin yenidən yaradılması (Customs Cooperation Council) Ümum- dünya gömrük təşkilatının (Wopnn Customs Organi- zation) yaradılması haqqında təşkilatı məsələlər müzakirə edilmişdir.

6.3. Gömrük dəyərinin təyin olunması üsulları

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu 1995-ci il Azərbaycan gömrük nəzarəti təcrübəsində gətirilən malların gömrük dəyərinin təyin edilməsinin başlıca prinsip və normalarının hüquqi əsasını müəyyən edir. Bu prinsip və normalar mütəxəssislər arasında «Gömrük dəyəri kodeksi» adlandırılan, tarif və ticarət üzrə baş sazişin GATT VII maddəsinin (General Ag- reement on Tariffsand Trade) tətbiqi üzrə Sazişin müddəaları ilə tətbiq edilmişdir.

Barəsində söhbət gedən və dövlətlərin əksəriyyətinin qoşulduğu Sazişin məqsədi göydəndüşmə və saxta gömrük dəyərindən istifadənin qarşısını ala bilən, malların görük

dəyərinin təyin edilməsinin vahid və neytral sisteminin bərqərar edilməsidir. Beləliklə, gömrük dəyərinin təyini üzrə Azərbaycan qanunvericilik aktlarının beynəlxalq prinsiplər əsasında formalaşması Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiyanın mühüm şərti, milli gömrük qanunvericiliyinin inkişafının keyfiyyətcə yeni mərhələsidir. Azərbaycan iqtisadiyyatının keçid dövründəki xüsusiyyətləri, Azərbaycan təsərrüfat hüquqi sisteminin inkişaf etmiş ölkələrin sistemindən fərqli cəhətləri gömrük dəyərinin təyin edilməsi sisteminin tətbiqində müəyyən çətinliklər yaradı*, normativ-hüquqi bazanın real şəraitə uyğunlaşmasını tələb edir. Bununla birgə Azərbaycan Respublikasının yaxın gələcəkdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaq beynəlxalq prinsip və normaların maksimum dərəcədə tətbiqi, onların gömrük dəyərinin təyini üzrə normativ sənədlərdə və ümumilikdə gömrük or- qanlarının fəaliyyətində nəzərə alınmasını obyektiv məcburiyyət kimi qarşıda qoyur.

6.4. Gömrük dəyəri və onun funksiyaları

Gömrük tariflərinin tətbiqi, tarif tənzimlənmələri tədbirləri, onların beynəlxalq norma və qaydalara uyğunluğu, həmçinin tarif əhatəsinin real səviyyəsi gömrük rüsumları və ödəmələrinin bazasının hesablanma formasını müəyyən edən qaydalardan asılıdır. Malların gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı vergi qoyma bazasının təyin edilməsi, qaydalannın müəyyən edilməsində həm dövlət, həm də kommərsiya dairələri maraqlıdır. Belə ki, Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin 20%-ə qədər gömrük rüsum və vergiləri hesabma formalaşır. Kommərsiya dairələri üçün keçirilən mallara vergi qoyma qaydaları barədə bilgilər xarici

iqtisadi fəaliyyətin real səmərəsini, konkret əqdlərin gəlir və çıxanşı hesablamağa imkan verir.

Məsələn, idxal rüsumu və vergilərin dərəcələrini dəyişmədən, gömrük rüsumlarının hesablandığı təyinetmə bazasının dəyişməsi hesabına onların məbləğini əhəmiyyətli dərəcədə artırıb-azaltmaq olar. Bu isə vergitutma bazasına hər hansı məsrəf elementlərini əlavə etmək, yaxud çıxarmaq yolu ilə əldə edilə bilər. Artıq aydın olur ki, beynəlxalq ticarət təcrübəsində gömrük dəyərinin müxtəlif milli metodika əsasında təyini adətən, qeyri-tarif məhdudiyətlər kimi qəbul edilir. Bəs onda hansı gömrük dəyəri gömrük ödəncələri üçün baza kimi qəbul edilməlidir?

Aydındır ki, malın istehsalçıdan istehlakçıya doğru hərəkətinin müxtəlif mərhələlərində onun dəyəri müxtəlif olacaqdır, belə ki, müxtəlif dəyər komponentlərini özündə cəmləşdirəcəkdir və bu dəyərlərin hər biri özünəməxsus qaydada hesablanacaqdır.

Malların gömrük sənədlərindən keçirilməsi zamanı gömrük ödəncələrinin hesablanması üçün istifadə olunan dəyəri, malın satıcıdan alıcıya qədər müəyyən hərəkət mərhələsində formalaşır, bu mərhələdə uyğun komponentləri özündə cəmləşdirir və malın gömrük dəyəri kimi baxılır. Başqa sözlə, gömrük dəyəri - malın o dəyəridir ki, gömrük vergitutma məqsədi ilə istifadə olunur, yəni advalar gömrük ödəncələrinin hesablanma bazası kimi qəbul edilir.

«Malın gömrük dəyəri» kateqoriyasının funksional təyinatı da elə bundan, yəni gömrük ödəncələrinin hesablanma bazası olmağındadır.

Bundan başqa gömrük dəyərinin hesablanması bilavasitə və dolayı yollarla digər gömrük məqsədləri üçün, məsələn, gömrük statistikasına, barter əməliyyatlarında malların qiymətlərinin reallığının yoxlanması, gətirilən

malların ekvivalent olmasına nəzarət, idxal ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarəti və s. üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İstənilən vergitutma sisteminin tətbiqi zəruri edilir.

Birincisi, vergitutma bazasının hesablanmasının dəqiq qaydasının müəyyən edilməsi, yəni bu bazanın əsas struktur elementlərinin təyini və bu təyinatın qaydasını; ikincisi, dövlətə müəyyən olunmuş qaydalara riayət edilməsini yoxlamağa imkan verən zəruri nəzarət mexanizmindən istifadə.

«Malların gömrük dəyəri» məfhumu və onun təyinin sərt reqlamentasiyası bu məqsədlərə xidmət edir. Bu məqsədlər gömrük dəyərinin təyin edilməsi metodikasının zəruriliyini bir daha nümayiş etdirir. Bir tərəfdən aydın, dəqiq norma və qaydaların müəyyən edilməsi gömrük dəyərinin konkret səviyyəsini qeyd etməyə imkan verir ki, bu da özbaşına hesablamalarla gömrük rüsum dərəcələri ilə manipulyasiyaların qarşısı alınsın. Digər tərəfdən hamının istifadə edə biləcəyi metodikanın və müəyyən edilmiş qaydaların olması XİF iştirakçıları qarşısında eyni, ədalətli şərtlər qoyur və xarici ticarət əməliyyatlarının müəyyənliyi səviyyəsini yüksəltməyə, bağlaşmaların iqtisadi parametrlərinin qabaqcadan hesablamağa imkan verir. Bir halda ki, söhbət xarici ticarət fəaliyyətindən gedir, ticarət edən tərəflərin gömrük qanunvericiliyinin unifikasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

«Gömrük dəyəri» göstəricisinin funksional əhəmiyyəti onun təyin edilmə metodikası, həmçinin təyin edilməsinin əsaslı olduğuna nəzarətin məqsəd və texnologiyasını şərtləndirir.

6.5. Malların gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyətində rolu

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu mallarının qiymətləndirilməsinin ədalətli, vahid və neytral sisteminin təmin edilməsinin əsasını təşkil edir. Bundan başqa, Qanun gömrük dəyərinin strukturunu dəqiq müəyyən edir - gömrük dəyəri, faktiki olaraq ödənilmiş, yaxud ödənilməli olan qiymət və üstəgəl ona hesablanmalı əlavələr deməkdir və onların Qanunla müəyyən edilmiş qiymət əlavələrinin və onların siyahısının gömrük orqanları və iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Qanunda qeyd edilir ki, malların gömrük dəyərləndirmə sistemi Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən mallara şamil edilir. Bu şərt gömrük dəyərinin təyin edilmə üsullarında nəzərə alınmalıdır*. Qiymətləndirmə sisteminin dəyişdirilməsindən tam həcmdə ixrac əməliyyatlarında analoji məqsədlə tətbiq edilməsi bir sıra obyektiv səbəbdən mümkün deyil. Bununla belə Qanunla müəyyən edilmiş mal qiymətləndirilməsinin ümumi prinsipləri ixrac əməliyyatlarında da istifadə edilə bilər.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi

1. Malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi gömrük qiymətləndirilməsinin beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş ümumi prinsiplərinə əsaslanır və Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallara şamil edilir.

2. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilmə sisteminin tətbiqi qaydası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur (Az.R. GM maddə 11).

Malın gömrük dəyərini bəyan etmə

1. Gömrük dəyəri mal Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən deklarant tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına bəyan edilir.

2. Gömrük ərazisinə gətirilən və həmin ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsinin qayda və şərtləri, o cümlədən bəyannamə forması Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir.

3. Gömrük dəyərinin deklarant tərəfindən müəyyən edilməsi, bu qanunda nəzərdə tutulmuş üsullara uyğun olaraq həyata keçirilir.

4. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin düzgünlüyünə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı nəzarət edir (Az.R. GM maddə 12).

Deklarant hüquq və vəzifələri

1. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyəri və onun müəyyən edilməsi ilə bağlı məlumatlar dəqiq, kəmiyyət təyin oluna bilən və sənədlərdə təsdiq edilmiş məlumatlara əsaslanmalıdır.

2. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş malın gömrük dəyərini dəqiqləşdirmək zərurəti yarandıqda gömrük orqanına Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq əmlak girovu qoymaq və ya müvəkkil bankın təminatını almaq şərti ilə bəyan edilən malın istifadə üçün ona verilməsi barədə müraciət edə bilər, yaxud keçirilən mal üçün Azərbaycan Respublikası gömrük orqanı tərəfindən gömrük qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq gömrük rüsumları ödənilməlidir.

3. Bəyan edilmiş gömrük orqanına əlavə məlumatların təqdim edilməsi ilə bağlı xərclər deklarant tərəfindən ödənilməlidir.

Bu zaman gömrük qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq malın gömrük rəsmiləşdirilməsi müddətinin uzaldılması deklarant tərəfindən mal üçün rüsum ödənişinə möhlət almaq üçün istifadə edilə bilməz (Az.R. GM maddə 14).

Gömrük orqanının hüquq və vəzifələri

1. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş malın gömrük dəyərini təyin edilməsinin düzgünlüyünü təsdiq edən məlumat yoxdursa, yaxud deklarantın təqdim etdiyi sənədlərin düzgün ohnadığına əsas varsa, bu zaman Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı onda olan məlumatlar əsasında gömrük dəyərini müəyyən edilməsi üsullarını ardıcıl tətbiq edərək, bəyan edilmiş malın gömrük dəyərini müstəqil şəkildə təyin edə bilər.

2. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı, deklarantın yazılı sorğusuna əsasən, bəyan edilmiş gömrük dəyərini rüsum hesablanması üçün əsas kimi qəbul edilməsinin səbəbləri barədə ona üç ay müddətində yazılı izahat verməlidir.

3. Deklarant Azərbaycan Respublikası gömrük orqanına malın gömrük dəyərini müəyyən edilməsinə dair qərarı ilə razılaşmadığı halda, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində müəyyən olunmuş qaydada şikayət etmək hüququna malikdir (Az.R. GM maddə 15).

Gömrük dəyərini və vergitutma bazasının ayrı-ayrı rejimlər üzrə təyin edilməsinin xüsusiyyətləri məcəllədə öz əksini tapmışdır.

Gömrük məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş gömrük orqanlarının hüquqları gömrük dəyərini təyin edilməsinə nəzarət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu hüquqlar aşağıdakılardır:

- gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün Azərbay-

can Respublikası gömrük sərhəddindən malları və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslərin, gömrük brokerlərinin və ya belə fəaliyyətlə məşğul olan digər şəxslərin, icrasına nəzarət edilməsi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına həvalə olunmuş əməliyyatları və bank hesablarının vəziyyəti haqqında banklardan və digər kredit təşkilatlarından məlumatlar və arayışlar almaq hüququ.

- gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi məqsədilə xidməti vəsiqə əsasında gömrük orqanı əməkdaşlarının gömrük nəzarətindən keçiriləcək mallar və nəqliyyat vasitələri, gömrük nəzarəti üçün zəruri sənədlər olan, yaxud icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına həvalə edilmiş fəaliyyətin həyata keçirildiyi ərazilərə və binalara daxil olmaq hüququ.

Bu hüquq normaların, malların gömrük dəyərinin təyin edilməsinə nəzarətin təşkilində praktik əhəmiyyəti nəzarət sisteminin iki pilləli olması zərurətindən irəli gəlir.

Birinci pillə - malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı həyata keçirilən nəzarət, ikinci pillə gömrük orqanlarına bəyan edilmiş məlumatların doğruluğunun onların sorğular da daxil olmaqla əlavə sənədli yoxlaması.

«Gömrük tarifi haqqında» qanun gömrük dəyərinə nəzarətin birinci pilləsini. Gömrük məəcəlləsi isə ikinci pilləsini reqlamentləşdirir. Ona görə də qanunla müəyyən edilən gömrük dəyərinin təyin edilməsi üsul və qaydaları Gömrük Məcəlləsinin bu qanunun müddəalarını göstərilən istiqamətlərdə tamamlayan uyğun maddələr ilə qarşılıqlı əlaqədə baxılmalıdır.

Əgər gömrük nəzarəti nəticəsində malın gömrük də

yərinin düzgün təyin edilmədiyi və gömrük orqanlarına bəyan edildiyi aşkara çıxarsa Gömrük Məcəlləsinə görə belə hal gömrük ödənişləri ödəmə faktının aşkar edilməsi vaxtından asılı olmayaraq gömrük orqanları tərəfindən tutulur.

Gömrük dəyərinin təyin edilməsində gömrük qaydalarının pozulmasına görə sanksiyalar Gömrük Məcəlləsi ilə tənzimlənir. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun icrasının təmin edilməsi məqsədi ilə Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 sayılı qərarı ilə «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları» təsdiq edilmişdir. Dövlət gömrük Komitəsinin 25 dekabr 1997- ci il tarixli 1106 sayılı əmri ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsinin qayda və şərtləri haqqında əsasnamə təsdiq edilmişdir. Gömrük dəyərinin bəyan edilməsi üçün xüsusi bəyanətmə formalar:

- KDB -1 birinci üsul üçün
- KDB-2 ikinci-altıncı üsullar üçün.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş gömrük dəyərinin təyin edilməsi sistemi GATT / ÜTT sazişində olduğu kimi onu nəzərə alır ki, malların qiymətləndirilməsi üçün əsas kimi geniş tətbiq edilməkdə olan malların sövdələşmə qiyməti götürüləcəkdir.

6.6. Gömrük dəyərinin təyin edilməsinin dünya təcrübəsi və təyin edilmə sistemi

Müasir beynəlxalq hüquqi standartlar GATT çərçivəsində formalaşmışdır. Hazırda gömrük dəyərinin təyin edilməsi üzrə iki beynəlxalq sistem mövcuddur. 1953-cü ilin iyul ayının 28-də qüvvəyə minmiş birinci sistem gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi üzrə Brüssel Konvensiyası müəyyən edilmişdir. İkinci sistem 1979-cu il GATT sazişinin VII maddəsi təşkil etdiyindən onlar əsasında prinsipial fikir ayrılığı yoxdur. Bunlar Brüssel Konvensiyasına əsasən gömrük dəyərinin təyin edilməsi üçün əsas olaraq, malın sərbəst rəqabət şəraitində müstəqil alıcı və satıcı arasındakı qiymət [^]mi başa düşülən normal qiymət götürülür. Hesab edilir ki, normal qiymət hər iki tərəfi qane edən və həm müqavilədə göstərilən, həm də göstərilməyən heç bir kommersiya, maliyyə və digər münasibətlərin təsir etmədiyi yeganə meyardır. 1979-cu il Sazişində isə «normal qiymət» anlayışı əvəzinə «sövdələşmə qiyməti» anlayışı istifadə edilir. Sövdələşmə qiyməti dedikdə ödənilmiş və ya ödəniləcək faktiki qiymət başa düşülür. Bu qiymətə komission ödəncələr, konteynerlərin, taranın, xidmətlərin dəyəri daxil edilir, lakin bu zaman mal üzərində sərəncama, bağlaşmaya və onun qİ3mıə- tinə hər bir məhdudiyət olmamalıdır, eyni zamanda satıcı ilə alıcı arasında qarşılıqlı əlaqə olmamalıdır. Mövcud gömrük dəyərinin təyin edilməsi üsulları əsas götürür. Azərbaycan Respublikasına idxal edilən malların gömrük dəyərinin təyin edilməsi üsullarından hazırda qüvvədə olan gömrük tarifi haqqında qanuna əsasən aşağıdakı ardıcılıqla istifadə olunur.

Cədvəl 6.L

	üsulun adı	GATT sazişi üzrə maddə	«Gömrük tarifi haqqında» qanunun maddəsi
	Gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə	1	18
	Eyni malların sövdələşmə qiyməti ilə	2	19
	Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə	3	20
	Dəyərin çıxarılması üçu- lu	4	21
	Dəyərin toplanması üsulu	6	22
	Ehtiyat üsul	7	23

Alqı satqı sövdələşmələri üçün gömrük dəyərinin təyin edilməsinin əsas üsulu gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə təyin edilməsi üsuludur. Buna görə də qiymətləndirmə bu üsulun tətbiq edilməsinin mümkünlüyünün araşdırılması ilə bağlanılmalıdır.

Əgər əsas üsul bu və ya digər səbəbdən tətbiq edilə bilməzsə, qalan beş üsuldan biri tətbiq edilir. Hər bir sonrakı qiymətləndirmə üsulu o zaman tətbiq edilir ki, ondan əvvəlki üsul gözlənilən səmərəni verməsin. İkinci və üçüncü üsullar gömrük dəyərinin təyin edilməsində ilkin baza kimi eyni malların və eynicinsli malların sövdələşmə qiymətlərinə əsaslanır. Bu halda həm gömrük orqanların

da olan məlumatlar, həm də deklarant tərəfindən sənədli təsdiq tapmış məlumatlar istifadə oluna bilər. Məlumatların seçilməsində əsas meyar dəyərləndirilən sövdələşmənin şərtlərinə yaxınlıq dərəcəsidir. Dəyərin çıxılması və toplanması üsulları gömrük dəyərinin hesablanmasının prinsipinə fərqli bazasını nəzərdə tutur.

4-cü üsul malların dəyişilmədən satıldığı qiymətə əsaslanır. 5-cü üsul malın istehsalına çəkilən məsrəflər barədə məlumata əsaslanır. 6-cı üsul ehtiyat üsuldur və o zaman tətbiq edilir ki, ilk 5 üsuldən istifadə etmək mümkün olmasın.

6.7. Malın mənşə ölkəsinin təyini meyarları

Beynəlxalq gömrük hüququnun mənbələrindən biri olan gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və harmonizləşdirilməsi barədə Kyoto Konvensiyasında mənşə ölkəsinin təyini üçün beynəlxalq ticarət təcrübəsində istifadə edilən üç əsas meyar müəyyən edilmişdir.

1.Emal edilmə meyarı idxal malının verilmiş ölkələrinin ərazisində elə yenidən emal dərəcəsinə nəzərdə tutur ki, malın əmtəə təsnifatında mövqeyini dəyişir, yəni gömrük tarifinin tətbiq edildiyi bir mal mövqeyindən digərinə keçirir. Malın onu yeni təsnifat mövqeyinə keçirən yenidən emalı əsas verir ki, emalın həyata keçirildiyi ölkənin ərazisindən çıxmış yeni mal kimi baxılması və bu ölkənin mənşə ölkəsi kimi hesab edilməsi mümkün olsun.

2.Faiz tərkibi meyarı hazır məhsulun axır dəyərində xarici material və komponentlərin son hədlərini müə)^(ən edir.

3.Mənşə ölkəsinin yalnız malın tam istehsal e.düdiyi ölkə hesab ediləcək malların siyahısının müəyyən edilməsi. Belə mallara faydalı qazıntılar, canlı heyvanların

məhsullardan istehsal edilən bütün (məhsullar) mallar. Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 26-cı maddəsində tamamilə həmin ölkədə istehsal edilmiş sayılan malların siyahısı verilmişdir.

Müasir elmi-texniki tərəqqinin reallığının tərənnümü kimi tamamilə verilmiş ölkədə istehsal edilmiş malların siyahısına həmin ölkəyə məxsus, yaxud onun icarəyə götürüldüyü kosmik gəmilərdə və onların vasitəsilə açıq kosmosda alınmış yüksək texnologiya məhsulları da aid edilir.

Malın mənşəyinin təyin edilməsində kifayətedici emal meyarından malın istehsalında iki və daha artıq ölkə iştirak etdikdə istifadə edilir. Bu meyarla görə malın mənşəyi onun axırncı kifayət qədər emala məruz qaldığı, yəni mala səciyyəvi xassələr verilə bildiyi qədər emala məruz qaldığı ölkə hesab edilir.

Kifayət qədər emal edilmə meyarının ifadə formaları aşağıdakılar ola bilər:

1) mal mövqeyinin dəyişilməsi qaydası - emal nəticəsində əmtəə nomenklaturası üzrə təsnifat kodunun hər hansı (əmtəə) ilk dövr rəqəm səviyyəsində dəyişməsi;

2) advalor hissə qaydası - malın dəyərinin istifadə edilən malların və ya əlavə edilmiş dəyərin faiz payının qiymətin müəyyən hissəsinə çatdığı səviyyədə dəyişməsi.

3) Malın mənşə ölkəsindən olduğunu hesab etməyə kifayət edən, yaxud kifayət etməyən istehsal və ya texnoloji proseslərin siyahısının tərtib edilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, mal mövqeyinin dəyişilməsi qaydasından istifadə edildikdə, istisna, yəni istehsal yaxud texnoloji əməliyyatları əks etdirən siyahılar tətbiq edilə bilər. Bu əməliyyatlar mal mövqeyinin dəyişməsinə gətirib çıxarsa da, kifayətedici emal əlamətləri hesab edil

mir, ya da yalnız müəyyən şərtlər daxilində belə hesab edilir.

Advolar hissə qaydasında kifayətedici emal meyarı kimi istifadə edildikdə dəyər göstəriciləri aşağıdakılar üzrə hesablanır:

a) idxal edilmiş materiallar üçün - gömrük dəyəri üzrə və yaxud onların mənşəyi məlum deyilsə, istehsal ölkəsi ərazisində ilk satış üzrə müəyyən edilmiş qiymətlərlə;

b) hazır mallar üçün - ffanko-zavod, yaxud satıcının ixrac qiymətləri üzrə.

Əgər konkret mallar üzrə onların mənşəyinə görə əlahiddə meyarlar müəyyən edilmirsə ümumi qayda tətbiq edilir və bu da o deməkdir ki, mal o zaman kifayət qədər emal edilmiş hesab edilir ki, mal mövqeyi əmtəə nomenklaturasında hər hansı ilk dövr rəqəm səviyyəsində dəyişilmiş olsun.

Kifayətedici emal meyarının tələblərinə aşağıdakı əməliyyatlar aid edilə bilməz:

a) malların saxlanması və nəql edilməsi zamanı onların mühafizəsini təmin edən əməliyyatlar;

b) malların satışı və nəql etməyə hazırlanması əməli- y atlan;

v) sadə yığma əməliyyatları;

q) ilkin mallardan seçilməyən dərəcədə malların xassələrini dəyişən qarışdırma əməliyyatları;

d) mal-qaranın kəsilməsi;

İstehsal və nəql etmə şəraitinə görə bir partiyada göndərilə bilməyən sökülmüş, yaxud yığılmamış halda olan əşyalar bir neçə partiya halında göndərilirsə, mənşə ölkəsi nöqtəyi-nəzərindən vahid əşya kimi baxılmalıdır.

Bu qaydanın tətbiq şərtləri aşağıdakılardır:

1) müvafiq gömrükxananın malın bir neçə partiya

bölünməsi, partiyanın müfəssəl spesifikasiyası, malın dəyəri və mənşə ölkəsi barədə xəbərdar edilməsi;

2) bütün partiyaların bir ölkədən, bir idxalatçı tərəfindən göndərilməsi;

3) bütün partiyaların bir gömrükxanadan verilməsi;

4) bütün mal partiyalarının göndərilməsi 6 aydan artıq vaxt almamalıdır*.

Malın mənşə ölkəsinin təyini məqsədləri üçün istehsalda istifadə olunan enerji, maşın və avadanlıqların mənşəyi əhəmiyyət kəsb etmir.

Malın hər hansı ölkənin gömrük ərazisindən mənşələndiyinin təsdiqi kimi gömrük orqanlarına malın mənşə sertifikatı təqdim edilməlidir.

Bu sənəd malın mənşəcə mənsub olduğu ölkənin səlahiyyətli orqanı tərəfindən verilir.

Bu sertifikatların nümunələri 1 sayılı əlavədə göstərilir.

MBD üzv dövlətlər sertifikatları təsdiq etmək səlahiyyətli olan orqanların imza və möhür nümunələrini müqayisə məqsədilə mübadilə edirlər. Bu nümunələr təqdim edilmədikdə sertifikatlar etibarsız hesab edilir və bu mallara tarif və vergi preferensiyaları tətbiq edilmir.

Sertifikat verildiyi mal barədə aşağıdakı vacib məlumatları özündə əks etdirilməlidir:

a) ixracatçının adı və ünvanı;

b) idxalatçının adı və ünvanı;

v) daşınma vasitəsi və geniş istiqaməti;

q) yerlərin sayı və növü, malın təsviri malın eyniləşdirilməsi üçün vacib olan bütün məlumatlar;

d) brutto və netto çəkisi.

Sertifikat malın sənəddə göstəriləndiyi ölkədən mənşələndiyini birmənalı şəkildə şəhadətləndirilməlidir.

Sertifikat gömrük orqanlarına Yük Gömrük Bəyanna

məsi və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün tələb olunan digər sənədlərlə birgə təqdim olunmalıdır. Sertifikat itirildikdə təsdiq edilmiş surəti təqdim edilir. Müəyyən edilmiş qaydada rəsmiləşdirilmiş mənşə sertifikatının və ya malın mənşəyi barədə məlumatların təqdim edilməsi malın gömrük sərhəddindən buraxılması əsas ola bilməz. Bunun üçün ölkənin beynəlxalq sazişlər və digər öhdəlikləri yaxud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddəalar əsas götürülə bilər.

Bəzi hallarda mənşə sertifikatı tarif preferensiyalarının tətbiq edilməsi üçün yetərli olmaya bilər.

6. 8. Gömrük dəyərinin, gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi

Gömrük dəyərinin, gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi üsulu dəyər əsasına malik olan alqı-satqı xarici ticarət bağlanmalarına uyğun olaraq gətirilən mallara tətbiq edilir. Hesablaşma forması (inkas- so, bank köçürməsi, akkreditiv) prinsiplial əhəmiyyət kəsb etmir. Gömrük rəsmiləşdirilməsi anına, ödəniş sənədlərinin olmaması I üsulun tətbiqindən imtina edilməsinə və digər üsullardan istifadə edilməsinə əsas ola bilməz. Əgər fakturada göstərilən və deklarant tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyəri gömrük orqanları tərəfindən ödənc sənədləri olmadan qəbul edilmirsə, bu zaman şərti buraxılış rejimindən istifadə edilə bilər.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin sənədləşdirilməsi və unifikasiyası məqsədi ilə şərti dəyər bağlaşmaları ilə gətirilən malların gömrük dəyərinin I üsulla təyininə yol verilir. Belə bağlaşmalara mübadilə, kompensasiya göndərişləri, zəmanət hesabına və əvəzsiz

mələri, zəmanət hesabına və əvəzsiz göndəririlər (məsələn bağlaşmalar) aid edilə bilər. Belə halda, müvafiq sənədlərdə, kompensasiya ödənişlər aid edilə bilər. Bu halda, müvafiq sənədlərdə, preforma hesablarda, gətirilən ölkənin gömrük bəyannaməsində bu əməliyyat üzrə malların hər birinin dəyəri göstərilməlidir.

Eyni zamanda müqavilə-komissiya və ya konsiqnasiya əsasında gətirilən mallara bu üsul tətbiq edilməlidir. Çünki bu halda malın mütləq alqı-satqısı deyil, yalnız satış üzrə xidmətlər göstərilməsindən danışıla bilər.

Gömrük tarifi haqqında qanunun 18-ci maddəsinin birinci bəndinə görə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malın gömrük dəyəri malın gömrük sərhəddindən keçildiyi anda bu mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödəniləcək sövdələşmə qiymətidir. Sövdələşmə qiyməti müəyyən edilmiş və hesabdən çıxmalar nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilir.

GOMRUK DƏYƏRİ

Gətirilən mala görə ödənilmiş və (ödənilməmiş)

malın hava və dəniz limanmadək, yaxud respublikanın gömrük ərazisinə daxil olduğu digər yerə qədər çəkilən xərclər nəqliyyat xərcləri
yüklənmə xərcləri

sığorta xərcləri _____

Faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan qiymət-alıcının satıcıya idxal malları üçün ödədiyi, yaxud ödəyəcəyi, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi anmadək hələ ödəməmiş olduğu ödənc məbləğlərinin cəmidir. Ödəniş köçürmə, akkreditiv, inkasso, qarışıq və digər qanuni hesablaşma formasında ola bilər.

Gətirilən malın sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsulun tətbiqinə bir sıra şərtlər daxilində yol verilir, onlardan biri qiymətləndirilən mala münasibətdə idxalçının hüquqlarının məhdudlaşdırılmasıdır.

Aşağıdakı məhdudiyyətlər istisna təşkil edir:

- milli qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər;
- malın qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyən məhdudiyyətlər.

Əgər qiymətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilən məhdudiyyətin olduğu bəyan edilirsə və bu səbəbdən qiymətin kəmiyyət dəyişməsi sənədli qaydada, müəyyən edilirsə, birinci üsulun tətbiqinə yol verilir. Əgər qiymətə kəmiyyət təsirini müəyyən etmək və sənədli qaydada təsdiq etmək mümkün deyilsə, gömrük dəyərinin təyin edilməsinin digər üsullarına müraciət edilməlidir. Gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsul təsirinin müəyyən edilməsi mümkün olmayan şərtlərdən asılı olan satış və qiymətlər üzrə tətbiq edilə bilməz. Məsələn, Satıcı müqavilədə idxal edilən malın qiymətini müəyyənləşdirərkən şərt qoyur ki, alıcı ondan müəyyən miqdar digər mal almalıdır və s. Xarici ticarət müqavilələri təcrübəsində malın gömrük dəyərinin təyin edilməsini mürəkkəbləşdirən şərtlər barədə kifayət qədər misallar var.

Məsələn, alqı-satqı müqaviləsi malın yalnız bir satıcı

dan alınması şərtini müəyyən edə bilər. Başqa bir misal: gömrük dəyərləşdirilməsi tələb edilən mal yanmfabrikat ola bilər və o şərtlə göndərilə bilər ki, əvəzində müəyyən miqdar hazır məhsul verilmiş olsun. Belə misallarda aydınlaşdırılmalıdır ki, müqavilənin «tncə mətləbləri» sövdələşmə dəyərində təsir edir, yoxsa yox.

Bu halda belə təsirin kəmiyyət tərəfini müəyyən etmək mümkündürsə I üsuldən istifadə etmək olar.

Xarici ticarət müqaviləsində ümumilikdə qəbul edilmiş göndəriş şərtləri öz əksini tapmışsa, gətirilən malların gömrük dəyərinin sövdələşmə qiyməti əsasında təyin edilməsi üsulu tətbiq edilə bilər.

Birinci üsul, həmçinin xarici ticarət müqavilələrinin ümumilikdə qəbul edilmiş və sövdələşmə qiymətinə təsir etməyən aşağıdakı şərtləri ola bilər:

- «Ekspert rəyi əlavə edilməklə alqı-satqı»;
- «Müəyyən tarixə qədər mal göndərişi»;
- «Alıcıya daimi müştəri kimi güzəşt edilməsi».

I üsuldən istifadə etməyə yönəlmiş ən mühüm tələblərdən biri gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədi ilə deklarant tərəfindən təqdim edilən məlumatların sənədli təsdiqidir. Gömrük dəyəri I üsulla o zaman təyin edilə bilər ki, onun gömrük dəyər bəyannaməsində göstərilən bütün elementləri müvafiq sənədlərlə təsdiq edilmiş olsun.

Sövdələşmə qiyməti-hesab faktura, şərti dəyər bağlaşmaları üçün hesab preforma, bank ödəniş sənədləri və alqı-satqı müqaviləsi ilə təsdiq edilməlidir.

Qiymətə əlavələr və ya çıxarışlar müvafiq ödəniş, mal-müşayiət, sığorta, gömrük və digər sənədlərlə təsdiq edilməlidir. Müqavilə iştirakçıları qarşılıqlı-asılı şəxslər olduqda I üsul istifadə edilə bilməz. «Gömrük tarifi haq

qında» Azərbaycan Respublikasının qanunu sövdələşmə iştirakçıları arasında qarşılıqlı açılışlıqını 1979-cu il GATT sazişinin VII maddəsinin tətbiqi barədə sazişlə müəyyən edilmiş qaydada reqlamentləşdirir. 18-ci maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən əlamətlərdən heç olmazsa birinə malik olan müqavilə iştirakçıları bir-birindən qarşılıqlı asılı hesab edilir.

Satıcı və alıcının qarşılıqlı asılılıqı barədə məlumat gömrük dəyər bəyannaməsində göstərilməlidir. Gömrük orqanı qarşılıqlı asılılıqın oylub-olmaması barədə bəyan edilən məlumatları yoxlama və təhqiqat nəticəsində əldə etdiyi məlumatlarla tutuşduraraq qərar qəbul edilir. Əgər gömrük orqanına bəyan edilməmiş belə əlaqə müəyyən edirsə, bu barədə idxalçıya xəbər verir, ona əksinə sübut etməyə və bəyan edilmiş dəyəri sənədli təsdiq etməyə imkan yaradır.

Bu zaman qarşılıqlı asılılıqın xüsusi yoxlama zərurəti yükün saxlanılmasına əsas vermir. Yük adi qaydada göstərilir, keçirilən yoxlamanın nəticələrinə əsasən gömrük dəyəri yenidən hesablanır, rüsumun və digər vergilərin ödənilməmiş miqdarı tutulur. Konkret şübhə olduqda xarici ticarət bağlaşmasının məlumatları xüsusi nəzarətə götürür. Gömrük orqanları keçirdikləri yoxlamanın gedişində tərəflər arasında əvvəllər həyata keçirilən bağlaşmalann olub-olmadığı, yaxud onlara nöqsanlar tutulub-tutulmadığı aşkarlanır. Gömrük orqanı müstəqil olaraq qarşılıqlı asılılıqı olmayan və oxşar mallar üzrə müqavilələri ilə belə bağlaşmaları müqayisə edə bilər, əgər yoxlama nəticəsində müəyyən edilir ki, tərəflər arasındakı qarşılıqlı asılılıq sövdələşmə qiymətinə təsir göstərməmişdir, tədqiqatı davam etdirməyə ehtiyac qalmır. Bu halda I üsulun tətbiqinə yol verilir.

Deklarant tərəflərin qarşılıqlı asılığınm sövdələşmə qiymətinə təsir göstərmədiyini sübut etmək hüququnu reallaşdırmaq üçün 10 gün müddətinə müvafiq sənədlərlə təsdiq edilməlidir ki, həqiqətən bəyan edilmiş qiymət ödənilmişdir, yaxud gömrük dəyəri müəyyən edilən malların qiyməti bir-birindən asılılığı olmayan kontragentlər arasındakı alış-satış əməliyyatlarındakı eyni və oxşar malların 4-cü və 5-ci üsulla hesablanmış qiymətlərindən çox fərqlənir.

Birinci üsuldən istifadənin mümkünlüyünü edildikdən sonra sövdələşmə qiyməti dəqiqləşdirilir. «Gömrük tarifi haqqında» qanunla müəyyən edilmiş komponentlər ona əlavə edilir.

Sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsi üçün birinci komponent malın gömrük ərazisindəki hava, dəniz limanına və ya digər gətirilmə yerinə qədər çatdırılmasına çəkilən xərclərdir.

Gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədləri ilə gətirilmə yeri dedikdə aşağıdakılar başa düşülür.

- aviadaşımalar üçün malları daşıyan təyyarənin onları boşaldılması üçün endiyi təyinat və ya iki hava limanı;
- dəniz daşımaları üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində birinci yükboşaltma limanı;
- digər nəqliyyat vasitələri ilə daşımalar üçün gömrük sərhəddindəki buraxılış məntəqəsi;

Daşınma xərcləri, malların boşaldılması, yüklənməsi, yenidən yüklənməsi və başqa yerə daşınma xərcləri, sığorta məbləğləri, malın çatdırılma məsrəflərinə daxil edilir. Ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyərinin təyin edilməsi zamanı həmin malın müəyyən edilmiş gətirilmə yerinə çatdırılması üçün faktiki ola

raq meydana çıxan xərclər də nəzərə alınır. Daşınmanın dəyərində fraxt, mal müşayiəti sənədlərinin rəsmiləşdirilməsinə çəkilən xərclər, daşınma müddətində malın keyfiyyətinin və tamlığının müəyyən səviyyədə saxlanması üçün çəkilən xərclər də daxil edilir.

Malın gömrük ərazisinə əvəzsiz qaydada malgöndərən tərəfindən və alıcının öz nəqliyyat vasitəsilə çatdırıldığı hallarda sərbəst, lakin eyni nəqliyyat vasitəsilə daşınmanın tarif qiymətlərinə əsasən müəyyən edilən məbləğ gömrük dəyərində daxil edilir. Əgər belə məlumatlar yoxdursa, nəqliyyat xərcləri mühasibat uçotunda kalkulyasiya hesablamaları qaydasında mühüm elementlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Əgər daşınma sənədləri gömrük orqanına təqdim edilmişsə, I üsuldan istifadə edilmir və digər üsullara müraciət olunur. Gömrük məqsədləri üçün istifadəyə ən rahat olan mal göndərmə şərtləri GIF hesab olunur. GIF qiyməti gömrük dəyərindəki strukturuna uyğun gəlir. Digər göndəriş şərtlərində dəqiqləşdirmələrin aparılması labüddür. Məsələn, DAF baza şərtlərində sığorta və göndəriş yerinə qədər olan xərclər qiymətə əlavə edilməlidir. EXW, FAS şərtlərində daşınma xərclərində alıcının ixrac ölkəsində malların çıxarılmasına görə çəkilən gömrük xərcləri də nəzərə alınır.

Alıcının məsrəflərinə:

- komissiyon və broker haqları;
- konteynerlərin və digər çoxdövriyyəli taranın dəyəri;
- qablaşdırma xərcləri, o cümlədən qablaşdırma materiallarının dəyəri və qablaşdırma işlərinin dəyəri aid edilir.

Beləliklə, gömrük dəyərində komissiyon və digər vasitəsi haqları da daxil edilir. Özü də gömrük dəyərində yal

nız vasitəçi haqları da daxil edilir. Bir qayda oqlaraq, onlar malın qiymətində əks etdirilmişsə, müvafiq sənədlər əsasında bu əlavələr edilməlidir. Malın satılması üzrə xərcləri malın alınması üçün çəkilən xərclərdən ayırmaq lazımdır. Çünki sonuncuları alıcı ödəyir və gömrük rüsumuna cəlb olunmur. Çoxdövriyyəli taradan istifadə edildikdə onun dəyəri çoxdöfəlik mal göndərişlərində hər partiyadakı malın miqdarına mütənəşib olaraq bölüşdürülür. Belə mütənəşib bölgü gömrük orqanı tərəfindən o zaman qəbul edilir ki, müqavilədə və ya digər sənədlərlə təşdiq edilmiş olsun.

Çoxdövriyyəli taranın geri qaytarılmasına görə çəkilən məsrəflər tara xərclərinə aid edilmir. Sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin III komponenti I üsulda qiymətləndirilən malların istehsalı pulsuz, yaxud aşağı qiymətə bilavasitə və ya dolayı yolla təqdim edilən mal və xidmətlərin dəyərinin müəyyən hissəsidir.

Bu qədər aşağıdakı kimi paylaşdınlar:

1) xammal, material, detal, yanmfabrikatlar və digər komplektləşdirici hissələr;

2) alətlər və digər yardımçı avadanlıq;

3) dəyərləndirilən malların istehsalı prosesində sərf edilmiş materiallar;

4) mühəndis təcrübə-konstruktor layihələri, dizayn, çertyoj və s. I üsuldan sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin dördüncü komponenti alıcının dəyərləndirilən malların satışı şərti kimi bilavasitə və ya dolayısı ilə həyata keçməli olduğu intellektual mülkiyyətdən istifadəyə görə lisenziya və digər ödəmələrdir.

Gömrük dəyərləndirilməsi məqsədi ilə lisenziya və digər ödəmələr aşağıdakılardan istifadəyə görə ödənen haqlar başa düşülür:

- gətirilən malların, o cümlədən onların sənaye nümunələrinin hazu'lanması, noy-hay və s.
- gətirilən malların, o cümlədən (onların) mal nişanları və nümunələri;
- patent, müəlliflik hüququ istehsal texnologiyası da daxil olmaqla gətirilən malların istifadəsi və ya başqasına satılması.

Lisenziya və anoloji digər ödənclərin sövdələşmə qiymətinə əlavə edilməsi o vaxt gerçəkləşdirilir ki, bu ödənclər gətirilən mala ailə olsun, alıcı ilə satıcı arasında bağlanan müqavilənin şərtləri ilə müəyyən edilmiş olsun, bu zaman alıcının ödədiyi lisenziya haqları satıcıya yaxud onun nəfinə III bir şəxsə ödənilmiş olmalıdır. Sövdələşmə qiymətinin I üsulda dəqiqləşdirilməsinin beşinci komponenti Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən malların istifadə olunmasından, verilməsindən və ya təkrar satışından satıcının birbaşa, yaxud dolayı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsidir.

Bir qayda olaraq satıcının gəlirinin bu hissəsi xarici ticarət müqaviləsində təsbit edilir. Belə ki, əgər müqavilə ilə nəzərdə tutulmuşsa ki, alıcının gəlirinin 10%-i satıcıya qaytarılmalıdır, gəlirin bu hissəsinə uyğun məbləğ gömrük dəyərində əlavə edilir və dəyər bəyannaməsində göstərilir. Əgər gömrük rəsmiləşdirilməsinə gözlənilən təqribi məbləğ yazılır, onun təyini üçün müstəqil ekspert cəlb edilməsinə imkan verilir. Gözlənilən gəlirin miqdarı gömrük orqanı tərəfindən təsdiq edilə bilər. Əgər gəlirin məbləği müəyyən oluna bilmirsə, gömrük dəyərində 1 üsulla təyiniyə yol verilmir.

Sadalanan komponentlər Gömrük tarifi haqqında qanunla əlavə ödəmələr kimi müəyyən edilir.

Gömrük dəyəri tək cə əlavə ödənclər hesabına deyil.

həmçinin müəyyən məbləğlərin çıxılması hesabına da dəqiqləşdirilə bilər. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi daxilində gətirilmə məntəqəsindən çatdırılma yerinə qədər çəkilən xərclər müvafiq sənədlərlə təsdiq edilməklə sövdələşmə qiymətindən çıxılır.

Bu məsrəflər aşağıdakılardır:

1) Malların gətirildikdən sonra quraşdırma, yığma, sazlama və ya texniki köməyə görə xərclər;

2) Gətirilmə yenidən təyinat yerinə qədər çəkilən nəqliyyat xərcləri;

3) İdxal gömrük rüsum, vergi və yığımlarının ödənilməsinə görə xərc.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bütün işlər müqavilədə əks etdirilmiş olsun və hesab-fakturada bu xərclər ayrıca göstərsin. Əgər hesab-fakturada nəqlətmənin müxtəlif mərhələlərindən xərclər ayrıca göstərilmişdirsə, «idxal yeri təyinat məntəqəsi» sahəsindəki nəqliyyat xərclərini yalnız gömrük orqanına müvafiq sənədlər təqdim edildikdən sonra çıxmaq olar. «Franko-sərhəd» xərcləri «Franko-təyinat» xərclərindən çox aşağı olduğu sübut edilməlidir. Əgər xarici ticarət müqaviləsi ilə DDR və DEO göndəriş şərtləri müəyyən edilmişdirsə, idxal gömrük rüsumu, digər vergi və gömrük yığımları şəklində ödənilmiş məbləğlər malın qiymətindən çıxılmalıdır.

6.9. İdentik (eyni) malların sövdələşmə qiyməti üsulu

«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda nəzərdə tutulduğu kimi gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsuldan istifadə edilməsi mümkün olmayan hallarda II üsul - identik malların

sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsul tətbiq edilir.

İdentik mallar dedikdə əsas eyniləşdirmə əlamətləri eyni cür olan mallar başa düşülür. Belə əlamətlərə aşağıdakılar aid edilir:

- fiziki xüsusiyyətlər;
- keyfiyyət və bazardakı reputasiyalar;
- mənşə ölkəsi;
- istehsalçı.

Qanunla müəyyən edilmişdir ki, xarici əlamətlərin- dəki cüzi, əhəmiyyətsiz fərqlər mallara eyni mallar kimi baxılmasından imtina etməyə əsas vermir, bir şərtlə ki, bu mallar yuxarıda göstərilən əsas xüsusiyyətlərə görə eyni cür olmalıdır. Baxılan malın istehsalçı tərəfindən istehsal edilən eyni mallar barədə məlumatlar olmadıqda müxtəlif şəxslər tərəfindən istehsal edilmiş mallar o zaman identik hesab edilə bilər. İdentik mal kimi sökülmiş halda olan mallar eyni ölkədə istehsal edilmişsə, həmçinin onların layihəsi, təcrübə sınaq işləri və s. həmin ölkədə yerinə yetirilmişsə, belə mallar qiymətləndirilən mallarla identik hesab edilə bilməz. II üsuldan istifadə edildikdə gömrük dəyərindən imtinanın səbəbləri və məlumat mənbələri göstərilməlidir.

Aşağıdakı şərtlər daxilində gömrük orqanı identik mallar üzrə qəbul edə bilər:

1) bu mallar Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilmək üçün satılmış olmalı;

2) qiymətləndirilən mallarla eyni vaxtda və ya 30 gündən çox olmayan müddət ərzində gətirilmiş olması;

3) qiymətləndirilən mallarla təqribən eyni miqdarda və ya eyni kommersiya şərtləri daxilində gətirilmiş olmalıdırlar.

Beləliklə, qiymətləndirilən mallarla identik kimi qə

bul ediləcək mallar arasındakı keyfiyyət xüsusiyyətlərinə və göndəriş kommersiya şərtlərinə görə fərqlərin olması ikinci üsuldən imtina etməyə əsas vermir. Belə hallarda malın qiyməti bu fərqlər nəzərə alınmaqla təshih edilir, təshih hesablamaları gömrük orqanına təqdim edilən sənədli sübutlar əsasında aparılır. Bundan başqa gömrük dəyərinin II üsulla dəqiqləşdirilməsi zamanı I üsuldən araşdırdığımız xərclər də nəzərə alınmalıdır. Təshihlər GYB- 2-nin 12 və 13-cü qrafalarında əks etdirilir.

İkinci üsul tətbiq edilərkən eyni mallar üzrə birdən artıq sövdələşmə qiyməti aşkar edilərsə, gömrük dəyəri kimi ən aşağı olan götürülür.

6.10. Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulu

Eynicinsli malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan III üsulun mahiyyəti gətirilən malların gömrük dəyərinin təyini üçün bu mallarla eynicinsli olan mallara aid sövdələşmələrdəki qiymətin əsas götürülməsidir. Gömrük qanunvericiliyinə eynicinsli mallar olaraq, bütün xassələri ilə eynicinsli olmasa da, ümumi xüsusiyyətlərə malik olan tərkibi oxşar komponentlərdən ibarət olub dəyərləndirilən mallarla eyni funksiyaları yerinə yetirən və kommersiya nöqteyi-nəzərindən qarşılıqlı əvəz edilə bilən mallar nəzərdə tutulur.

Beləliklə malların eynicinsli olmasını müəyyən edən meyarlar aşağıdakılardır:

- 1) texniki (oxşar xassə və komponentlərə malik olması)
- 2) funksional (eyni funksiyalar yerinə yetirilmələri)
- 3) ticari (ticarətdə qarşılıqlı əvəzedilə bilən olmaları)

Təcrübədə malların eynicinsliyinin təyini üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur:

- keyfiyyət, əmtəə nişanı və bazardakı reputasiyası;
- mənşə ölkəsi;
- istehsalçı.

Misal üçün iki müxtəlif mal eyni keyfiyyətə malikdir, eyni standartlara cavab verir, bazarda eyni reputasiyaya malikdir və eyni funksiya yerinə yetirirlər, amma müxtəlif ticarət markası var. Ticarət markasının fərqliliyi ona gətirir ki, bu malları eyni qəbul etməyə, 2-ci üsul tətbiq etməyə imkan vermir, amma onlar eynicinsli hesab edilir və 3-cü üsul tətbiq edilir.

İdentik mallarda olduğu kimi, qiymətləndirilən mallarla eyni ölkədə istehsal olunmayan eynicinsli hesab edilə bilməz. Bundan başqa digər, yəni, həmin malın bilavasitə istehsalçısı olmayan şəxslər tərəfindəq istehsal olunan mallar o zaman eynicinsli mallar istehsal zamanı da gömrük tarifi haqqında qanunun 19-cu maddəsinin 2-4-ü bəndlərindəki qaydalar tətbiq edilir.

6.11. Dəyərin toplanması və çıxılması üsulları

Dəyərin çıxılmasına əsaslanan dördüncü üsul özündən əvvəlki üsulların tətbiq edilməsinin mümkün olmadığı hallarda tətbiq edilir.

Məsələn: birinci üsulda baxılan sövdələşmə qarşılıqlı asılılığı olan şəxslər arasında bağlanmış və bu asılılıq malın qiymətinə təsir edilmişdir, lakin bu təsirin dəyər kəmiyyətini aşkar etmək mümkün olmamışsa; ikinci üsulda gömrük oraqnı və deklarant baxılan identik mallara aid məlumata malik deyilsə; üçüncü üsulda eynicinsli mallara aid kifayət qədər məlumat yoxdursa, dördüncü - dəyərin çıxılması üsulundan istifadə edilir. Bu zamanq ümdə şərt - qiymətləndirilən, identik və ya eynicinsli malların ilk

vəziyyəti dəyişdirilmədən Azərbaycan Respublikası ərazisində satılması şərtidir. Beləliklə, 4-cü üsul gətirilən malın idxalçı ölkənin daxili bazarında alqı-satqı qiymətlərinə yönəlmişdir. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gömrük dəyərinin təyin edilməsi üçün əsas olaraq gətirilən malların ilkin vəziyyəti dəyişilmədən daxili bazarda satıldığı qiymətlər götürülür. Bu halda gömrük dəyərinin hesablanma bazası kimi qiymətləndirilən malların gətirilmə anına yaxın müddətdə satıldığı böyük partiyalardakı mal vahidinin qiyməti götürülür. Eyni zamanda, alıcının satıcıdan asılı olmaması şərtinə riayət olunmalıdır. Qiymətləndirilən identik və ya eynicinsli malların daxili bazarda gətirilmə anındakı halda satılması faktları yoxdursa, deklarantın xahişinə əsasən emal prosesi keçilmiş və əlavə dəyər düzəlişi verilmiş mal vahidinin qiyməti götürülə bilər. Bu halda emal prosesində əlavə edilmiş dəyərin əsas dəyərdən çıxılması belə emalın dəyəri barədə obyektiv və kəmiyyətə müəyyən edilə biləcək məlumat əsasında aparılmalıdır. 4-cü üsuldan istifadə edildikdə gömrük dəyərinin əsaslandırılması üçün məlumat mənbəyi kimi müqavilələri əvəllər idxal edilmiş və ya dəyər- ləşdirilmiş malların qiyməti barədə məlumatlardan, yaxud malların daxili bazarda iri partiyalarla satıldığı qiymətləri təsdiq edə biləcək digər sənədləri yararlı ola

FƏSİL VII

XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN ƏMTƏƏ NOMENKLATURASI

7.1. Malların təsviri və kodlaşdırılmasının ahəngdar sistemi

Gömrük tarifi mövcud sxem üzrə malların bölgü siyahısını təşkil edən təsnifləşdirilmə əsasında qurulur.

İk təsnifləşdirmə 1913-cü ildə Gömrük statistikasına üzrə Beynəlxalq konfrans iştirakçılarının Brüssel mal nomenklaturasında 29 ölkə tərəfindən qəbul edilmişdir. Birinci Brüssel mal nomenklaturası 186 bazis mal mövqeyini birləşdirən beş bölmədən təşkil olunmuşdur.

I. Diri heyvanlar, 7 mal mövqei (mad. 1-7)

II. Ərzaq malları və içkilər, 42 mal mövqeyi (mad. 8-4)

III. Xam və yarımfabrikatlar, 49 mövqeyi (mad.50-98)

IV. Hazır məmulatlar, 84 mal mövqeyi (mad. 98-182)

V. Qızıl və gümüş, emal edilməmiş qızıl və gümüş mənetlər, 4 mal mövqeyi (mad. 183-186).

İkinci Dünya müharibəsindən sonra (1950 ildə) 13 Avropa ölkələrinin (İngiltərə, Belçika, Yunanıstan, Daniya, İtaliya, Luksenburq, Hollandiya, Norveç, Portuqaliya, Türkiyə, Fransa, AFR, İsveç) Gömrük Əməkdaşlığı Şurasını təsdiq etmək üçün Konvensiya imzalamışdır. 1951-ci ildə bu konvensiyaya uyğun olaraq gömrük tarifi üçün malların yeni Nomenklaturasını işləyib hazırlamışlar. Bu da Brüssel gömrük nomenklaturası adı ilə məşhurdur (əslində ikinci) mövcud Nomenklaturada mallar 21 bölmədə və 99 mal qrupundan ibarətdir. Qruplar mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bu və ya digər bölməyə yüksəltmə qaydası ilə nömrələnmişdir. Aşağıda Brüssel gömrük nomenklaturası bölmələrinin adları və mal qruplarının şifrələri verilir.

< 'Jaäväl 7.1.

Böl məşif-rəsi	Bölmələrin adları	Qrupun miqdarı və onların şifrə-ləri
I	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	5(01-05)
II	Bitki mənşəli məhsullar	9 (06-14)
III	Bitki və heyvan mənşəli piy və yağlar, onların qarışıq məhsulları; hazırlanmış yeyinti yağları; heyvan və bitki mənşəli liflər	1 (15)
IV	Hazır yeyinti məhsulları, alkoqollu, alkoqolsuz içkilər və sirkələr, tütün	9(16-24)
V	Mineral məhsullar	3(25-27)
VI	Kimya sənayesi məhsulları və onunla əlaqədar sahələrin məhsulları	11 (28- 38)
VII	Süni qətranlar və plastik kütlələr, seluloz efirlər (sadə və mürəkkəb) və onların məhsulları; kauçuk (təbii, süni) və onların məhsulları	2(39-40)
VIII	Dərilər, gön, xəz və onların məhsulları; geyim və səfər üçün düzəldilmiş məhsullar; bağırsaqlardan olan məhsullar.	3(41-43)
IX	Meşə materialları və ağacdən düzəldilmiş avadanlıq; ağac kömürü, mantar və ondan hazırlanan məmulatlar; qətrandan düzəldilən məmulatlar; digər mişar materialları,	3(44-46)
X	İstehsal üçün xam kağız, kağız, karton və onlardan məmulatlar	3(47-48)

XI	Tekstil və tekstil məmulatları	14(30-63)
XII	Ayaqqabı, baş papaqları, günəş və yağış üçün çətirlərə; pletlər, həmin məmulatların hissələri; onlardan ayrılmış tüklərdən hazırlanan məhsullar; süni güllər, insan tüklərindən hazırlanan	4(64-67)
XIII	Daşlardan hazırlanmış əşyalar, gipsdən, sementdən, asbedən, şistlərdən və ona oxşar materiallardan; keramik məmulatlar, şüşə və ondan hazırlanan	3(68-70)
XIV	Mirvari, qiymətli və yanmıqiyətli daşlar; qiymətli metallar, məmulatlar, qiymətli metallardan üzləşdirilmiş məlumatlar, pullar	2(71-72)
XV	Qara və əlvan metallar və onlardan olan məmulatlar	11(73-83)
XVI	Maşınlar və hissələri; elektrik malları; onlara hissələr	2(84-85)
XVII	Nəqliyyat vasitələri və onların hissələri; gəmilər və onların bir sıra hissələri	4(86-89)
XVI II	Optik, foto və kinomotoqrafiya aparat və priborları, ölçü, nəzarət, tibbi cərrahiyyə instrumentlər və aparatları; saatlar; musiqi alətləri; səs yazan və səs əmələgətirən cihazlar; televiziya yazıları və televizorlar üçün avadanlıq və onlara hissələr	3(90-92)
XIX	Silah və döyüş sursatı - onlara hissələr	1(93)
XX	Müxtəlif hazır məmulatlar	5(94-98)
XXI	İncəsənət əsərləri, kolleksiya malları və antikvar əşyaları	1(99)
	Cəmi:	99

BMT 1960-cı ildə xarici ticarətdə Beynəlxalq Standart ticarət təsnifatına uyğun uçot aparmağa başladı, bununla yanaşı böyük qrup ölkələr Brüssel gömrük nomenklaturası əsasında bu uçotu həyata keçirməyə başladılar. Beynəlxalq standart ticarət təsnifatı malların adları əsasında əslində Brüssel gömrük nomenklaturasındakı adlarla eynidir.

Beynəlxalq standart ticarət təsnifatı əsasında malların təsnifatı bir neçə əlamətə görə həyata keçirilmişdir. Onların əsaslarından biri məhsulların emalının ardıcılığı əlamətidir. Beynəlxalq standart ticarət təsnifatında bütün mallar üç əsas sinfə bölünür: xam, yarımfabrikatlar, hazır məhsullar. Beynəlxalq standart ticarət təsnifatı on bölmədən (0-9), 56 ticarət qrupu, 177 ticarət yarımqrupu və 1312 bazis ticarət mövqeyindən təşkil olunmuşdur. Aşağıda Beynəlxalq standart ticarət təsnifatının bölmələri, onların şiffləri və mal qruplarının şiffləri verilir. (Cədvəl 7.2.)

Cədvəl 7,2,

***Bölmələrin adları, qrupların sayı.
Beynəlxalq standart ticarət təsnifatının şiffləri***

Bölmələrin şiffləri	Bölmələrin adları	Qrupların sayı və onların şiffləri
0	Ərzaq malları və diri heyvanlar	10 (00 -9)
1	İçkilər və tütün	2(11-12)
2	Qeyri-ərzaq xammalları; yanacaqdan başqa	9(21-29)

3	Mineral yanacaqlar, sürtgülər və ona oxşar mallar	4(32-35)
4	Yağlar və bitki yağları, heyvan mənşəli yağlar	3(41-43)
5	Kimyəvi məhsullar	9(51-59)
6	Emal məhsulları, üstün materiallara görə təsnifatlaşdırılmış	9(61-69)
7	Maşınlar, avadanlıqlar və nəqliyyat vasitələri	3(71-73)
8	Müxtəlif emal məmulatları	7(81-86, 89)
9	Münasib bölmələrə daxil edilməmiş mallar və hissələr	
	Cəmi	56

Əsas beynəlxalq əmtəə nomenklaturasında müxtəlif təsnifat prinsiplərinin tətbiq edilməsindən irəli gələn çətinliklərin aradan qaldırılması üçün vahid beynəlxalq təsnifatlandırıcının yaradılması zəruriyyəti meydana çıxdı. Bu elə təsnifatlandırıcı olmalı idi ki, bütün ölkələrdə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən xarici ticarət əməliyyatlarının gömrükxanalarda rəsmiləşdirilməsində istifadə edilə bilsin. Bundan başqa belə təsnifatlandırıcı həm də ayrı-ayrı mallar, mal qrupları və mövqeləri üzrə xarici ticarətin təhlilinin aparılmasına imkan verməli idi.

Müxtəlif vaxtlarda hazırlanmış beynəlxalq nomenklaturaların heç biri ayrı-ayrı ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların tələblərinə cavab verə bilmirdi.

Beləliklə beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında ticarət sənədlərinin göstəricilərinin səmərəliləşdirilməsi və ahəng-

darlaşdırılması məsələsi öz həllini tələb edirdi. Birləşmiş Millətlər təşkilatının Avropa İqtisadi Komissiyası (AİK) Gömrük əməkdaşlığı Şurasına Vahid beynəlxalq əmtəə təsnifat sisteminin yaradılmasının mümkünlüyünü araşdırmaq tapşırığı verdi. Bununla əlaqədar 70-ci illərin sonu 80-ci illərin əvvəllərində malların təsviri və kodlaşdırılmasının ahəngdar (hormonik) sistemi adını almış təsnifləşdirici hazırlamışdır. Ahəngdarlaşdırılmış sistemin yaranma bazası kimi əvvəlki Brüssel gömrük nomenklaturası və standart beynəlxalq gömrük təsnifatı qəbul edilmişdir. Bununla belə ahəngdar mal təsnifləşdiricisinə yuxarıda göstərilənlərin törəməsi kimi baxmaq olmaz. Beləliklə ahəngdar sistemə malların təsnifləşdirilməsi üçün yeni çoxməqsədli əmtəə nomenklaturası kimi baxılmalıdır.

1988-ci ilin 1 yanvarından ABŞ-da daxil olmaqla dünyanın 53 ölkəsi beynəlxalq ticarətdə bu sistemə istinad etməyə başlamışlar və ahəngdar sistemin təsviri və kodlaşdırılmasının qüvvəyə minməsinə elan etmişlər. Hazırda dünya ticarətinin 90%-dən çoxu ABŞ başda olmaqla 150 dövlətdə (ASƏN) Ahəngdar Sistemin Əmtəə Nomenklaturasından istifadə edirlər.

Ahəngdar Sistemin Əmtəə Nomenklaturası (ASƏN) 21 bölmədən və 99 qrupdan ibarətdir. Bununla belə təsnifləşdirilmə qruplaşdırılması əvvəlki təsnifləşdirmələrədən xeyli fərqlənir. Asəl nomenklaturasına 86 qrup, 33 yarımqrup, 1241 mövqe, 3553 yarım mövqe, 5019 submövqe daxildir.

ASƏN-nin 21 bölməsi üzrə malların təsnifatının özəyini təşkil edən müxtəlif əlamətlərin əsasları aşağıdakılardır:

- mənşə (I, II, V);

- funksional təyinat (IV, XII, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI);
- kimyəvi tərkib (III, VI, VII);
- əmtənin hazırlandığı material (VIII, IX, X, XIII, XIX, XV).

ASƏN-də qruplar əmələ gələrkən malların emal ardıcılığı prinsipi - xammaldan yanmfabrikat və hazır məhsul alınmasında istifadə olunur; malların qruplaşdırılması mövqe və submövqedən xarici ticarətdə geniş dövriyyəyə olan bir və ya bir neçə məhsul növü seçilir; qalan növlər üçün isə ümumiləşdirilmiş “digər” təsnifat qruplaşdırılması nəzərdə tutulur.

Mal yarımqrupları, mövqeləri və submövqələrinin quruluşunda öz əlamət dəstindən istifadə edilir. Bu əlamətlər aşağıdakılardır: malın təyinatı, onun emal dərəcəsi, hazırlandığı material növü, dünya ticarətində xüsusi çəkisi.

Ahəngdar sistemdə bölmə və yarımqrupların işarələnməsi üçün rum rəqəmlərindən, qrup mal mövqeyi və submövqələrin işarələnməsi üçün ərəb rəqəmlərindən istifadə edilir (Cədvəl 7.3).

**Ahəngdar sistemin əmtəə nomenklaturasının
strukturunu**

Kod	Bölmə	Məhsul O	u a a s u o* B u	Mal		
	Adı			1	B S c4:0 S	1
1	2	3	4	5	6	7
I	Diri heyvanlar və heyvandarlıq məhsulları	5		44	115	194
n	Bitki mənşəli məhsullar	9		79	220	270
m	Heyvan və bitki mənşəli piylər və yağlar, onların parçalanma məhsulları, hazır yeyinti piyləri, heyvan və bitki mənşəli	1		22	44	53
rv	Yeyinti sənayesi məhsulları; spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün və onun əvəzediciləri	9		56	160	181
V	Mineral maddələr	3		67	131	151
VI	Sənayenin kimya və onunla bağlı sahələrinin məhsulları	1 1		19	176	759
vn	Plasmasslar və onlardan hazırlanan məhsullar, ka- uçuk və rezin məmulatları	2	2	43	138	189

Vin	Gön-dəri xammalı, dəri, yumşaq xəz, xəz xammalı və məmulatlar; sərraclıq məmulatları, yol ləvazimatı, çanta və oxşar əşyalar, bağırsaqlardan düzəldilən məhsullar (ketqut- dan başqa) —	21	50	74
IX	Oduncaq və oduncaq məmulatları; ağac kömürü; mantar və məhsulları; saman, hazır və digər toxuma üçün materiallar, səbət və digər oxşar toxuma məhsulları	27	59	79
	Kağız kütləsi (oduncaq, yaxud digər lifli bitki mənşəli materiallardan) kağız və karton tullantıları və məhsulları, kağız və onlardan hazırlanan məhsullar	41	117	149
XI	Toxuculuq məhsulları 14 (tekstil) və onlardan hazırlanan məmulat	149	432	809
xn	Ayaqqabı, baş geyimləri, çətirlər, əsa, qamçı, tatarı və hissələri, quş tükü, lələk, pərgü məmulatları, süni güllər, tük məmulatları	20	42	55

1	2	3	4	5	6	7
xm	Daş, gips, sement, asbest, siyuda və bu kimi materiallardan hazırlanmış məhsullar; keramika məhsulları; şüşə və ondan olan məmulatlar	3	2	49	112	138
XIV	Təbii və ya yetişdirilmiş mirvari, qiymətli və az qiymətli daşlar, qiymətli metallar, qiymətli metallarla örtülmüş qeyri-nəcib metallar və onlardan hazırlanmış məmulatlar, sikkələr, bijuteriya	1	3	18	40	52
XV	Qara və əlvan metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar	11	4	15 7	418	587
XVI	Maşınlar, avadanlıqlar və mexanizmlər; elektrik avadanlığı; onların hissələri; televiziya təsirlərinin və səslərinin yazılması və canlandırılması üçün aparatlar, onların hissələri və ləvazimatları	2		13 3	561	762
xvii	Yerüstü, hava və su nəqliyyatı vasitələri, onların hissələri və ləvazimatı	4		38	100	132

1	2	3	4	5	6	7
xviii	Optik, fotoqrafiya, kinemotoqrafiya, nəzarət, ölçü, tibbi və cərrahi cihaz və aparatlar; saatlar; musiqi alətləri; onların hissələri və ləvazimatları	3		56	184	230
XDC	Silah və döyüş sursatları, onların hissələri və ləvazimatları	1		7	15	17
XX	Müxtəlif sənaye malları	3	-	32	108	131
XXI	İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və əntiq əşyalar	1		6	7	7
	Yekun	96	33	1241	3558	5019

Azərbaycanın idxal tarifinin strukturu dünyanın qəbul edilmiş Ahəngdar sistemin təsviri və malların kodlaşdırılması Ümumdünya gömrük təşkilatı tərəfindən işlənmiş qaydalara uyğun gəlir.

7.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası və əmtəələrin təsnifləşdirilməsi

Azərbaycan Respublika Gömrük Məcəlləsinin 212-ci maddəsinə əsasən Xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə nomenklaturası (XİFƏN) Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən beynəlxalq təcrübədə istifadə edilir.

Malların təsviri və kodlaşdırılması Ahəngdar (hormonik) sistemin əsasında təsdiq edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda tətbiq edilən xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası Ahəngdar sistemi Avropa Birliyinin kombinə edilmiş əmtəə nomenklaturasının əsasında və onlara uyğun tərtib edilmişdir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası xarici ticarət və digər xarici iqtisadi fəaliyyət növlərinin, Azərbaycanın xarici ticarət statistikasının aparılması, gömrük-tarif və qeyri-tarif tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün tətbiq edilir.

Hər bir gömrük sərhəddindən keçirilən mal gömrük tarifində əmtəə nomenklaturasında öz yerini tapmalıdır. Gömrük məqsədləri üçün beynəlxalq ticarətə müraciət edən mallar xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasında sistemləşdirilir. Gömrük məqsədləri üçün malların təsnifləşdirilməsi gömrük tənzimlənmələrinə görə malların identifikasiyasına imkan verir.

Malların yerindən asılı olaraq XİFƏN gömrük tarifi stavkasının seçilməsi asılıdır. Konkret mala qarşı iqtisadi siyasət tədbirlərinin (kodlaşdırılması, lisenziyalaşdırma) tətbiq edilməsi imkanları mümkündür.

XİFƏN tətbiq edilən malın işarə kodu 8 rəqəmdən ibarətdir. 1-6-cı rəqəmlər ASN qəbul edilmiş kod işarəsinə, 7-8 ci rəqəmlər ABKN koduna uyğun gəlir, 9-cu dərəcə isə ənənəvi milli mallara uyğun olaraq tətbiq edi

lır. Hələlik mal mal mövqelərə daha dərin detallaşdırılmadığından 9-cu rəqəm sıfır (0) qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 10-cu maddəsinin 12-ci bəndində, eləcə də 210-212-ci maddələrinə görə xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasının bilavasitə aparılması və təkmilləşdirilməsi əsas funksiya-larından olub gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

1997-ci ildən fəaliyyətdə olan MDB ölkələrinin Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Vahid Əmtəə Nomenklaturası (1 aprel 2000-ci il) nəşri gömrük sənədlərinin unifikasiyası və gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi prosesini əks etdirir. Ahəngdar sistemdə baş vermiş dəyişikliklər nəzərə alınmış submövqe səviyyəsindəki kod dəyişiklikləri nəzərə alınmış bəzi submövqelər ümumiyyətlə çıxarılmışdır.

MDB-nin XİFƏN uyğun olaraq malların kodunun təyininin texnologiyası.

Malların kodunun düzgün təyin edilməsi üçün MDB XİFƏN-in üç tərkib hissəsindən nomenklatura hissəsi, bölmə və qruplara qeydlər, MDB XİFƏN-in əsas interpretasiya qaydalarından istifadə edilməlidir.

Əsas interpretasiya qaydaları kodun təyini üçün kompleks vasitə hesab edilir. Belə qaydalar altıdır. Birinci beş qaydada əsasən mal mövqeyi (ilk 4 işarə) qaydaya əsasən altıncı submövqe (V və VI dərəcə) və yarım submövqe (VII, VIII və IX dərəcələr) tapılır.

Birinci qayda:

Bölmələrin, qrupların və yarımqrupların adları MBD XİFƏN işdə rahat istifadə edilməsi üçün nəzərə alınır: hüquqi məqsədlər üçün XİFƏN-də malların təsnifatı mal mövqələrinin mətnindən, bölmə və qruplara qeydlərindən çıxış edilməklə həyata keçirilir.

İkinci qayda:

a) Mal mövqeyinin adındakı hər hansı şərti belə malın kompleksləşdirilməmiş, yaxud tamamlanmamış şəklinə də aid edilməlidir, bu şərtlə ki, kompleksləşdirilmiş və tamamlanmamış halda da bu mal bitkin malın əsas xüsusiyyətlərini özündə əks etdirmiş olsun.

Təcrübədə bir çox mallar kompleksləşdirilməmiş və ya bitirilməmiş, yaxud yığılmamış (sökülü) vəziyyətdə göndərilir. Belə halda göndərilən mal komplekt və bitkin malın xassələrinə malik olmalıdır. Yəni göndərilən mal dərhal istifadəyə hazır deyil, amma hazır məmulatın təqribi formasına malikdir və bəzi əməliyyatlar sayəsində tamamlana bilər.

Bu qaydanın əsas ideyası ondan ibarətdir ki, baxılan mallar bitkin mallarla eyni mövqedə yerləşir.

b) Mal mövqeyinin adındakı hər hansı qeyd şərti belə malın qarışıq və birləşməsinə də aid edilməlidir. Hər hansı bir materialdan əmələ gələn mala aid olan qeyd-şərt tamamilə yaxud qismən bu materialdan ibarət olan mala da şamil edilir.

Üçüncü qayda:

Əgər ikinci qaydanın b) bəndinə yaxud bu və ya digər səbəbdən malın iki və ya daha artıq mal mövqeyinə aid edilməsi mümkündürsə belə malların təsnifatı aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

a) O mal mövqeyinə üstünlük verilir ki, malın daha konkret təsvirini müəyyən edir. Bununla belə, əgər iki yaxud daha çox mal mövqeyindən hər biri çox komponentli, məmulatın yaxud qarışıqın yalnız bir hissəsinə aiddirsə, onlardan birinin daha dəqiq təsvir verdiyinə baxmayaraq, belə mal mövqelərə bərabər əhəmiyyətli hesab edilir.

b) Müxtəlif materiallardan ibarət, yaxud müxtəlif komponentlərdən hazırlanmış qarışıq və çoxkomponentli məmulatın yaxud bu qaydanın a) bəndi ilə təsnifatlaşdırıla bilməyən mallar həmin malların əsas xüsusiyyətlərini sə

ciyyələndirən material və tərkib hissəsinə görə təsnifatlaşdırılmalıdırlar (əgər bu meyar tətbiq edilə bilirsə).

v) təsnifatı 3 a) və b) qaydalarına görə təsnifatlaşdırıla bilməyən mallar mal mövqeləri içərisində kodun böyüməsi qaydasına axırncı mövqedə təsnifatlaşdırılmalıdır.

Dördüncü qayda:

İlk üç qayda ilə təsnifatlaşdırıla bilməyən mallar baxılan mallarla ən uyğun (yaxın) olan malların mövqeyində təsnifatlaşdırılmalıdırlar.

Beşinci qayda:

Müəyyən məmulatların yaxud məmulatlar qrupunun saxlanması üçün nəzərdə tutulan və ya xüsusi forması olan qab-tara mənsub olduğu mallarla birgə təqdim edilirsə, qablardığı məmulatlarla birgə (məsələn, musiqi aləti və çexolu, fotoaparatar, çertyoj avadanlığı) təsnifatlaşdırılmalıdır.

Altıncı qayda:

Həqiqət məqsədləri üçün hər hansı mal mövqeyinin submövqeyindən malların təsnifatı submövqələrə və onlara aid qeyd-şərtlərə uyğun olaraq bir səviyyədəki submövqələrin müqayisə edilə bilən olması şərti ilə həyata keçirilə bilər, bu qaydanın məqsədləri üçün, həmçinin, bölmə və qruplara qeyd şərtlər, əgər başqa şey nəzərdə tutulmamışsa tətbiq edilə bilər.

Bu qaydanın bir səviyyədəki submövqələrin müqayisəsi baxımından şərtə ehtiyacı var. Məsələ bundadır ki. Ahəngdar sistemin xüsusiyyətlərindən biri də “defis sisteminin” mövcudluğudur. Defis sistemi detallaşdırılan submövqələrin və yanmsubmövqələrin adlarının qarşısında müəyyən sayda xətlərin (defislərin) qoyulmasını nəzərdə tutur.

Defislərin sayı submövqenin səviyyə nömrəsinə bərabər olur. Müxtəlif sayda defislərin qoyulması detallaşdırılmanın dərinliyini göstərir və müəyyən edilmiş alqaritm

FƏSİL VIII

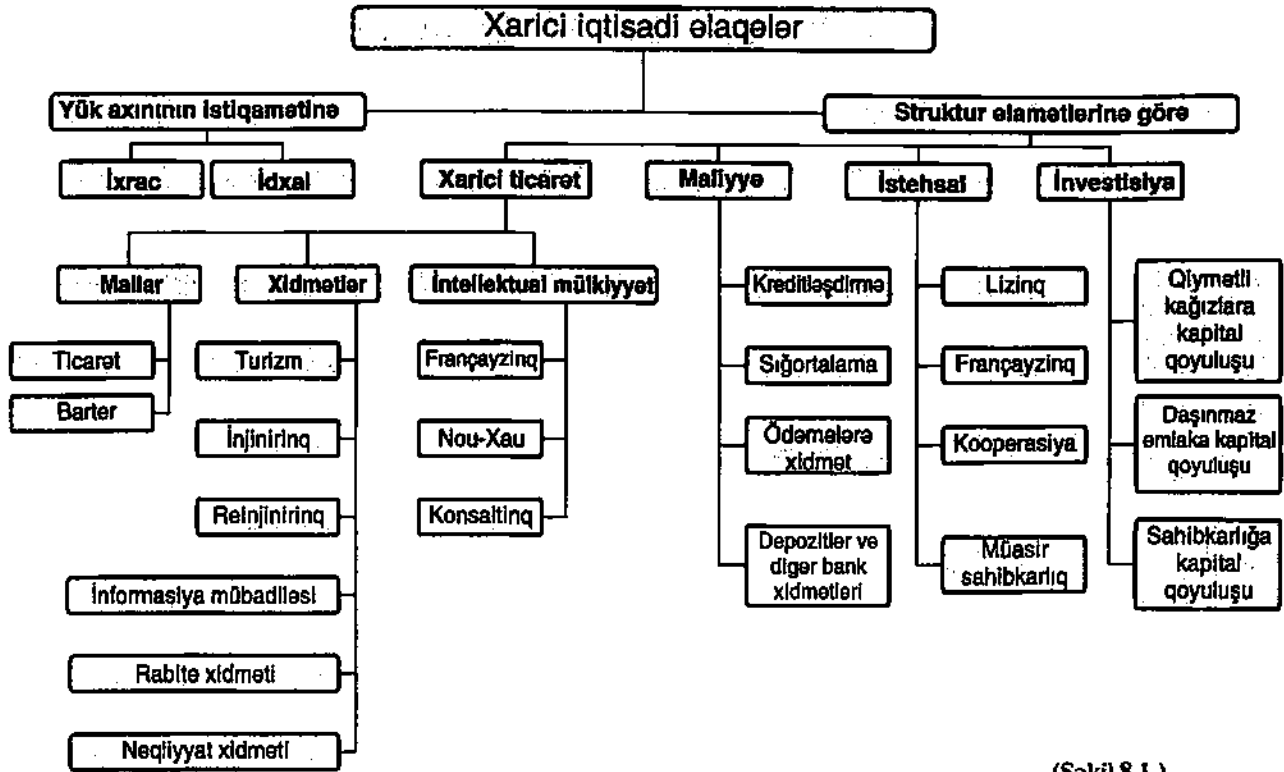
XİF QEYRƏT TARİF TƏNZİMLƏMƏ TƏDBİRLƏRİ

8.1. Beynəlxalq ticarətdə dövlətin rolu və dövlətin ticarət siyasətindəki vasitələri

Beynəlxalq ticarətin dövlət tənzimlənməsi dedikdə digər ölkələrlə iqtisadi münasibətlərin inkişafına və tənzimlənməsinə yönəldilmiş fəaliyyət anlaşılır. Dövlətin beynəlxalq ticarətə qarışması miqyasından asılı olaraq ticarəti proteksionist və sərbəst ticarət siyasətinə ayırırlar. Xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi dövlətin xarici iqtisadi münasibətlərdə ayrı-ayn dövlətlərlə və qrup ölkələrlə strateji münasibətlərinin müəyyənləşdirməyi tələb edir. Həmçinin nailiyyətlərin əldə edilməsi məqsədinə çatmaq və əldə edilmiş nailiyyətlərin qorunub saxlanması üçün metod və vasitələrin işlənilməsinə tələb edir (Şəkil 8.1.)

Xarici iqtisadi siyasət xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzim edir. Onun nəzərə çarpan xüsusiyyəti mal və xidmətlərin beynəlxalq almıb-satılması, həmçinin maddi, pul, əmək və intellektual resurslarının hərəkətidir. Bu gün əksər ölkələrdə mövcud olan xarici iqtisadi siyasət vasitələri arsenalı onlara özlərinin xarici iqtisadi əlaqələrini inkişaf etdirməyə və strukturlarını yaratmağa, həmçinin digər ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələri və xarici iqtisadi siyasətini yaratmağa qurmağa imkan verir.

Xarici iqtisadi siyasət dövlətin daxili iqtisadi siyasəti ilə sıx əlaqədardır. Ona görə də onun məzmununu bir tərəfdən dövlətin sosial-iqtisadi quruluşu, digər tərəfdən istehsalın genişləndirilməsi, məsələləri ilə əlaqədardır ki, bunların vasitəsilə dövlət özünün milli təsərrüfat çərçivəsində

(Şəkil 8.1.)

həll edir. Dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin əmələ gəlməsinə dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə meydana gələn elə hadisələr təsir göstərir ki, bunlara dünya bazarında rəqabətin gərginləşməsi, valyuta kursunun destabilizasiyası, ödəmə balansının müvazinətsizliyi, inkişaf etməkdə olan və bir sıra keçid dövrü ölkələrin xarici borclarının çoxalması və s. aid etmək olar.

Yuxarıda göstərilən proseslərin təsiri nəticəsində müasir xarici iqtisadi əlaqələr siyasətində iki tendensiya: liberallaşma və proteksionizm qarşılıqlı əlaqədədir.

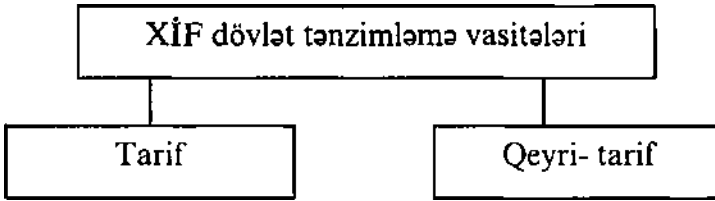
Proteksionizm özündə dövlətlərin daxili bazalamm xarici rəqabətdən qorumağa, bəzi hallarda xarici bazarın zəbt edilməsinə yönəldilmiş siyasətdir. Liberallaşma isə onun əksinə xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərən rüsumların azaldılması və digər maneələrin azaldılmasına yönəldilmiş siyasətdir.

İqtisadçıların çoxdankı mübahisə doğuran məsələlərindən biri olan suala cavab vermək yerinə düşərdi. Ölkənin milli sənayesinin inkişafına şərait yaradan proteksionizm daha üstünlüyə malikdir, yoxsa milli istehsal ödəmələrini beynəlxalqla bərabərləşdirən liberal ticarət siyasəti. Uzun müddət ərzində xarici ticarət təcrübəsində gah bu tərəfə, gah da digər tərəfə meyllər olmuşdur. Müasir proteksionizm çox kiçik sahələrdə, kənd təsərrüfatı, toxuculuq, paltar və polad istehsalında cəmlənmişdir.

Xarici ticarət əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsinin əsas səbəbi ölkələrin iqtisadi səviyyələrinin aşağı olması nəticəsində proteksionizmin nisbətən geniş tətbiqinə imkanlar açmışdır ki, bu da ölkənin daxili bazarına həddindən artıq xarici malın qarşısını almaq üçün müdafiə tədbiridir. Hətta təsərrüfat cəhətdən bir qədər inkişaf etmiş ölkələrin də müəyyən sahə və müəssisələrinin döv

lətdən müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyacları olur.

Dövlətin xarici ticarət əməliyyatlarına nəzarəti və məhdudiyətləri bu və digər mala qarşı müəyyən fəsillərdən asılı olaraq dəyişir. Ona görə də ticarət-siyasəti maraqlarına qarşı işlədilən alətlər hədsiz müxtəlifdir. Digər tərəfdən bütün işlədilən vasitələr beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilmir.

Şəkil 8.2. XİF dövlət tənzimləmə vasitələrinin təsnifatı

Ticarət siyasəti çərçivəsində iqtisadi, siyasi, inzibati, təşkilati, hüquqi və digər məsələlər sıx şəkildə əvəzlənirlər. XİF Gömrük tarif tənzimlənmələri ticarət siyasətinin həyata keçirilməsində hüquqi, təşkilati məsələləri bir kənara qoyaraq əsasən iqtisadi məsələləri öyrənir və digər məsələlərə elmin xüsusiləşmiş sahələrinin, beynəlxalq ticarət hüququ, beynəlxalq marketinq və digərlərinin öhdəsinə buraxılır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda və normativ aktlarda xarici ticarət əməliyyatlarınm tənzimlənməsinin “Qeyri tarif tədbirləri” termini geniş yayılmışdır. Göstərilən termin altında bütün malların idxalı və ixracı zamanı həyata keçirilən nəzarət və məhdudiyət tədbirləri (gömrük tarifi müstəsnaqlıq təşkil etməklə) nəzərdə tutulur.

XİF dövlət tənzimlənməsi vasitələri özünün xarakterinə görə gömrük tarifinə əsaslanan tarif və yerdə qalan bütün qeyri tarif metodlarına əsaslanan hissələrə bölünür.

XİF dövlət tənzimlənməsinin tarif və qeyri tarif metodlarına bölünməsi təsnifatını ilk dəfə 60-cı illərin axırında tarif və ticarət üzrə razılaşmaların (QATT) Baş katibliyi tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu razılaşma (QTM) beynəlxalq ticarətin sərbəst axınına mane olan hər cür fəaliyyəti, tariflərdən başqa qeyri tarif məhdudiyyətlər kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyri tarif maneələrinin vahid beynəlxalq təsnifatı həliləyə işlənilib hazırlanmamışdır. Təsnifat haqqında öz mülahizələrini QATT/UTT Beynəlxalq ticarət palatası, ticarət və inkişaf üzrə BMT (ЮНКТАД) konfransı. Beynəlxalq yenidənqurma və inkişaf bankı, ABŞ tarif komissiyası, həmçinin dünya iqtisadiyyatı sahəsində çalışan tədqiqatçılar təsnifat variantlarını irəli sürürlər. Təsnifat sxeması QATT Katibliyi tərəfindən 70-ci illərin başlanğıcında işlənmiş və hazırki dövrə kimi 800-dən artıq qeyri tarif növlərinin olduğu hesablanır və bunlar qeyri tarif məhdudiyyətlərində beş əsas kateqoriyada birləşdirilir:

1) Xarici ticarət əməliyyatlarında dövlətin iştirakı ilə əlaqədar məhdudiyyətlər: icracatçılara və ya idxalı əvəz edən sahələrə subsidiyalar və dotasiyalar, dövlət sifarişlərinin yerləşdirilməsinə üstünlük verməklə yerli yarım- fabrikatlardan istifadə xarici malların və xarici daşıyıcılara və digərlərinə qarşı diskriminasiya tədbirləri;

2) İdxal və ixraca qarşı gömrük və digər inzibati formallıqlar, məsələn gömrük qeydiyyatının çətinləşdirilməsi, həmçinin gömrük dəyərinin və malın mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirilmə metodlarının; sənədlərin qeydiyyatlarına yüksək tələbkarlığın irəli sürülməsi;

3) ticarətdə texniki maneələr; ekoloji, sanitar, veterinar, normalara qablama və malların markirovkası, məhsulların sertifikatı saydaları ilə əlaqədar standartlar və tələblər;

4) miqdarca və ona oxşar inzibati tədbirlər, xüsusən idxal kvotaları, ixrac məhdudyyətləri, lisenziyalaşdırma, ixraca əlavə məhdudyyətlər, qadağalar, həmçinin valyuta məhdudyyətləri;

5) ödəmələrin təmin edilməsi prinsiplərinə əsaslanan məhdudyyətlər, xüsusən: vergilər, idxal yığımları, depozitləri, sürüşkən vergilər, antidenpinq və kompensasiya rüsumları, sərhad vergi yığımları.

Qeyri tarif məhdudyyətlərin mövcud təsnifatı və onun əsasında tərtib edilmiş kataloq beynəlxalq ticarət danışıqlarının gedişində geniş tətbiq tapmış və qeyri tarif məhdudyyətlərin təsnifləşdirmə sxemində nəzəri baza kimi iştirak etmişdir.

BMT-nin ticarət və inkişaf konfransı beynəlxalq ticarətə maneçilik göstərə bilən hər cür hökumət prosedurlarını qeyri tarif məhdudyyətləri hesab edir.

BMT-nin ticarət və inkişaf katibliyi tərəfindən qeyri tarif tədbirlərə bütün ticarətə maneçilik göstərən informasiyaları toplayaraq iki təsnifləşdirmə sxemi təklif etmişdir.

Birincisi - konkret mallara qarşı tətbiq edilən qeyri tarif məhdudyyətlərini nəzərə alaraq birinci hissə - göstəricilərin bazası, ikinci - ümumi xarakterli qeyri tarif məhdudyyətlər. Ümumilikdə isə, 200-dən artıq qeyri tarif tədbiri göstərilmişdir.

Konkret mallara qarşı tətbiq olunan tədbirlər beş kateqoriyada birləşməklə o da öz növbəsində II yarımKateqoriya, 33 bölmə, 34 yarım bölmə və 23 maddəyə təsnifləşdirilmişdir və aşağıdakı kimi təqdim edilir.

1- ci kateqoriya - fiskal tədbirlər (müxtəlif növ tariflər, rüsumlar, vergilər)

2- ci kateqoriya -məhdudiyyət təsnifləşdirilməsi tədbirləri (qadağalar, kvotalar, ixracdan “kөнüllü” imtina, həmçinin xarici ticarətə dövlət inhisarı)

3- cü kateqoriya - idxala icazə (qeyri avtomatik: seçmə icazələr - lissenziyalaşma, təsdiq edilmiş bəyannamə, xüsusi alıcılara icazə; şərti icazə - ixracdan asılı olaraq, milli göndərmələrin həyata keçirilməsi, milli məhsulların alınması və s.; avtomatik icazə nəzarət məqsədilə lisenziya, bəyannamənin avtomatik təsdiq edilmədən lisenziyalaşdırılması və s.)

4- cü kateqoriya - qiymət üzərində nəzarət (minimum qiymət sistemi; kompensasiya, antidempinq tədqiqatı qiymətlər üzərində nəzarət);

5- ci kateqoriya - digər tədbirlər (texniki tədbirlər; sanitariya-gigiyena və veterinar normalar, texniki standartlar, markalaşma və bağlanmaya tələbkarlıq, idxala rəqabət aparan sahələrə kömək; malların subsidiyalaşdırılması, işçi qüvvəsi, kapital, vergi güzəştləri; əlavə gömrük formallıqları, idxal depozitləri və ilaxır).

Hazırda kateqoriyalarla xarici ticarətin qeyri-tarif məhdudiyyətləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir.

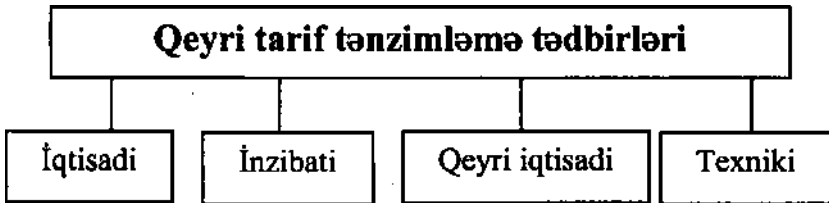
- 1) Paratarif məhdudiyyətlər;
- 2) Qiymət üzərində nəzarət tədbirləri;
- 3) Maliyyə;
- 4) Avtomatik lisenziyalaşdırma;
- 5) Miqdar nəzarəti tədbirləri;
- 6) İnhisarçı tədbirlər;
- 7) Texniki tədbirlər.

8.2. Xarici ticarət fəaliyyətinin qeyri tarif məhdudiyyətlərinin təsnifatı

Dünya ticarəti təcrübəsində dövlət tənzimlənməsinin tətbiqinin aktivləşməsindən aydın olur ki, iqtisadçı alimlər qarşısında bu istiqamətdə tədqiqat işləri aparmaq üçün geniş meydan açılır. Yeni xarici ticarət siyasəti formalaşdıran Azərbaycan üçün daxili bazarın qorunmasına yönəldilmiş elmi axtarışların aparılması daha önəmlidir.

Qeyri-tarif tədbirlərin məhdudiyyət elementlərini nəzərdən keçirərkən aşağıdakı müəyyənləşdirmələr əsas götürülür.

Qeyri-tarif tənzimləmə tədbirləri - bu xarici ticarət siyasətinin dövlət tənzimləmə mexanizmi olub özündə iqtisadi (gömrük tarifindən başqa) qeyri iqtisadi, inzibati və texniki, dövlətlərarasında sərbəst ticarəti məhdudlaşdıran və ya çətinləşdirən şərtləri birləşdirir.

Şəkil 8.3. XİF Qeyri tarif tənzimləmə tədbirlərinin

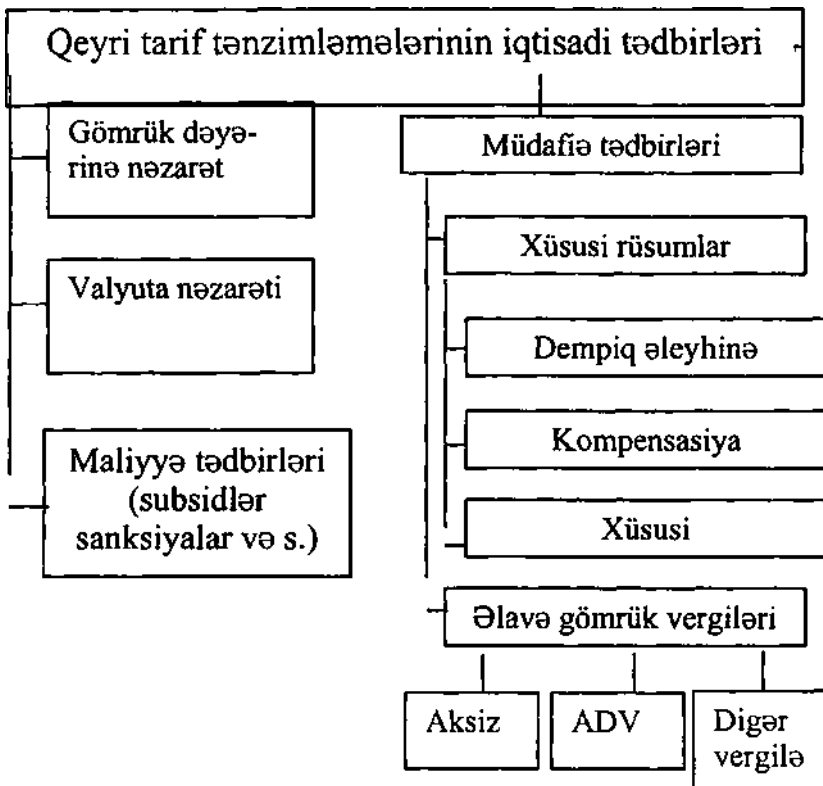
Belə ümumiləşdirmə qeyri tarif tədbirlərin xarakter və təbiətini tam ifadə edir. Mövcud müəyyənləşdirməyə istinadən, qeyri tarif tənzimləmələrdə tətbiq edilən tədbirlər metodunu təsnifləşdirək.

Xarici ticarətə təsir edən qeyri tarif tədbirlərin diapozonu olduqca genişdir. Hər bir qrupda “ən son tədbirlər” vardır, bunlar arzuolunmaz kommersiya əməliyyatların həyata keçirilməsini faktiki olaraq sıxışdıran və ya əksinə bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarətin artırılmasına yönəldilmiş və ticarətin həcminə təsir etməyən tədbirlərdir. Bununla yanaşı qeyri-tarif maneələrin əksəriyyəti orta mövqə tutur: ticarət əməliyyatlarını vacib həcmdə saxlamaq, mallarla yanaşı ölkələrin ticarət əməliyyatlarını qismən məhdudlaşdırmaq.

Xarici ticarət əməliyyatlarının qeyri tarif maneələrlə tənzimlənməsinin rolu gömrük tariflərindən onunla fərqlənir ki, qeyri tarif tənzimləmələri artım ənənəsinə malikdir. Bu onunla əlaqədardır ki, son onilliklərdə əksər ölkələrin tarif rüsum miqdarı daim azalır və müəyyən qədər dəyişdirilir. Bununla yanaşı qeyri-tarif tədbirləri praktikada nadir istisnalarla xarici iqtisadi fəaliyyətdə daha çox öz tətbiqini tapır.

8.3. QTM iqtisadi kateqoriyaları

Qeyri-tarif iqtisadi tənzimləmə tədbirlərinə gömrük dəyərinə nəzarəti, valyuta nəzarətini, maliyyə, müdafiə tədbirləri və əlavə gömrük vergilərini daxil edirlər (şəkil 4). Malların gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı minimal və maksimal gömrük dəyəri nəzarəti kateqoriyasının həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın bazar münasibətlərinə keçirilməsindən sonra yeni əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Şəkil 8.4. XIF qeyri tarif tənzimlənmələrinin iqtisadi tədbirlərinin təsnifatı

Bu fəaliyyət sahəsinin faktiki inkişafı Azərbaycan Respublikasının “Gömrük tarifi haqqında” Qanununun qüvvəyə minməsindən sonra başlanmışdır. Mövcud qanun Azərbaycan Respublikası gömrük nəzarəti praktikasında idxal malların gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin əsas hüquqi norma və prinsiplərini tarif və ticarət Baş razılaşmasından (QATT) müəyyənləşdirdiyi gömrük dəyəri Kodeksinə əsasən həyata keçirilir.

Beynəlxalq prinsiplər əsasında Azərbaycan qanunvericiliyində gömrük dəyəri normalarının meydana gəlməsi Azərbaycanın dünya təsərrüfat əlaqələrində iştirakının təmin edilməsinin səmərəli iqtisadi inteqrasiyasının milli gömrük qanunvericiliyinin yeni keyfiyyət başlanğıcını qoymuşdur.

Beynəlxalq ticarət təcrübəsində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin müxtəlif milli müəyyənləşdirmə üsullarına, qeyri tarif maneələri kimi baxılır.

Bu da dövlətə gömrük rüsum və vergilərinə proteksionist istiqamətinin gücləndirilməsinə real imkan verir.

Bütün dünya ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda valyuta bazan dövlətin tənzimləmə təsiri altındadır. Azərbaycanda valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti haqqında” respublika qanunu, ondan əlavə valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti məsələləri Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanları. Mərkəzi Bank və DÇK-nin göstərişi və normativ aktlarında öz əksini tapmışdır.

Dövlətin qiymət tənzimləmələri ilə yanaşı valyuta nəzarəti metodları da tətbiq olunur ki, bunlar da ənənəvi gömrük tənzimləmələrini tamamlayır. Burada valyuta nəzarəti ilə xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi arasında qarşılıqlı əlaqənin olması müşahidə edilir.

Valyuta siyasətinin əsas məqsədi milli valyutanın sabitliyini saxlamağa, valyutanın konvertasiyasını təmin etmək, dünya bazannda onun pristijinin saxlanılmasına yönəldilmişdir.

Milli valyutanın kursunun düşməsi milli ixracın artmasına və ya ixracatçıların valyuta gəlirlərinin həcmi artmasına gətirib çıxarır. Milli valyuta kursunun qalxması ixracatçılar üçün əlverişlidir. Ona görə də, xarici malların alınması qiymətləri uyğun surətdə azalır. Valyuta

valyuta gəlirlərinin bir hissəsinin mütləq dövlətə satılması təşkil edir.

Müdafiə tədbirləri kateqoriyasına əlavə gömrük ödəmələrini (müxtəlif formalı vergi qoymalar - əlavə dəyər vergisi, aksizlər, digər xüsusi vergilər) və xüsusi rüsum növlərini aid etmək olar.

ƏDV, aksizlər və digər vergilər xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə yönəldilmiş qeyri-tarif tədbirləri kimi ölkə istehsalçılarının maraqlarının qorunması, ölkə mallarının tarif tənzimləmələri tədbirləri ilə birgə rəqabət qabiliyyətinin stimullaşdırılmasına görə tətbiq edilir. Ona görə mövcud vergilər daxili bazarda xarici malların qiymətlərini tənzim edir, ölkə mallarını xarici rəqabətlərdən mühafizə edir.

Qeyri-tarif, xüsusi vergi qoyma növlərinə (dempinq əleyhinə) antidenpinq, kompensasiya və xüsusi rüsumlar aid edilir.

Xüsusi növ rüsumların tətbiq edilməsi üçün ümumi şərt o vaxt qəbul edilə bilər ki, gətirilən mallar ölkədə eyni malların istehsalçılanna zərər gətirsin və yaxud belə malların istehsalının artınmasına maneçilik törədə bilsin. Belə növ rüsumların həyata keçirilməsi üçün əvvəlcədən xüsusi tədqiqat aparmaq lazımdır.

Antidempinq rüsumları dünya ticarət təcrübəsinə XX və XXI əsrlər ərəfəsində qiymətlərin aşağı salınması yolu ilə gömrük maneələrini əmələgətirən inhisarı aradan qaldırmaq məqsədilə daxil edilmişdir.

Antidempinq tədbirlər - ixracatçıdan milli istehsalçılara vurulan zərərə görə kompensasiyanın tutulmasından ibarətdir. Bu rüsumlara diskret hərəkət silahı kimi baxmaq lazımdır, onları 50-100% miqdarında xarici malları idxal edən idxalçıdan daxili bazarın təşkilini pozan bir hərəkət kimi qəbul edilir.

Beynəlxalq ticarət təcrübəsində dempinqin uzun müddət dəqiq ümumi qəbul edilmiş müəyyənləşdirilməsi olmamışdır. Bu da gömrük orqanlarında özbaşınalığa xüsusilə iqtisadi çətinliklər vaxtı yol açmışdır.

QATT VIII Maddəsində qəbul edilmiş Antidempinq məcəlləsi müəyyən mənada dempinqin müəyyənləşdirilməsini bir qədər kodlaşdırmışdır.

Kompensasiya rüsumları ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların istehsalında və ixracında birbaşa və ya dolayı yolla subsidiyalardan istifadə edilmişsə və həmin mallar ölkə istehsalına ziyan gətirirsə onda müəyyənləşdirilir.

Kompensasiya rüsumları tarixən ixracın artan subsidiyalaşdırılmə səviyyəsinə bir reaksiyadır. Onlar subsidiyalar səviyyəsində əlavə vergilər qoymaqla belə ixracların üstünlüklərini ləğv etmək üçündür.

Xüsusi rüsumlar onlar ölkənin gömrük ərazisinə eyni mal istehsal edən yerli istehsalçılara ziyan vura biləcək maraq və şərtlərlə gətirilərsə onda mühafizə tədbiri kimi tətbiq edilir.

İqtisadi mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi - xüsusi müəyyənləşdirmə tədqiqatı tələb edən çox əziyyətli və uzun sürən prosesdir. Ancaq Azərbaycanda maraqlı tərəflərlə məsləhətləşmələr aparıldıqdan sonra, əgər mühafizə tədbirlərinin keçirilmə nöqtəyi-nəzəri uyğun gələrsə ondan sonra tətbiq edilə bilər. Bu məsləhətləşmələrin gedişində ola bilər ki, Azərbaycan tərəfinin məlumatları o qədər də çatışmır, qarşı tərəf əks arqumentlər gətirərək su- butediciliklə göstərir ki, Azərbaycana gətirilən xarici mallar yerli istehsalçılara ziyan gətirmir.

Mühafizə tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün artan idxal ilə milli sənayeyə ziyan dəyməsi arasında inkarolun- maz

8.4. QTM inzibati tədbirləri

İnzibati vasitələr XX yüzillikdə xarici ticarətdə əhəmiyyətli miqdarda maliyyə ehtiyatlan və tarif maneələrini ötür keçə biləcək vergi və yığılmaları vermək iqtidanda olan nəhəng firma və inhisarçıların iştirakının aktivləşməsi ilə meydana gəlmişdir. İnzibati prosedura vasitələrinin işlədilməsi rüsum və digər iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsinə nisbətən bir qədər sadədir. Onlar o vaxt tətbiq edilir ki, iqtisadi alətlər daha səmərəsiz olur.

Xarakter xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, QATT/ ÜTT iqtisadi tənzimləmə vasitələrinə inzibati tənzimləmə vasitələrinə nisbətən üstünlük verir.

Bütün bunlara baxmayaraq müasir ixracın tənzimlənməsi üçün təcrübədə inzibati tədbirlərdən daha böyük miqyasda istifadə edilir. QATT/ÜTT-nin icazəsinə əməl edilmədən çox vaxt bu qaydalardan yan keçilir. Beləliklə, müasir dünyada idxalı tənzimləmək üçün istifadə edilən inzibati vasitələr, onların çatışmamazlıqlarına baxmayaraq beynəlxalq ticarətdə yaranmış şərait kimi onunla razılaşmamaq mümkün deyildir. İnzibati tənzimləmə normalarının idxalçılar tərəfindən qiymətləndirilməməsi, ixracatçılar üçün xoşa gəlməz nəticələr əmələ gətirir.

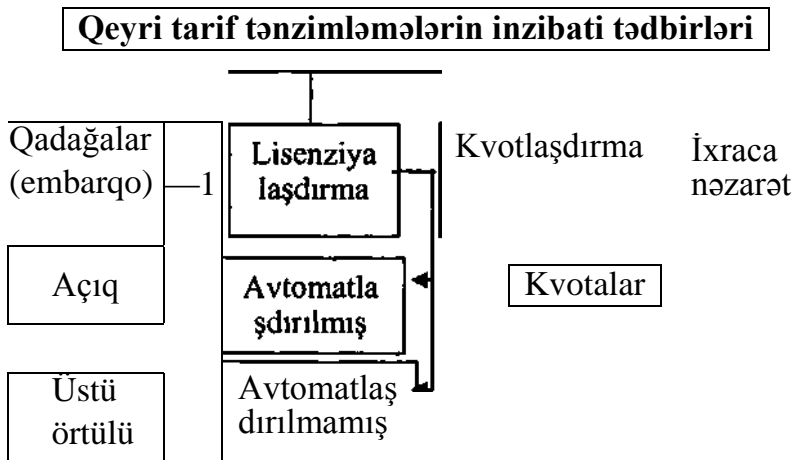
Dünyada tətbiq edilən inzibati vasitələrin hamısı birlikdə idxalın geniş diapozonda çevik tənzimlənməsinə imkan verir. Bu vasitələrin köməyi ilə hökumət bir sıra arzuolunmaz malların alınmasına və ya konkret ölkədən gətirilən mallara tam qadağa qoya bilər. İdxalı müəyyən ciddi səviyyədə saxlaya bilər, daxili istehlaka nisbətən onu artır və ya azaldar, mal mübadiləsinin strukturu və dinamikasına təsir etmədən, vacib olan hallarda tezliklə onun məhdudlaşdırıla bilər.

İxracı gəldikdə isə, inzibati vasitələrdən istifadə, iqtisadi

tisadi tətbiqlərdə olduğu kimi ölkə sənayesinin inkişafı Azərbaycan üçün xarakter olan xammal ixracı ilə əlaqədar lazımi qədər məhdudlaşdırılır.

İqtisadiyyatda vəziyyətin pisləşdiyi infilyasiya, daxili və dünya qiymətləri arasında fərq halları olduqda məhdudlaşdırılmış resurslardan yaxşı istifadəni səfərbər etmək məqsədi ilə dövlət ilk növbədə tələb və təklif mexanizmindən yan keçərək inzibati alətlərə əl atır ixracı məhdudlaşdırır.

İdxalın inzibati tədbirlərlə tənzimlənməsindən istifadə edərkən, tədbirlərin işlənilməsinə xüsusi baxmaq lazımdır. Nəzərdə tutulmuş məqsədə çatmaq üçün tək-cə nəzarətədiçi tədbirlərə deyil, həm də maraqlandırıcı tədbirlərə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır, iqtisadiyyatda və sosial sahədə olan neqativ halların aradan qaldırılmasına diqqət yetirilməlidir. Əks təqdirdə inzibati tədbirlər struktur yenidənqurmalara, dünya təsərrüfatına inteqrasiyaya maneələr törədə bilər və s. ona görə də iqtisadi inkişaf təmin edilir (şəkil 8.5.).

Şəkil 8.5. XİF Qeyri tarif tənzimləmənin inzibati tədbirlərinin təsnifatı

Təqdim olunmuş təsnifatda verilmiş qeyri-tarif tənzipləmə tədbirlərindən görünür ki, qeyri-tarif tənzipləmələrinin əsas tərkib hissəsini inzibati metodlar təşkil edir. Bunları da embarqo, lisenziyalaşdırma, kvotalaşdırma və həmçinin ixrac nəzarəti daxil olmaqla qadağalara aid etmək olar.

Embarqo - beynəlxalq təcrübədə tanınan, qeyri-tarif xarakterli, daha möhkəm ticarət-siyasəti tədbiridir. Qadağalar beynəlxalq razılaşdırmalar və BMT-nin qərarları çərçivəsində bir və ya bir qrup dövlət tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Qadağaları iki formaya bölmək olar - açıq və gizli.

Qadağalara misal olaraq Azərbaycan Respublikası «idxalın» lisenziyalaşdırılması haqqında» qərarından sonra həyata keçirilməyə başlamışdır. Dünya təcrübəsində qəbul edildiyi kimi lisenziyaların verilməsi bir dövlət orqanında - Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyat nazirliyində cəmlənmişdir.

Azərbaycan Respublikası ərazisinə faşizmi təbliğ edən, sosial gərginlik yaradan irqi, milli və dini ayrışdırıcı - lik salan kino-foto-audio və video material məhsullarının gətirilməsi qadağan olunmuşdur.

Lisenziyalaşdırma - bu dövlət orqanları tərəfindən verilən icazə (lisenziya) üsulu ilə ixrac-idxal əməliyyatlarının dövlət tənziplənməsidir. Lisenziyalaşdırma xarici ticarət fəaliyyətinin qeyri tarif tənziplənməsinin bir forması kimi Azərbaycan Respublikasının «Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənziplənməsinin əsasları haqqında» qanuna və respublikanın digər qanun və aktları əsasında həyata keçirilir. Respublika hökuməti tərəfindən yaradılan respublika icra orqanı Respublika bankı tərəfindən verilmiş lisenziyalann hesabını aparır. Respublika milli bankı tərəfindən lisenziyalann təşkili qaydası və aparılması

Respublika Hökuməti tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Xarici ticarət fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikasında vahid mexanizmi Respublika hökumətinin «idxal və ixrac malları (iş və xidmətlərin) Azərbaycan Respublikası ərazisində lisenziyalaşdırılması haqqında» qərarından sonra həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Dünya təcrübəsində qəbul edildiyi kimi lisenziyaların verilməsi bir dövlət orqanında Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyində cəmlənmişdir.

Lisenziyalaşdırmanı iki növə ayırmaq olar - avtomatlaşdırılmış və avtomatlaşdırılmamış. Avtomatlaşdırılmış lisenziya o deməkdir ki, idxalçı (ixracatçı) ərizə verməklə heç bir əlavə icazələrə ehtiyac olmayan lisenziyanı alır.

Avtomatlaşdırılmamış lisenziyalaşdırma ilə idxala (ixraca) lisenziyanın alınması əlavə tələblərə (məsələn malların aparılması -gətirilməsi üçün nəzarətedici orqandan nazirlikdən icazənin alınması) icazə verdikdən sonra alınabilir. Əgər mallar kvotlaşdırılma siyahısında varsa onda kvot ayrılması haqqında sənədi lisenziya alma zamanı İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə təqdim etməlidir.

Kvotlaşdırma- bu idxalın (ixracın) qlobal (paylanmamış) fərdi (paylanmış) tarif və digər məhdudlaşdırma növlərindən istifadə edərək miqdar etibarilə limitləşdirilməsindən ibarət bir prosesdir. Bu xarici ticarətin balanslı və Ödəmə balansını, daxili bazarda tələb və təklifi tənzimləmək, daxili bazarı qorumaq və beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün həyata keçirilir.

Kvotalaşdırma qarşılıqlı əhəmiyyət daşıyan müqavilələrin əldə edilməsinə ticarət danışıqlarının müvəffəqiyyətlə aparılması mexanizmidir.

Növbəti inzibati tənzimləmə tədbiri kateqoriyası ixraca

rilməsi zamanı nəzərdə tutulmuş qaydada realizə edilməsinin kompleks tədbirlərini göstərir. Bunlar informasiyalar istər xidmətlər, intellektual fəaliyyətin nəticələridir ki, kütləvi qırğın silahlarının yaradılmasında işlədilər bilər, onların vasitələrinin çatdırılması, digər növ silahlar və hərbi texnika aid edilir. İxrac nəzarətinə məruz qalan Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddindən keçirilən mallar lisenziya təqdim edilməklə buraxıla bilər.

Nəzarət ediləsi malların siyahısı Respublika Hökumətinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fermanı ilə təsdiq edilir. Mövcud olan siyahılar əsasında ixrac mallarına nəzarət həyata keçirilir. İxrac nəzarət sahəsində həyata keçirilən Dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının xarici və daxili siyasətinin dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, onun iqtisadi və hərbi maraqlarının qorunub saxlanması üzrə tərkib hissəsidir.

Azərbaycan Respublikasının «Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi haqqında» Qanuna əsasən xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi metodları aşağıdakı kimi bölünür:

- gömrük-tarif
- qeyri-tarif
- xidmətlər və intellektual mülkiyyətlə xarici ticarətin qadağan edilməsi və məhdudlaşdırılması.
- Xarici ticarət fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərən iqtisadi və inzibati xarakterli tədbirlər.

Qanuna görə qeyri-tarif tənzimlənmələri xarici ticarət fəaliyyətinin kəmiyyət məhdudluqları, qadağalar və digər iqtisadi xarakterli məhdudluqlarla həyata keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi metodudur.

İxrac və ya idxal mallarının kəmiyyət məhdudluqları Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən kvota

tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul etmək yolu ilə həyata keçirilir.

Bir sıra məhsul növlərinin ixracı və ya idxalının həyata keçirilməsi üçün bir çox hallarda əsas respublika hökuməti tərəfindən verilən lisenziyadır.

Qanımda müəyyən mal növlərinin ixracı və idxalına müstəsna hüquqlar verilməsi də nəzərdə tutulmuşdur.

Xarici ticarətin Dövlət tənzimlənməsi qanununda yuxarıda qeyd edilənlərdən başqa iqtisadi xarakterdə olmayan milli maraqlardan irəli gələn və xarici ticarət fəaliyyətinə toxunan tədbirlərə də baxılır. Bu tədbirlər:

1) ictimai mənəviyyəti və ya hüquq normalarının gözlənilməsi üçün vacib olan;

2) Vətəndaşların sağlamlığı, həyatlarının mühafizəsi, ətraf mühitin, heyvanat aləminin və bitkilərin həyatlan- nın qorunması üçün vacib olan;

3) Qızıl və gümüşün ixrac və idxalına aid olan;

4) Mədəniyyət dəyərlərinin qorunmasına görə;

5) Tükənən və bərpa olunmayan təbii resursların tükənmələrinin qarşısının alınması üçün;

6) Malların ümumi və yerli defisitində onların əldə edilməsi və bölüşdürülməsi üçün vacib olan;

7) Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul edilmiş beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün vacib olan;

8) Ölkənin müdafiə və dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün vacib olan;

9) Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələrinə zidd olmamaq, Azərbaycanın normativ hüquqi aktlarının təmin edilməsi üçün vacib olan, o cümlədən:

a) Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinin tətbiqi;

b) Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına

gömrük bəyannaməsi ilə birlikdə mallara uyğun vaciğ tələbatları;

- v) ətraf mühitin mühafizəsi;
- g) Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğun texniki, formakoloji, sanitar, veterinar, fitosanitar və ekoloji tələblərə cavab verməyən malların geri qaytarılması və ya məhv edilməsi üçün öhdəlik.
- d) cinayətlərin qarşısının alınması və onların tədqiqatı məhkəmə qərarlarının tətbiqi və cinayətlərə qarşı münasibət üçün vacib;
- e) şəxsi intellektual mülkiyyətin qorunması. Xarici ticarətin inkişafına təsir edən tədbirlərə aid edilir:
 - xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirənlərin kreditləşdirilməsi;
 - ixrac kreditlərinin qarantiyası və sığorta sistemlərinin fəaliyyət göstərməsi;
 - xüsusi simpozium və konfransların təşkili və onlarda iştirak;
 - Azərbaycan mallarının dünya bazarına hərəkət kompaniyasının aparılması (o cümlədən reklam);

Xarici ticarətdə xüsusi növ mallara xidmət və intellektual mülkiyyətə məhdudiyətlər və qadağalar marağ doğurur.

- Azərbaycan Respublikasının mallar, xidmətlər və intellektual mülkiyyətlə xarici ticarətdə beynəlxalq sanksiyalarda iştiraki ilə əlaqədar qadağa və məhdudiyətlər;
- Azərbaycan Respublikasının ödəmə balansının saxlanılması məqsədilə mallar, xidmətlər və intellektual mülkiyyətlə xarici ticarətdə qadağa və məhdudiyətlər.

z) Beynəlxalq valyuta fondu və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq valyuta tənzimləmələri və ya valyuta nəzarəti məqsədilə mallar və intellektual mülkiyyətlə xarici ticarətdə qadağa və məhdudiyət tədbirləri;

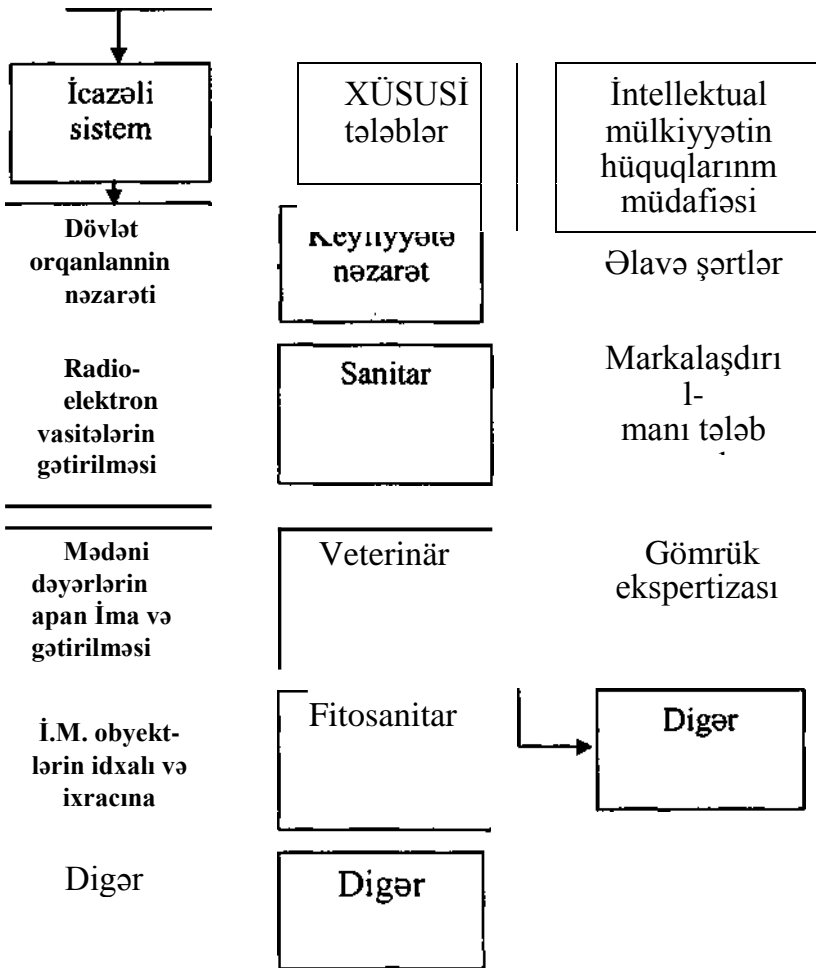
Qanunda xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin xüsusi rejimləri nəzərdə tutulur, onlara aiddir:

- sərbəst ticarət;
- sərbəst iqtisadi zonalar;

Beləliklə, qanun qeyri-tarif tədbirləri aparmaqla formal olaraq kəmiyyət məhdudiyətləri iqtisadi xarakterli qadağa və məhdudiyətləri (kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma, mühafizə tədbirləri, dempiq əleyhinə kompensasiya) ayırmaqla:

- xarici ticarətdə iqtisadi xarakterli olmayan qadağa və məhdudiyətlərin istifadəsinə imkan verir;
- bir qrup mallara ixrac və idxalın aparılmasına müstəsna hüquqlar verir;
- xarici ticarətdə qadağa və məhdudiyətlərin xüsusi mallara şamil olduğunu müəyyənləşdirir;
- xarici ticarətin həyata keçirilməsində xüsusi

XİF qeyri tarif tənziqləmələrində texniki

Şəkil 8.6. XİF Qeyri tarif inzibati tənziqləməsində texniki tədbirlərin (məneələrin) təsnifatı

8.5. Qeyri-tarif məhdudiyətlərinin texniki vasitələri

Qeyri-tarif məhdudiyətlərinin üçüncü kateqoriyasına texniki tədbirlərin daxil edilməsini tələb edir ki, bu da gömrük sərhəddindən malların keçirilməsində olduqca vacibdir.

ÜTT çərçivəsində ticarətdə texniki sədlər haqqında razılaşma mövcuddur. Bunun məqsədi - vəziyyəti texniki şərait və standartlar, həmçinin sınaq prosedurları və sertifikatlaşdırma səviyyəsinə düşürməklə beynəlxalq ticarətə mane olmamağı təmin etməkdir. Eyni zamanda mövcud razılaşma dövlətlərin müdafiə ixtiyarlarını qəbul edir. Məsələn, insanların, heyvanların və bitkilərin müdafiəsini və ya ətraf mühitin mühafizəsini və s. hansı ki, dövlət onu vacib hesab edir. Çünki qanunvericilik tədbirləri bütün dünya ölkələrində müxtəlifdir.

Texniki maneə tədbirləri dedikdə elə qeyri-tarif məhdudiyətlər nəzərdə tutulur ki, onlar əsasən malların texniki xarakteristikalarının milli tələblərin gözlənilməsinə, malın keyfiyyətinə olan xüsusi tələblər və onların sanitariya tələblərə cavab vermələri və s. olmasıdır. Texniki maneələr anlayışı intellektual mülkiyyət hüququnun tələblərinin əlavəsi kimi anlayışı da qəbul edir (şəkil 8.6.).

Təklif edilmiş təsnifatdan görünür ki, texniki tədbirlərə dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən, nəzarət edilən icazə xarakterli tədbirlər daxildir. Məsələn gömrük sənədləşməsinə müxtəlif nazirlik və idarələrin icazə və sənədlərin verilməsini göstərmək olar. Gömrük sərhəddindən ayrıca kateqoriya malların keçirilməsi dövlət səviyyəsində müəyyənləşdirilsə göstərilən mövcud icazələr vacibdir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində keyfiyyət nəzarətinə böyük əhəmiyyət verilməsini nəzərə alaraq şərti

raq onlan malların keyfiyyətinə görə xüsusi tələblər kimi texniki maneələr cərgəsinə aid etmək olar. Bu kateqoriyaya malların və məhsulların ekoloji xarakterli sertifikatlaşdırılması, fitosanitar nəzarət, veterinar nəzarət, sanitariya nəzarət və s. tələb olunmalıdır.

Texniki şəraiti qablaşdırma, markalaşdırma, məsləhət, izahatın ana dilində doldurulması və s. həmçinin müxtəlif səviyyəli ekspertlərin apanılması daxildir.

İntellektual mülkiyyətin texniki maneələr kateqoriyasına daxil edilməsi onların hüquqlarının müdafiəsilə əlaqədar olması ilə əsaslandırılır. Qeyri-tarif məhdudlaşdırıcı içərisində gömrük sərhəddindən malların keçirilməsi zamanı intellektual mülkiyyətin əlamətlərinin formalaşması müşahidə etməklə mövcud olan tədbirlərə intellektual mülkiyyətin obyektini aid etmək olar.

İntellektual mülkiyyətin hüquqi müdafiəsi sistemində dörd müstəqil institut birləşir, Azərbaycanın intellektual mülkiyyətini qoruyan qanunvericilik; müəllif hüquqları, patent hüquqları, vətəndaş dövryyəsi və onlar tərəfindən istehsal edilmiş məhsulların müdafiəsi qanunvericiliyi.

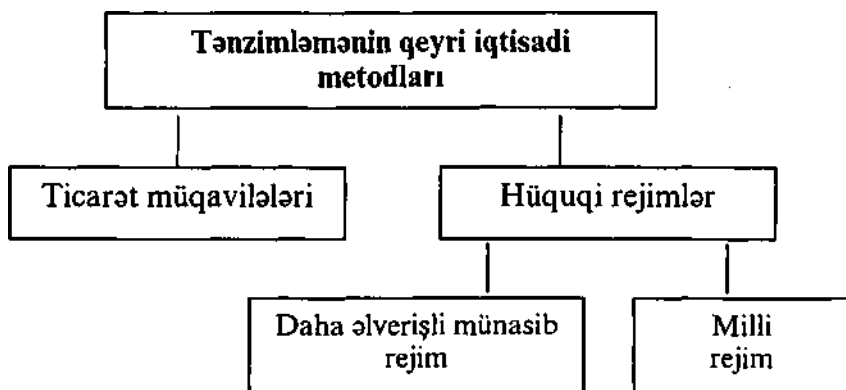
İntellektual mülkiyyətin obyektini olan malların gömrük sərhəddindən keçirilməsində gömrük nəzarətinin perspektivdə səmərəliliyinin artırılmasının məqsədi Azərbaycan Respublikasının ÜTT-na tam hüququ üzv olmaq istəyidir. Azərbaycan Respublikasının ÜTT-na üzv olması üçün üzərinə götürdüyü öhdəliklərdən biri Respublika qanunlarının intellektual mülkiyyətin qorunması haqqındakı qanunvericiliyinin beynəlxalq səviyyəyə yüksəldilməsidir.

8.6. Tənzimləmənin qeyri iqtisadi metodları

XİF qeyri tarif tənzimləmələri vasitələri içərisinə 6 beynəlxalq hüquq tərəfindən ətraflı öyrənilən və beynəlxalq iqtisadiyyatla əlaqəli olan hüquqi vasitələr daxildir. Bunlar ticarət müqavilələri və rejimləridir (şəkil 8.7.).

İkitərəfli qaydada dövlətlərarasında ticarət münasibətləri ticarət müqavilələri və razılaşmalar əsasında tənzimlənilir. Bu da dövlətlər arasında icra hakimiyyətləri səviyyəsində (hökumətlər arası) bağlanılır və qanunverici orqan tərəfindən (milli məclis) ratifikasiya olunmağa məruz qalmalıdır. Bu müqavilələr adətən beş-on ilə bağlanılır və vaxtaşırı baxılmasına ehtiyac duyulur.

Azərbaycan Respublikası GM-nin 6-cı maddəsində göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydalar bu Məcəllə və gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydalan tətbiq edilir:

Şəkil 8.7. QTM qeyri iqtisadi tədbirləri

Ticarət müqaviləsi, (ticarət haqqında razılaşma) - bu ikitərəfli dövlətlərarası ticarət müqavilələrinin müəyyən etdiyi prinsip və rejimlərin növüdür.

Beynəlxalq hüququn əsasını qoyan prinsiplər belədir ki, hər bir dövlət özünün ərazisi üzərində tam və mütləq yurisdiksiyaya malikdir, bütün bu ərazidə olan hüquqi və fiziki şəxslər, onun yurisdiksiyasına düşürlər. Ona görə beynəlxalq müqavilələrin qiymətləndirilmə məsələsində vacib prinsip mövcud dövlətin ərazisində xarici mallara, xidmətlərə və kapitalla olan tələb rejimidir ki, onu da dövlət təqdim edir.

Təcrübədə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində daha çox aşağıdakı rejimlərdən istifadə edilir.

Daha əlverişli münasiblik rejiminin (ƏMR) - şərtləri beynəlxalq ticarət razılaşmalarında (müqavilələrində) razılaşmaya gələn ölkələrin bir-birlərinə üstünlük, güzəşt verilməsi hüquqi möhkəmləndirilmişdir ki, bu göstərilənlərdən hər bir ölkə istifadə edir və ya gələcəkdə istifadə edəcəkdir. Daha əlverişli münasiblik rejimi prinsiplərə UTT şərtlərinə daxil edilmiş və beynəlxalq ticarətdə təqi- bulunmayan rejimin yaranmasının əsası sayılır.

Milli rejim - bu dövlətlərarası iqtisadi münasibət rejimləridir ki, bunun vasitəsilə bir dövlət xarici ölkənin fiziki və hüquqi şəxslərinə daha az münasib əlverişli rejim verir, nəinki öz ölkəsinin fiziki və hüquqi şəxslərinə. Milli rejim inteqrasiya qruplaşmaları üzv ölkələrinə qarşı daha çox istifadə edilir.

BMT tərkibində olan beynəlxalq iqtisadi münasibətlər təşkilatları bəzən belə anlaşmalardan ədalətli və qeyri deskriminasiya rejimləri anlayışlarından istifadə edirlər. Ancaq bunların dəqiq müəyyənləşdirilməsi yoxdur, yalnız ticarət və digər iqtisadi mühitdə törədilən qeyri ədalətsizlik rejimi nəzərdə tutulur.

Dövlətlər tərəfindən bağlanmış tərəflərin imzaladıqları ikitərəfli ticarət müqavilələrində, daha əlverişli münasiblik rejimi universal qayda olmaqla ÜTT tərəfindən müdafiə olunur.

Beləliklə, ikitərəfli ticarət münasibətləri ölkələr arasında ikitərəfli müqavilələr və razılaşmalar əsasında tənzimlənir. Daha əlverişli münasib rejim və ya milli rejim daxil olmaqla ölkədə xarici mallara, xidmətlərə, kapitalla, fiziki və hüquqi şəxslər ticarətin yurisdiksiya bazasını qurmaqla həyata keçirirlər.

ÜTT çərçivəsində beynəlxalq ticarət üçün ən tanınmış önəmli universal sayılan daha münasib əlverişli rejim hesab edilir.

Xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hazırkı dövrdə təsnifatının aparılması optimal xarakter daşıyır. İdxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı aparılan gömrük nəzarətinə yaxınlaşır.

8.7. Paratarif tədbirləri

Paratarif tədbirlərə gömrük sərhəddindən keçirilən mallara tətbiq edilən elə ödənc və yığımlara deyilir ki, gömrük rüsumlarından əlavə olaraq gətirilən malın dəyərini artırır (ya müəyyən faiz, ya da mal vahidinə əmsal).

Tarixən paratarif tədbirləri idxalçının malın gömrük tənzimləmələri üzrə xərclərinin ödənilməsi bazasında meydana gəlmişdir. Gömrük rüsumlarının və onunla bağlı olaraq funksional gömrük gəlirlərinin aşağı düşməsi ilə dövlətin büdcə gəlirlərinin artınmasına paratarif tədbirlərə meyl etməsi təbii olur. Ümumiyyətlə, idxal olunan mallara sərhəd vergi qoymalan müxtəlif vergi və yığımlar onları ödənilməsinin sadələşdirilməsi və idxalçı ölkənin maliyyə qurumlarının maraqlarının təmin edilməsi məqsədilə bilavasitə

gömrük orqanlan tərəfindən tutulur. Bu vergi və yığımlar adətən, idxalçı ödə)dr, lakin alqı-satqı müqaviləsi tərtib edilənkən tərəfdaşlar tərəfindən nəzərə alınır.

- Paratarif tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Gömrük əlaqələri - ticarət siyasi məqsədlər, büdcənin doldurulması, yaxud milli istehsalın müdafiəsi üçün tətbiq edilən əlavə vergi və rüsumlar;

2. Əlavə yığımlar - daxili analoqu olmayan, idxal mallarından gömrük rüsum və vergilərindən artıq (əlavə) tutulan ödəncələr. Onlar xarici ticarətlə bağlı fəaliyyətin müəyyən növlərinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulur. Bunlara adətən xarici valyutanın köçürülməsinə qoyulan vergi, nəqliyyat vasitələrinə vergi aid edilir;

3. Daxili bərabərləşdirici vergi və yığımlar milli mallardan idxal ölkəsində tutulan dolayı vergilərə ekvivalent olan vergi və yığımlar. Onlara ƏDV, aksiz, emissiya yığımları, məhsula görə vergi, sair inzibati yığımlar aid edilir. Bərabərləşdirici vergilərin və yığımların məqsədi xarici və milli eyni (və ya analoji) mallara bərabər vergi rejimi yaratmaqdır.

4. Diskretləşdirilmiş gömrük qiymətləndilməsi - gömrük rüsum və yığımlarının hesablanması üçün gömrük dəyərinin inzibati yolla müəyyən edilməsi praktikası.

FƏSİL IX

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI GÖMRÜK ORQANLARININ İQTİSADİ FƏALİYYƏTLƏRİ

9.1. Azərbaycanca xarici ticarətin gömrük tarif tənzimləmələri

9.1.1. Ümumi qaydalar

Dövlətin xarici ticarət siyasəti bilavasitə gömrük-tarif tənzimləmələri (idxal və ixrac gömrük tariflərini tətbiq etməklə) və həmçinin qeyri-tarif tənzimləmələri ilə, vergi qoyma yolu ilə miqdar məhdudiyətləri tətbiq etməklə lisenziyalaşdırma, birbaşa ixracın və ya idxalın qadağan edilməsi, valyuta məhdudiyətləri və s. vasitəsilə həyata keçirilir.

«Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi haqqında» qanunda deyilir. «İdxal və ixrac əməliyyatlarının, o cümlədən Azərbaycan Respublikası daxili bazarının və Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatda baş verən mütərəqqi struktur dəyişikliklərini qorumaq respublika qanunlarına və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə uyğun idxal və ixrac gömrük rüsumları müəyyən edilir».

Bu onu göstərir ki, idxal-ixrac gömrük rüsumları xarici ticarətin gömrük-tarif tənzimlənməsi üçün bir alətdir. Ölkəyə gətirilən və ölkədən aparılan malların və ya ancaq idxal mallarından alınan gömrük rüsumları xarici ticarətin gömrük-tarif tənzimlənmələrində ən geniş yayılmış və ümumi qəbul edilmiş formadır.

İdxalda gömrük rüsumlarının böyüklüyü (məbləği) xarici mallar üçün daxili bazarın bağlılığı və ya onun açıq

lıq dərəcəsi ilə müəyyənləşdirilir. Gömrük rüsumlarının vahid məbləği gömrük tarifi adlanır. Ona görə də xarici ticarətin gömrük-tarifi vasitəsi ilə tənzimlənməsi gömrük-tarif tənzimlənməsi adlanır.

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas sənədi «Gömrük tarifi haqqında» 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmiş qanundur.

Qanunda «gömrük rüsumları» və «gömrük tarifi» haqqında müəyyən anlayışlar verilir. Eyni zamanda «gömrük tarifinin» əsas məqsədi, gömrük rüsumlarının müəyyənləşdirilmə qaydaları, onların növləri, gömrük rüsumlarının növləri, malların mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirilməsi qaydalarının məqsədi, müxtəlif tarif güzəştləri və onların verilməsi halları, malların gömrük dəyərinin təyin etmə üsullarına da baxılmışdır.

Gömrük rüsumları - Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və ya bu ərazidən aparılması zamanı mallardan alınan icbari ödənişlərdir. Gömrük rüsumlarının miqdarı Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası gömrük tarifi - bu Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddindən keçirilən və Xarici-iqtisadi Fəaliyyətin Əmtə Nomenklaturasına əsasən mallara sistemləşdirilmiş qaydada tətbiq edilən gömrük rüsum dərəcələrinin (stavkalarının) məcmusudur.

- Gömrük tarifinin əsas məqsədi;
- Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən malların strukturunu səmərəliləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikası ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;

- Valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində ciddi nəzarət etmək;
- Azərbaycan Respublikasında mallann istehsal və istehlak strukturunda müvəqqəti dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq;
- Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Gömrük tarifi gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan mallara tətbiq olunur. Ayrıca idxal gömrük rüsumları ilə idxal gömrük tarifi və ixrac gömrük rüsumları ilə ixrac gömrük tarifləri mövcuddur.

Malların gömrük dəyərindən faizlə hesablanmış gömrük rüsum dərəcələri advalor, müəyyən miqdar və saya görə mallardan alınan gömrük rüsumları spesifik, qeyd olunan növlərin hər ikisinin qarışığından alınan gömrük rüsumları kombinə edilmiş rüsumlar adlanırlar.

İdxal gömrük tariflərinə ilin fəsillərindən asılı olaraq dəyişən rüsumlar əlavə oluna bilər. Belə ki, gömrük rüsumları təzə almaya 0,2 EK YU (miqdarında) olduğu halda 1 yanvardan 31 iyula kimi kq-na 0,1 ekyu müəyyənləşdirilir.

Gömrük rüsumlarının miqdarı vahiddir Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddindən mah keçirənin şəxsiyyəti, bağlaşma növü və digər amillərdən asılı olaraq dəyişilmir. Burada Azərbaycan Respublikasının «Gömrük tarifi haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisnalıq təşkil edir. Gömrük rüsumlarının yük gömrük bəyannaməsinin (ÜGB) gömrük orqanları tərəfindən qəbul edil

dikdən sonra idxal malları və nəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilir.

İdxal gömrük rüsumlarının dərəcələri malların mənşə ölkəsindən asılı olaraq diferensiasiyalı şəkildə tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikası ilə ticarət-siyasi münasibətlərdə olan dövlətlərdən mallara ən əlverişli şərait rejimi tətbiq edilir. İdxal gömrük rüsumlarının miqdan Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən müəyyən edilir.

Daha əlverişli şərait rejimi bu şərtlər beynəlxalq ticarət müqavilələrində bir-biri ilə bütün qaydaları razılaşmış dövlətə verilməsi nəzərdə tutulan gömrük rüsumları, vergilər və yığımlara verilən üstünlük və güzəştlərdir ki, hər hansı üçüncü dövlət istifadə edər və yaxud edəcəkdir. Daha əlverişli şərait rejimi - UTT fəaliyyəti prinsiplərinin əsasını təşkil edir. O xarici ticarətdə bütün rəqabətçilər üçün bərabər şərait yaradır. Ticarət əlaqələrinin bərabərlik və qarşılıqlı xeyir baza prinsipləri əsasında genişlənməsi və möhkəmlənməsinə xidmət edir. Daha əlverişli şərait rejimində assosiasiyalaşmış və iqtisadi qapalı qruplaşmış ölkələr müstəsna təşkil edirlər ki, onlar bir- birlərinə göstərilən rejimə nisbətən daha çox xeyir verirlər.

Tarif tənzimləmələrinin formalarından biri tarif güzəştləri və preferensiyalardır. Tarif güzəşti və ya preferensiya altında qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada gömrük sərhəddindən keçirilən mallara və ya nəqliyyat vasitələrinə verilən tarif güzəştləri başa düşülür. Bunlar əvvəlcədən alınmış gömrük rüsumlarının qaytarılması, gömrük rüsum dərəcələrinin aşağı salınması və ya gömrük rüsumlarından tam azad etməklə müəyyən miqdarda malların gətirilməsi (aparılması) şəklində həyata keçirilir. Başqa cür buna tarif kvotlarının müəyyən etməklə malların preferensial gətirilməsi (aparılması) adlandırmaq olar.

9.2. Azərbaycanca gömrük tarifləri

Gömrük rüsumlarının cəmi özlüyündə gömrük tarifini əks etdirir. Bu anlayışın sərhəddini bir qədər hərəkət etdirsək onda - bu müəyyən əlamətlərə və ya malların no- menklatura əlamətlərinə görə hər birinin qarşısında bir və ya bir neçə gömrük dərəcəsi göstərilən sistemləşdirilmiş gömrük tarifidir. Nəticədə gömrük tariflərinin iki tipini ayırırlar: sadə və mürəkkəb. Mürəkkəb gömrük tarifləri son vaxtlar əksər dövlətlərdə ən geniş yayılmış gömrük tarif tipidir. Əksər dövlətlərin gömrük tariflərinin inkişafı tətbiq edilən iki istiqamətdə gedir:

Bir tərəfdən müxtəlif ölkələrin mallarının miqdarı və alınan rüsumların miqdarı artırılır, digər tərəfdən hər bir mala bir deyil, bir neçə müxtəlif miqdarda gömrük rüsumu tətbiq olunur.

Sadə gömrük tarifində hər bir mala mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq bir rüsum qiyməti qoyulur. Belə tarif çevik ticarət siyasəti aparılması üçün alət ola bilməz. Ona görə ki, dünya bazarında müasir mübarizə şərtlərinə uyğun gəlmir.

Mürəkkəb (çoxsütunlu) tarifdə hər mal növünə iki və daha çox rüsum dərəcəsi qoyulur. Bu gömrük tarifi sadəyə nisbətən dünya bazarında rəqabət mübarizəsinə daha uyğundur. O manevr etməyə, bir sıra ölkələrə təziq göstərməyə (Mallardan daha yüksək rüsumlar almaq və digərlərinə güzəştlər verməklə və yaxud rüsumları əsaslı surətdə azaldılmağa) imkan verilir. Bir tərəfdən proteksionizm, digər tərəfdən bir sıra ölkələri öz bazarına cəlb etmək siyasəti aparılır.

Adətən ən yüksək qiymət - avtonom sayılır. Sonra gəlir konvension qiymətlər o ki, qaldı profensial dərəcələrə onlar ayrıca sütunda göstərilməyə də bilər. Bununla

əlaqədar tarifi giriş hissəsində hansı ölkələr üçün rüsumların neçə dəfə azaldılması haqqında danışıqlar gedir. Mürəkkəb gömrük tariflərində antidempinq və kompensasiya rüsumlarına baxıla bilər. Ona görə də müxtəlif ölkələrdə sütunların sayı fərqlənir. Deməli, miqdarı əvvəlcədən göstərilmiş və qeyd edilmiş (gömrük dərəcələrindən başqa) gömrük tarifində xüsusi əlavə yüksək antidempinq və kompensasiya rüsumlarının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu rüsumların miqdarı tarifi maksimal dərəcələrinin səviyyəsindən artıqdır və bəzi ölkələrə münasibətdə təqib edici siyasət aləti kimi istifadə edilə bilər.

Mürəkkəb gömrük tarifi - inkişaf etmiş ölkələrin müasir tarifi xarakterikdir.

Mürəkkəb gömrük tarifi gömrük bloklarının yaradılmasına, aktiv ticarət siyasəti keçirməyə imkan verir.

9.3. Gömrük tarif tənzimləmə vasitələri nə deməkdir

Hər bir ölkədə gömrük sərhəd iqtisadi tənzimləmələrində gömrük-tarif tənzimləmələri mərkəzi yer tutur. Gömrük xidməti - gömrük sərhəddi xarici fəaliyyətinə nəzarət edən vacib icra hakimiyyəti orqanıdır. O dövlətin gömrük sərhəddindən keçirilən valyuta dəyərləri, nəqliyyat vasitələri, şəxslərin fərdi əşyalarına nəzarəti həyata keçirir.

Gömrük nəzarətinin əsas funksiyası - dövlət gömrük sərhəddindən keçirilən idxal və ixrac mallarına, baqajlara nəqliyyat vasitələri, valyuta dəyərlərinin dövlətin qanunlarına və onun beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olmasına nəzarət etməkdir. Gömrük sərhəddindən keçirilən mallara və digər avadanlığa və onun statistik uçotuna nəzarət. Dünyanın bütün ölkələrində dövlət gömrük orqanlarının hüquq və vəzifələri iki mənalı xarakter daşımadan təkcə

gömrük xidməti mütəxəssislərinə deyil hamıya aydın olan, həmçinin bütün şəxslərə aid olan, xarici ticarət fəaliyyəti ilə əlaqədar olan dövlət gömrük nəzarəti tam qanunvericilik qaydaları ilə tənzimlənir. Bunlar gömrük nəzarətinin ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyəti bürokratik formalardan konflikt situasiyası mənbəyinə çevrilməsinə transformasiya etmək imkanlarını aradan qaldırır.

Dünyanın əksər ölkələrində gömrük-tarif qanunvericiliyinə iki müstəqil blok daxil edilir.

- Ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilən mallar və digər əşyalara gömrük rüsumları tətbiq etmək üçün qanun, subyektlərin xarici iqtisadi münasibətləri ilə əlaqədar gömrük rüsumlarına cəlb etmə qayda və üsullarını müəyyən edən qanun (gömrük tarifi haqqında qanun);
- Gömrük xidməti orqanlarının, tənzimləmə fəaliyyətlərinə, onların hüquq və vəzifələrinə gömrük nəzarətinin qaydalarına, gömrük xidmətinin təşkilinə, xarakter etibarilə ona yaxın məsələlərə, xüsusən, gömrük sahəsində qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının funksiyalarının bölüşdürülməsinə nəzarət (GM).

İki müstəqil eyni zamanda öz aralarında bir-biri ilə əlaqəli qanunvericilik aktlarının mövcudluğu bir sıra məqamlarla bağlıdır.

- Hər şeydən əvvəl bunlar - qanunun müxtəlif fəaliyyət sahələridir. Birinci qanunun tənzimləməyə təsir etmək obyektini gömrük tarifidir. Onun quruluşu, rüsumların müəyyən edilməsi, alınması gömrük güzəştlərinin verilməsi metodlarını tənzimləyir.
- İkincisi - əsas etibarilə milli gömrük xidmətinin nəzarət fəaliyyəti ilə əlaqədar olan məsələləri tənzimləyir

- Gömrük Məcəlləsi ilə tənzimlənən məsələlər milli qanunvericilik sahəsinə aiddir. Bu məsələlər bir qayda olaraq beynəlxalq danışıqlar predmeti ola bilməz. Bununla belə gömrük xidmətinin milli iş qaydalarının unifikasiya edilməsi müxtəlif ölkələrin və onların dövlətlərarası çəxtərəfli və digər razılaşmalar əsasında, gömrük prosedurlarının unifikasiya edilməsi istisna edilmir.

Gömrük məəcəlləsindən fərqli olaraq, gömrük tarifinin tətbiq edilmə qaydaları, rüsumların digər səviyyəsi, strukturası, tarifin dəyər səviyyəsi strukturası, tarifin siyahısı (nepeHHH) tez-tez beynəlxalq danışıqların obyektı olur. Bu sahədə çəxtərəfli dövlətlərarası razılaşmalarla tənzimlənilir.

Göstərilənlərə əlavə etmək olur ki, gömrük məəcəlləsi stabil hüquqi alət olmalıdır. Ancaq gömrük tarifi isə daxili və xarici iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq operativ dəyişikliyə məruz qalır. Gömrük tarifindən gömrük rüsumlanmn konkret dəyərləri cəmləşir ki, bunlar da ölkədə xarici malla- rın qiymət səviyyəsinə, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətlərinin nəticələrinə bir başa təsir edir. Ona görə də qanunverici orqanlar tərəfindən müəyyən edilən gömrük rüsumla- nın dəyəri, onların müəyyənləşdirilmə üsulları, hesablanması, son dərəcə aydın, stabil və razılaşdırılmış olmalıdır. Vergilər və ona yaxın iqtisadi təsirlərə məruz qalan məsələlər, gömrük rüsumlanmn qoyulması kimi qaydalar bir sıra ölkələrdə mövcuddur və qanunla tənzimlənilir.

Bütün xarici ölkələrin qanunlarında gömrük hakimiyyətinin təkə hüquqları deyil, həmçinin vəzifələrini, hüquqi, inzibati və maliyyə münasibətləri də daxil olmaqla dəqiq müəyyənləşdirilir.

Qanunverici hakimiyyət inkişaf etmiş ölkələrdə hə

mişə gömrük sisteminin yaranması və inkişafına həlledici təsir göstərir. Ancaq son zamanlar icra edici orqanların əli ilə gömrük tariflərinin tətbiqinə böyük funksiyaların verilməsi ənənəsi, onların müəyyən dəyər dəyişdirilməsi, gömrük rüsumlarının dəyəri ilə manevr etmək halları müşahidə edilir. Bu bir çox dövlətlərin hökumətlərinin gömrük tarifini ticarət siyasətində daha çevik, manevrli və səmərəli etmək cəhdləri ilə bağlıdır.

9.4. Gömrük tarifləri nədir və onun funksiyaları hansılardır

İdxal gömrük tarifi. (İdxal zamanı gömrük rüsumları alınan mallann sistemləşdirilmiş siyahısıdır) - xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas ələtidir. Bununla yanaşı daxili vergi sistemi ilə idxal tarifləri ölkədə iqtisadi abu-havanı tənzimləyir (qiymətləri, müəssisənin gəliri, rentabelliği, milli valyutanın vəziyyətini). İdxal tarifi əsas fundamenti söykəndiyi yer «Gömrük tarifi haqqında qanundur». Tarifi əsas mövcud konstruksiyası - onun mal siyahısı (nomenklaturası), gətirilən mallara gömrük qiymətinin müəyyənləşdirilməsi metodları, rüsumların alınması, aparılma mexanizmi, rüsumların dəyişdirilməsi və ya ləğvi, malın mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirmə qaydası, icra hakimiyyəti orqanların səlahiyyət hədləridir.

İdxal gömrük tarifi əsas hissəsi - özünün məzmununa görə xarici malların idxalına gömrük rüsumları stav- kası vergi hüququdur.

İxrac gömrük tarifi - ixracın tənzimləmə ələtidir. Bunu məhdud miqdarda ölkələr, ələlxusus müstəsna təbii ehtiyatlara malik olan, dünya bazarda möhkəm mövqeyə malik olan inkişaf etməkdə olan ölkələr tətbiq edirlər. İxrac rüsumları bir sıra hallarda ixracın həminəyələl gətirmədən

ixrac qiymətlərinin yüksəldilməsinə və dövlətin əlavə valyuta gəlirlərinin artım mənbəyi kimi xidmət edir. Belə özünü aparmağa hmd çayından rüsumlann alınmasını misal göstərmək olar. Ümumiyyətlə, Hindistan bazarda liderlik mövqeyini itirdikdən sonra ixrac rüsumlarından imtina etmişdir. İxrac rüsumlannm köməyi ilə ixracın həcmnin və mal strukturunun tənzimlənməsi - riskli işdir. Əvvəlcədən nəticəsi və milli iqtisadiyyat üçün potensial təhlükəsi görünməyən riskli işdir (daxili qiymətlərə infilyasiya təzyiqləri, ixrac potensialının pozulması və s.). Təsadüfi deyildir ki, ixracın tənzimlənmə vasitəsi olan metod, digər lisenziyalaşdırma, kontingentləşdirmə, ixracdan könüllü imtina və digər metodlarla kənarlaşdırılmışdır. İxracatçılardan gəlirlərinin bir hissəsini almaq məqsədi ilə tətbiq edilən ixrac rüsumları bir qayda olaraq ixracı və ixracatçıları və uyğun surətdə dövlət büdcəsinə olan gəlirləri də azaldır. Ona görə də bir çox ölkələrdə ixrac rüsumlann tətbiq edilməsindən ixracatçı mallann gəlirlərindən adi vergilər alınmasına keçmişlər. Mallardan vergi alınması ağırlığını idxal gəlirlərindən vergilərin alınmasına keçirilməsi əsas əhəmiyyətli qaydadır.

Beynəlxalq - hüquq qaydaları ilə gömrük tariflərinin tətbiqi beynəlxalq ticarət müqavilə və razılaşmalarla ilə tənzimlənir.

Gömrük-tarif tənzimlənmələrinə GATT perspektivdə ixrac və idxalda iştirakçı ölkələr arasında tənzimlənmənin əsas yeganə aləti kimi baxır. GATT XI maddəsində göstərilir. «İştirakçı ölkələrin heç biri ölkənin ərazisindən digər ölkə ərazisinə apanlan hər bir mal, iştirakçı dövlətlərin idxalına və ya ixrac üçün malm satılmasına heç bir qadağa və ya məhdudiyət qoymamalıdır.

Hətta idxal və ixrac lisenziyaları və ya digər tədbirlər gömrük rüsumları, vergilər və digər yığımlardan savayı heç nə tətbiq etməməlidirlər.

GATT gömrük-tarif tənzimlənmələrinin çoxtərəflilik əsasında aparılması qaydasını dəstəkləyir. Razılaşmada deyilir ki, onu imza etməyi arzu edən tərəflər danışıqlar yolu ilə gömrük rüsumları və beynəlxalq ticarətdə olan digər məhdudiyətləri həll etməyə nail olmalıdırlar.

Gömrük tariflərinin endirilməsi, tarif güzəştlərinin hazırlanması haqqında danışıqların aparılması qaydaları XXVII və XXVIII-ci maddələrdə öz əksini tapmışdır. Nə vaxt ki, hər hansı bir dövlət GATT-a qatılır, ona mövcud tarif güzəştləri şamil edilir. Ona görə də GATT-a daxil olan ölkələr başqa ölkələrlə özünün tarif dərəcələrinin endirilməsi haqqında təkliflər danışıqlar aparmalıdır. Ondan sonra tarif endirmələri siyahıya düşür və o da baş razılaşmanın bir hissəsi olur.

GATT fəaliyyət müddəti ərzində onun maddələrinə gömrük tariflərinə aid məsələlərə çoxsaylı düzəlişlər və əlavələr etmişlər. Daha vacib dəyişikliklərin XXXVI və XXXVII maddələrdə aparılması inkişaf etməkdə olan ölkələrin öz ölkələrinin iqtisadiyyatlarının müdafiəsi üçün gömrük tariflərinin yükləndirilməsi, həmçinin müxtəlif dövlətlərin rüsumlarını inkişaf etməkdə olan dövlətlər üçün endirməsi qeydə alınmışdır.

9.5. Gətirilən mallardan alınan ödəmələr hansı məsələləri həll edirlər

İdxal gömrük tarifi adətən aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- gətirilən müxtəlif mallara stavkaların diferensasiyası ilə idxal mallarının optimal strukturunu yaradır;
- qiymətəmələgəlmə mexanizminin tərkib hissəsi olmaq etibarilə müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətlərinin nəticələrinə və sosial mühitə təsir göstərir;

- xarici rəqabətin əsaslı ziyan verə biləcəyi milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrini müdafiə edir;
- aktiv xarici ticarət siyasəti aparmağa imkan verir, ticarət danışıqlarında milli malların bazara çıxışını yaxşılaşdırmaq, sərbəst ticarət gömrük ittifaqının təşkili üçün tərəf müqabillərə təzyiq göstərir;
- ölkənin idxal və ixrac nisbətinin optimallaşmasına, eynilə də valyuta xərcləri və daxilolmalarnı, münasib ticarət balansına nail olması təsir edir.

Gömrük tarifi bütün funksiyasını, defisitsiz inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatında, daxili və dünya qiymətlərinin normal nisbətində və stabil valyuta kursu şəraitində səmərəli yerinə yetirir. Göstərilən şəraitin olmadığı zaman gömrük tarifi öz səmərəliliyini itirir, tənzimlənməni daha kəskin vasitələrlə yerinə yetirir (lisenziyalaşdırma və kvotolaşdırma, minimal və maksimal qiymətlərlə, valyuta nəzarəti və digər) vəziyyətin normallaşma dərəcəsindən asılı olaraq, iqtisadiyyatın strukturunun yaxşılaşması və imlli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətlərinin yüksəldilməsi ilə gömrük tarifinin rolu artır, necəki dünyanın bir çox ölkələrdə belə vəziyyət olmuşdur.

Gömrük tarifi bir qayda olaraq ölkənin vergi sistemi ilə sıx əlaqədə həyata keçirilir. Adətən o gömrük tarifinin funksiyalarınm bir hissəsini öz üzərinə götürür və onun fealiyyətini tamamlayır. Əksər ölkələrdə idxal malları rüsumlardan əlavə bərabərləşdirici idxal vergilərinə cəlb edilir. Onun stavkalan, milli istehsalçıların mallarınm cəlb edildiyi vergi stavkalanna bərabər olur.

Sərhəd bərabərləşdirici vergisi alınmasından başqa əksər dövlətlər aksiz yığımlarından geniş istifadə edirlər və özlüyündə xüsusi vergialma forması əks etdirən bu qayda adətən kiçik dairəli mallara tətbiq olunur.

Əksər ölkələrdə malların ixracı zamanı onların daxili vergilər və yığımlardan azad edilməsi qaydası fəaliyyətdədir. Bu sistemin məqsədi malların aparılmasına təsir etmək və onları ixrac və idxal edən tərəflərini ikiqat vergiyə cəlb olunmasından qaçmaqdır.

Gömrük tarifi özünün iqtisadi məzmunu, xarakterinə və fəaliyyətinə görə xarici ticarət dövriyyəsinin bazar dəyər tənzimləyicisidir. Gömrük tarifi - bu malların gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı alınan vergidir. Bütün vergilər kimi rüsumlar da malın qiymətini artırır və onun rəqabət qabiliyyətini aşağı salır.

Tarifin iqtisadi rolu hər şeydən əvvəl ondadır ki, malların qiymətlərinə təsir edir, milli bazanın qiymətlərini dünya qiymətlərinə nisbətən sədləndirir, rüsumlar isə kapital yığımina aktiv təsir göstərir, beynəlxalq və milli istehsal müxtəlifliyini tarazlayır.

Cədvəl 9,1,

İdxal zamaqı mallardan alınan gömrük yığımları (böyük qruplarla) orta göstəricilərə görə (faizlə)

	ABŞ	ES	Yaponiya
Xammal	1,8	0,2	1,4
Yarımfabrikatlar	6,1	4,2	6,3
Hazır məmulatlar	7,0	6,9	6,4

80-ci illərin əvvəllərində inkişaf etmiş kapitalist ölkələri tərəfindən idxal olunmuş hazır sənaye məmulatlarının 1/5 20%-dən artıq gömrük rüsumlarına məruz qalmışlar. Eyni vaxta gətirilən xammalın 4/5-dən 10-dən, 20%-ə kimi gömrük rüsumları alınmamış, yerdə qalan xammallardan isə 5%-dən artıq olmayaraq gömrük

xarici malların daxili bazara girərkən qiymətini qaldıran birinci amil gömrük rüsumlarıdır. Bununla gömrük rüsumları- nın qiymətləndirmə rolu qurtarmır. Malların dünya və daxili bazarda qiymət fərqlərini yaratmaqla, gömrük ölkədə malla- rın ümumi qiymətlərinə təsir edir. Bu da milli istehsalçılara yerli malların ümumi qiymətlərini qaldırmaqla əlavə gəlir əldə etmələrinə imkan verir. Bu halda rüsumlar birbaşa daxili qiymətləri və milli kampaniyaların gəlirlərini müdafiə edir. İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük rüsumları tərəfindən ümumi daxili qiymətlərinin artmasında istehsalçıların itgisi gömrük yığımlarının ümumi məbləğindən 4-5 dəfə artıq olmuşdur.

Gömrük vergi qoymalarının səviyyəsi müxtəlif dövlətlərdə müxtəlifdir. Bununla yanaşı (rüsum dərəcələrinin müqayisəsi zamanı eyni mallara müxtəlif ölkələrdə qanunauyğunluq dəqiq gözlənilir: rüsumlar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən yüksəkdir.

Bu inkişaf etməkdə olan ölkələrin gömrük vergi qoymalarının milli iqtisadiyyatlarının bir sıra sahələrinin inkişafına təsir etməsilə əlaqədardır.

Cədvəl 9,2,

Sənaye mallarının idxali zamanı gömrük

	Pakistan	Braziliya	ABŞ	AB
Dəsmal və digər məmulatlar	80-100	60	25-90	5
Trubalar və digər çox profilli	80	30	6-33	6-13

Plastik kütlələr	Kq-mı 7 rupi	40	4,2-37	12,5-21
Minik avtomobilləri	80-425	65	2,5-10	10,29
Yük avtomobilləri	80	65	8,5-25	5-28

Rüsumlar - proteksionizmin alətidir. Onlar milli iqtisadiyyatı və onun ayrı-ayrı sahələrinin qorunması üçün alət kimi istifadə edilir. Təkcə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə deyil, həmçinin inkişaf etmiş dövlətlərdə də.

Mallann mümkün emal dərəcələri yüksəldikcə rüsum dərəcələrinin artması (tarif ekskalasiyası) o deməkdir ki, gömrük vergiqoymalan emal sənayesinin qorunmasına yönəldilmişdir.

Cədvəl 9,3,

tdxalda müxtəlif dərəcədə emal olunmuş mallara
vergi qoyulması (faizlə)

	ABŞ	AB	Yaponiya
Kauçuk və ondan olan məmulatlar xam yarımfabrikatlar	00	00	00
	2,4	3,4	5,3
Məmulatlar	6,8	7,7	10,4
Tekstil və tekstil məmulatlar			
Yun	3,6	0,2	00
Pambıq		00	00

Süni saplar	4,9	7,5	8,8
Yun parçalar	32,9	11,7	11,0
Pambıq parçalar	8,7	9,9	5,7
Ştapel	16,9	10,9	8,6
Paltarlar	22,7	13,3	13,8

Emal sənayesi sahələrinin qorunmasına tək cə rüsumların köməyi vasitəsilə nail olurlar, eyni zamanda onların seçmə yolu ilə ilk növbədə hazır məmulatların tərkib hissəsini təşkil edən: aqre qat mərkəzlərinin, xaricdən gətirilən kompleksləşdirmə məmulatlarının qiymətlərini endirməklə də nail olunur. Gömrük proteksionizminin bu sahəsi sənayedə inkişaf etmiş ölkələrlə yanmfabrikatlar- la qovşaqları aqre qatlarla və kompleksləşdirici hissələrlə müasir beynəlxalq ticarətin inkişafı ilə əlaqədar müasir dövrdə xeyli genişlənmişdir.

Təsəvvür edək ki, milli sənaye rüsumlarla qorunan daxili bazarda 5 min dollarlıq avtomobili 20%-lə satır. Bu maşın üçün hərəkət aqre qatı idxal edilir 2 min dollara, aqre qata gömrük rüsumu 10% təşkil edir.

Belə hərəkət aqre qatı rüsumlarla birlikdə 2200 dollara başa gəlir. Hərəkət aqre qatına rüsumun ləğvi müəssisəyə 200 dol. əlavə qazanmağa imkan verir (əvvəllər verilmiş rüsumlardan). Belə səmərə avtomobilə rüsumun 4% artırılmasına imkan verir (belə halda avtomobilin qiyməti 5200 dol qədər artacaqdır). Gətirilmiş misal onu göstərir ki, seçmə yolu ilə rüsumların endirilməsi heç də həmişə proteksionist müdafiə dərəcəsini azaltmır.

Tarif proteksionizminin səmərəliliyi tək cə rüsumların gətirilən malların, yerli analoqlarına görə mütləq miqdarı ilə deyil, eyni zamanda yerli malların struktur qiymətlərinə görə müəyyənləşdirilir. İdxal zamanı xarici hazır

məmulat və yarımfabrikatlardan alınan rüsumlar ola bilsin faktik tarif mühafizəsini daha yüksək səviyyədə qoruya bilər, nəinki onların nominal miqdarı. Nəzərə alsaq ki, pambıq parça lifləri hazırlanır və bazarda mühafizə olunmayan rüsumlarla hər tonu 1 min dollara satılır. Bu qiymətin yarısı xam pambığın idxalına, digər hissəsi emal olunmuş liflərin üstə gəlir. Xarici liflərə 10% rüsum tətbiq etdikdə milli istehsalçılara imkan verir ki, özlərinin liflərini 1100 dollara qaldırsınlar. Əvvəlki kimi rüsumsuz gətirilən pambığa xərclər 500 dollar təşkil edir.

Bu vaxtı milli istehsalçılar tərəfindən əldə olunan gəlir 100 doll artır, xam pambığa xərclərin hesabına yazılır. Nəticədə xam pambığın qiyməti 600 dol təşkil edir, başqa sözlə desək rüsumların 10% olması pambığın lifə emalı dövrünü qoruyur. Beləliklə, bizim misalda milli pambıq əyirən istehsalçıların real müdafiəsini müəyyənləşdirmək üçün, idxal liflərindən alınan rüsumları onun bütün qiymətlərinə aid etmək deyil, ancaq xam pambığın əlavə emalının dəyərinə aid etmək lazımdır. Bu halda əyirmə istehsalçıların müdafiəsi tarifi nominal miqdarından iki dəfə artıq 20% təşkil edəcəkdir. Rüsumların belə hesablanması nominal tarif əvəzinə «səmərəli dərəcə» (stavka) adını almışdır.

İdxal rüsumlarının səmərəliliyi malların daxili bazardakı ilə dünya bazarındakı nisbətindən əsaslı sürətdə asılıdır. Təsəvvür edək ki, müqayisə etdiyimiz tipdə dünya bazarında avtomobilin qiyməti 5 min doll və ölkədə isə 7 min dollardır. Bu halda xarici maşınların gətirilməsində səmərəli maneə yüksək rüsumlar yəni 50% ola bilər (o da gətirilən maşınların qiymətinin 7,5 min dol olmasına səbəb olacaqdır). Başqa cür qiymətlər arasında cüzi fərq olacaqdır. Əgər daxili bazarda maşının qiyməti 5,5 min dollar müəyyənləşdirilsə və dünya bazarında 5 min dol

lar burada rüsumların miqşdarı 6-10% olarsa bu səmərəli proteksionit maneə ola bilər. Dünya bazarında qiymətlər tarazlanır, idxal mallarına nisbətən yüksək rüsumların tətbiqinə şərait yaratmır, bu da səmərəli proteksionizm vasitəsidir. Aydındır ki, vacib şərtlərdən biri də qiymətlərin stabilliyidir.

İdxal edən ölkələrdə gömrük vergi qoyma mexanizmləri vasitəsilə qiymətlərə təsir ixrac edən ölkələrin istehsalçılarının gəlirlərinə təsir edir.

Xarici dövlətlərə aparılan malların qarşısında maneələr nə qədər çoxdursa, o qədər ixrac edən müəssisə üçün yüksək səviyyədə əməliyyat gəlirlərini təmin etmək çətin olur. Belə təsəvvür etmək olar ki, nəzərdə tutulmuş ixrac əməliyyatları gəlirlərinin səviyyəsini ötən idxal gömrük rüsum stavkaları (dərəcələri) ixracı xeyli ləngidə bilər. Belə hallarda gömrük ödəmələrinin səviyyəsini müəyyən edərkən, xarici ticarət əməliyyatlarından alması gəlirlə xarici ticarət əməliyyatlarından alınan gəlirlə müqayisə- ləndirmək lazımdır. Belə müqayisələr mövcud stavkanın yüksək və ya aşağı olması sualına obyektiv cavablandırmağa imkan verir.

Gömrük rüsumları və gömrük tədbirlərinin hamısı dövlətlər tərəfindən ticarət -siyasətində xarici bazarlarda rəqabət üçün bir alət kimi istifadə edilir. Bütün ölkələr xarici ixrac fəaliyyətləri şəraitini yaxşılaşdırmağa cəhd edirlər. Yaxınlarda olan bir misal 1992-ci ildə ABŞ Avropa birliyinə xəbərdarlıq etmişdir ki, əgər amerikan kənd təsərrüfatı mallarının realizə olunması şərtləri AB tərəfindən yaxşılaşdırılmasa, daha doğrusu kənd təsərrüfatı məhsullarının yerli istehsalçılarına dövlət subsidiyaları azaldılmasa onda ABŞ AB-dən idxal olunan mallara idxal rüsumlarını kəskin artıracaqdır. Digər bir misal 80- ci illərdə amerikan-yapon münasibətlərinə dair Yaponiya

ABŞ-ın amerikan malları üçün idxalın yaxşılaşdırılmasına dair təklifini rədd etdiklərinə görə ABŞ-ı hökuməti Yaponiyadan idxal olunan mallara idxal rüsumlarını 100% artırmışdır. İlk növbədə məişət radiyelektronikası və inteqral sxemlərinə. Nəticədə ticarət danışıqları başlanılmış, amerikan mallarının Yaponiyaya idxal olunma şəraitinin yaxşılaşdırılması haqqında razılığa gəlmişlər. İdxal mallarından alman idxal rüsumlarının səviyyəsinin aşağı salınmasına baxmayaraq gömrük tarifi özünün ticarət siyasəti mövqeyini saxlamaqdadır. Xarakter cəhətə ondan ibarətdir ki, dünyada ticarət-siyasi danışıqlarda ticarət-tarif problemləri daha çox vaxt aparır, nəinki digər yerdə qalan məsələlər hamısı birlikdə. Məsələn GATT-ın mövcud olduğu 45 il ərzində 7 tur çoxsaylı ticarət danışıqlarında tarif məsələləri ümumilikdə 27 il vaxt aparmışdır.

Gömrük rüsumları dövlətin büdcəsinin gəlir hissəsini doldurmaqla fiskal funksiyanı yerinə yetirir. Gömrük yığımlarının da əsas rol oynadığı halda, hazırkı, vaxtda o ikinci plana keçmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə hazır məmulatlardan 5-6% gömrük yığımlarından götürülən gəlir, büdcənin gəlir hissəsinin cəmi bir neçə faiz hissəsini təşkil edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində gömrük yığımlarının payı yüksəkdir, ancaq burada da onun azalması tendensiyası gedir.

Milli gömrük tarifi «konstrukturları» idxal gömrük stavkalarını müəyyənləşdirərkən hansı mülahizələri rəhbər tuturlar? Hər şeydən əvvəl onlar daxili qiymətlərlə topdan satış dünya qiymətləri arasındakı fərqlə, mal qrupları üzrə ortalaşdırırlar.

Adətən stavkalar aşağıdakı kriteriyalarla müəyyənləşdirilir:

- ümumilikdə dövlətin maraqları;

- milli istehsalçıların və istehlakçıların maraqları;
- ölkə iqtisadiyyatının idxal mallarına tələbatı;
- İdxalın milli məhsullarla əvəz olunması mümkünlüyü və məqsədəuyğunluğu;
- İstehsal kooperasiyalarının birbaşa əlaqə maraqlarını;
- İdxal mallarının emal dərəcəsindən asılı olaraq gətirilməsini genişləndirmək və ya nisbətən zəiflətmək;
- ayrı-ayrı malların idxalının məhdudlaşdırılması və ya onların idxalı və dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq;
- qarşı tərəfin güzəştlərini əldə etmək üçün beynəlxalq ticarət danışıqlarında rüsum səviyyələri ilə manevr etmək imkanları

Müasir dövlətin gömrük tarifi - bu ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün mürəkkəb vasitə-dir. Tarifin təşkilində bir neə əsas istiqamətlər vardır ki, tarifin təsiri onlardan asılıdır. Bunlar gömrük rüsumunun tətbiqi üçün təsir növünün seçilməsi, tarif strukturunun yaradılması, tarif təs-nifləşdirilməsinin tərtibatı, qiymətin və idxal mallarının mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirilmə üsulunun rüsumların alınması üçün işlənilməsi.

Təcrübədə hansı rüsumlar mövcuddur. Gömrük tarifində rüsumların müəyyənləşdirilməsi qaydası iki cür ola bilər. Birinci qayda - malın qiymətindən faizlə müəyyənləşdirilən rüsum stavkası. Məsələn saatların qiymətinin 10%-i və ya avtomobilin qiymətinin 20%-i. Belə stav-ka qiymətdən rüsum və ya advolar adlandırılır. İkinci qayda - rüsum stavkasının müəyyən pul miqdarında malın həcmi və ya hər vahidinə görə müəyyən edilməsi. Məsələn buğdanın hər sentnerindən 1 dollar və yaxud pambıq parçanın hər metrindən 40 sent. Belə ifadə olunmuş rüsumlar spesifik adlandırılır. Bunlardan başqa tez-tez qarı

şıq rüsum stavkalarından istifadə edilir. Belə hallarda mala eyni vaxtda advolar və spesifik rüsum stavkası tətbiq olunur. Bir sıra mallar üçün tariflər advolar və spesifik rüsum stavkaları müəyyən edilir. Gömrük orqanlarının mülahizəsinə görə onlardan hansı çoxdursa o da alınır. Belə rüsum stavkası alternativ adlandırılır. İlk baxışda advolar və spesifik rüsumlar arasındakı fərq təmiz texniki xarakter daşıyır. Ancaq gömrük-tarif işində texniki fərqlərin arxasında iqtisadi məqsəd maraqlar durur. Advolar və spesifik rüsumlar qiymətlərin dəyişməsi ilə özlərini müxtəlif cür aparırlar. Qiymətlərin artması ilə advolar rüsumlardan pul yığımı qiymətə mütənasib artır, proteksionist müdafiə dəyişməz qalır. Belə halda advolor rüsum stavkaları spesifikə nisbətən daha səmərəli olur. Qiymətlərin endiyi vaxt başqa vəziyyət yaranır. Belə şəraitdə spesifik stavkalar, advolora nisbətən daha stabil olur. Ona görə də uzun müddət qiymətlərin qalxdığı vaxtlar gömrük tarifi advolor rüsumların artırılmasına meyl etdikləri müşahidə olunur. Bundan başqa advolar rüsumlara keçilməsi malların tarif təsnifləşdirilməsini sadələşdirir və onun daha yüngül və narın edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə müasir gömrük tarif stavkalarının əsas hissəsi advolar rüsumların payına düşür.

Malların mənşə ölkəsindən asılı olaraq gömrük rüsumları üç əsas, maksimal, minimal və preferensial qrupa bölünür. Maksimal rüsum dərəcələri bütün ölkələr üçün müəyyənləşdirilir, minimal - daha münasib şərait rejimi ölkələrinə, preferensial rüsumlar adətən ayrı-ayrı ölkələr və ya qrup ölkələrə adətən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün fəaliyyət göstərir.

Mənşə xarakterlərinə görə gömrük rüsumları avtonom və ya konfension ola bilirlər. Avtonom rüsumlar - mövcud dövlətin hakimiyyət orqanları tərəfindən heç bir

ikiterəfli və çoxtərəfli danışıqlardan asılı olmayaraq qərarla yaradılır. Adətən avtonom rüsumlann dərəcəsi müəyyən həddə çatır və ölkə ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlara girərək, qarşılıqlı güzəştlərə nail olmaq əldə etdikdən sonra, avtonom rüsumlann stavkalanm aşağı salırlar. Müqaviləli və ya konvension rüsum dərəcələri belə yaranır.

Müasir gömrük təcrübəsində GATT çərçivəsində çoxtərəfli danışıqlar nəticəsində təşəkkül tapmış konvension rüsumlar daha geniş yayılmışdır.

GATT iştirakçısı olan ölkələrdə konvension rüsumlar onların xarici ticarət dövriyyəsinin əsasında tətbiq edilir. Bir qayda olaraq GATT-u iştirakçı dövlətləri daha əlverişli rejim təqdim etdikləri ölkələrə daha çox konvension rüsumlar tətbiq edirlər. Adətən konvension rüsumlar stabil xarakter daşıyırlar və uzun müddət dəyişilməz qalır. Belə vəziyyət ixracatçının digər ölkələrin bazarlarında rastlaşa biləcəyi maneələri təhlil etməyə imkan verir.

GÖMRÜK RÜSUMLARININ NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ

Hər bir ölkənin gömrük tarifi gömrük rüsumlarının konkret dəyərlərindən ibarətdir. Bu da ölkəyə gətirilən və ölkədən aparılan mallardan vergilərin alınması üçün istifadə edilir. Bununla belə gömrük rüsumlarının qiymətləri vahiddir, şəxsiyyətindən, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən mallardan, sövdələşmə növündən və digər amillərdən asılı olaraq dəyişilmir. Qanunda nəzərdə tutulan hallar müstəsnaıq təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumlarının dərəcələri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Gömrük tarifi - gömrük orqanları tərəfindən malla

rın idxalı və ixracı zamanı alınan haqdır və idxal və ya ixracın şərti hesab edilir.

Gömrük rüsumları üç funksiyanı yerinə yetirir:

1) Fiskal funksiya - idxal və ixrac rüsumlarına aid olmaqla, onlar da dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini doldurulmasında iştirak edir.

2) Profeksionit (müdafiə) funksiyasıdır və bu da idxal rüsumlarına aiddir, onun vasitəsilə dövlət yerli istehsalçıları xarici xoşagəlməz rəqabətlərdən mühafizə edir.

3) Balanslaşdırıcı - daxili qiymətləri bu və ya digər səbəbdən dünya qiymətlərindən aşağı olan malların uxracının arzuolunmazlığını həyata keçirmək üçün ixrac rüsumlarına aiddir. (Məsələn gömrük dəyərinin 20%-i, ancaq hər kq-a 10 avrodan az olmayaraq).

Cədvəl 9.4.

	Təsnifləşdirmə əlamətləri	
1	Alınma qaydalarına görə	Spesifik Advalor, kombinə olunmuş
2	Qoyulma obyektinə görə	tdxal. İxrac, Tranzit
3	Xarakterinə görə	Fəslı, Antidempinq, Kompensasion
4	Mənşəyinə görə	Avtonom, konvension, Preferensial
5	Stavka tiplərinə görə	Daimi, Dəyişkən
6	Hesablama üsuluna görə	Nominal, səmərəli

Alınma qaydalarına görə gömrük rüsumları təsniflənilirlər

1) Advalor - rüsumla cəlb olunan malların gömrük dəyərindən faizlə hesablanır (məsələn, gömrük dəyərinin 15%); gömrük dəyəri = malın gömrük dəyəri x advolar dərəcəsi

2) Spesifik - rüsumla cəlb olunmuş malların müəyyən olunmuş miqdarda hər vahidinə görə hesablanır (Məsələn, hər 1 kq 10 avro);

3) Kombinə olunmuş - hər iki sayılan növdən istifadə etməklə

Advolar rüsumları satışa qoyulan vergiyə eynilik təşkil edir və adətən eyni mal qrupu daxilində müxtəlif keyfiyyət xüsusiyyətlərinə aid olan mallar rüsumla cəlb olunduqda tətbiq olunur. Advalor rüsumlarının müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, malların qiymətlərinin dəyişməsindən asılı olmayaraq daxili bazarın qorunması səviyyəsini eyni qaydada saxlayır. Bu zaman yalnız büdcənin gəlirləri dəyişikliklərə məruz qalır. Məsələn, əgər rüsumun dərəcəsi, 20%-dərsə, onda malın qiyməti 100 avro olduqda büdcə gəliri 20 avro olacaqdır. Malın qiyməti 200 avroya qədər artarsa, müvafiq olaraq büdcənin gəlirləri də 40 avroya çatacaqdır və ya qiymət aşağı düşərsə büdcənin gəliri azalacaqdır. Lakin bütün hallarda idxal olunan malın qiyməti advalor rüsumunun faizi qədər artacaqdır.

Advalor rüsumunun mənfi cəhəti ondan ibarətdir ki, bu halda rüsumla cəlb olunan mallar üçün gömrük dəyərinin hesablanmasını zəruri edir. Bildiyimiz kimi, malların qiyməti bir çox iqtisadi (mübadilə məzənnəsi, faiz dərəcələri və s.) və inzibati (gömrük tənzimlənməsi) amillərdən asılıdır ki, bu da advalor rüsumlarının tətbiqi zamanı qiymətləndirmənin subyektivliyinə səbəb olur.

Spesifik - rüsumla cəlb olunmuş malların hər vahidi

nə müəyyənləşdirilmiş qaydada hesablanır (məsələn, hər kq-a görə advalor).

Spesifik rüsumlar adətən standart mallara qoyulur və mühüm üstünlüklərə malikdir. Belə ki, inzibati cəhətdən çox sadədir və əksər hallarda sui-istifadə üçün heç bir imkan yeri qoymur. Ancaq spesifik rüsumlar qiymətlərin dəyişməsindən daha çox asılı olmadığından, onların köməyi ilə bazarın gömrük vasitəsi ilə qorunması səviyyəsi qənaətbəxş deyildir. İdxal qiymətləri qalxan zaman, daxili bazarın spesifik tariflə qorunması səviyyəsi aşağı düşür.

Məsələn, spesifik rüsumlar dəyəri 10000 dollar olan bir xarici maşına 1000 evra təşkil edirsə, o onun 10%-ni təşkil edir, avtomobilin dəyəri 12000 evro təşkil edirsə, onda onun rüsumu dəyərinin 8,3%-ni təşkil edəcəkdir. Nəticədə idxal qiymətləri artır, spesifik rüsumlar vasitəsilə daxili bazarın qorunması səviyyəsi aşağı düşür. Ancaq dəyər digər tərəfdən iqtisadi enmə və idxal qiymətlərinin endiyi vaxt spesifik tarif milli istehsalçıların müdafiə səviyyəsini yüksəldir.

Gömrük rüsumlarının qoyulma obyektlərinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1) idxal - rüsumları ölkənin daxili bazarında sərbəst dövriyyə üçün buraxılan idxal mallarına qoyulur. Bu rüsumlar bütün dünya ölkələri tərəfindən milli istehsalçıların xarici rəqabətdən müdafiəsi üçün ən çox tətbiq edilən rüsum formasıdır.

Müxtəlif ölkələr öz inkişaflarının müxtəlif mərhələlərində idxal rüsumları vasitəsilə vergi gəlirlərini təmin etmişlər, ancaq sonradan onun kəmiyyəti kəskin azalmış, fiksəl funksiyanı digər vergi gəlirləri əvəz etmişlər, məsələn gəlirdən vergi.

2) İxrac - rüsumları dövlətin gömrük ərazisindən kə-

nara çıxarılan mallara qoyulur. Bir sıra ölkələr tərəfindən nadir hallarda tətbiq edilir. Əksər hallarda tənzimlənən daxili qiymətlərlə sərbəst dünya bazar qiymətləri səviyyəsində fərq əmələ gəldikdə bir sıra malların ixracının məhdudlaşdırılması və ya büdcənin doldurulması məqsədilə həyata keçirilir. İxrac rüsumları dünya bazarında malın qiymətini artırır, orada da rəqabət lazımı qədər olduğundan rəqabət qabiliyyətini azaldır. Başqa halda isə, ölkələr yerli xammalın ölkədən axının qarşısını almaq üçün tətbiq olunur.

İxrac rüsumları xammallar üçün tətbiq edilir, ölkə inhisarçı üstünlüyə malik olduqda və ya dövlət həmin malların ölkədən aparılmasını məhdudlaşdırmağa çalışdıqda. Məsələn, işlənilməmiş meşə materiallarının ölkədən aparılmasını məhdudlaşdırmaq üçün Avstriya ixrac rüsumlarını aparılan materiallardan alırdı. Digər hallarda təbii ehtiyatlara malik olan inhisarçı tərəfindən alınan ixrac rüsumlarının işi dünya bazarına xammal göndərmələrinin məhdudlaşdırılması, qiymətin yüksəldilməsi və büdcəyə daxilolmaları artırırmaqdır. Belə bir situasiya Taylandda düyü və Mayamada kişmiş, Birma, Braziliyada kofe ixracından vergi alınmasında baş vermişdir.

3) Tranzit - rüsumları, ölkə ərazisindən keçirilib aparılan mallar üçün tətbiq olunur. Olduqca nadir hallarda baş verir, əsasən ticarət mübarizələrinin vasitəsi kimi istifadə olunur. Bu rüsumların miqdarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Xarakterinə görə gömrük rüsumları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1) mövsümi (müvəqqəti) beynəlxalq ticarəti mövsümi mallarla xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təchiz etmək üçün operativ tənzimləmə vasitəsi kimi tətbiq olunan

bir neçə ay olur. Həmin vaxt ərzində bu mallara tətbiq olunan gömrük tarifinin fəaliyyəti dayandırılır («Gömrük tarifi haqqında» Qanun 5-ci maddə);

2) Antidempinq (hərfi mənada «dağıtma» deməkdir) - ölkə ərazisinə normal qiymətlərdən daha ucuz mal gətirildikdə və bu cür idxal yerli mallara və ya yerli sahibkarlara ciddi ziyan vurduqda, habelə belə malların yerli istehsalını genişləndirilməsinə mane olduqda istifadə olunan rüsumlardır. (Qanun 8-ci maddə).

3) Kompensasiya (hərfi mənası «ödəmə deməkdir») - ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və ya dolayı yolla subsidiyalardan (yardım, kömək deməkdir) istifadə olunduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və yaxud bu hal istisna edilmədikdə tətbiq olunur (Gömrük tarifi haqqında» Qanun 9-cu maddə);

4) Xüsusi - əgər, ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların miqdarı və gətirilmə şərtləri, həmin malların yerli istehsalçılara ziyan vurursa və ya ziyan vura bilərsə, onda müdafiə tədbiri kimi tətbiq olunan rüsumlardır.

Adətən xüsusi rüsumlar, ölkəni onun ticarət tərəfdaşlarından haqsız rəqabətdən qorumaq yaxud da digər dövlətlər tərəfdən onun maraqlarına ziyan vuranlara qarşı cavab tədbiri kimi, birtərəfli qaydada istifadə olınur. Bu cür rüsumlar ölkə hökumətinin və ya parlamentinin tapşırığı ilə ölkə bazarında xüsusi təhqiqatlardan sonra həyata keçirilir. Təhqiqat zamanı ticarət tərəfləri ilə ikitərəfli danışıqlar aparılır, tərəflərin mövqeyi müəyyənləşdirilir mövcud situasiyadan əmələ gələn mümkün izahatlar araşdırılır və əmələ gəlmiş narazılığı aradan qaldırmaq üçün siyasi vasitələr və yollardan istifadə olunur.

Əgər ticarət razılığını tənzimləyən bütün cəhdlər boş çıxarsa, onda xüsusi rüsumlar sonuncu vasitə kimi tətbiq olunur.

Mənşəyinə (əmələ gəlməsinə) görə gömrük rüsumları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir.

1) Avtonom - ölkənin hakimiyyət orqanlarının qərarı ilə birtərəfli qaydada tətbiq olunan rüsumlardır. Adətən gömrük tarifinin tətbiqi ölkə paramenti tərəfindən qəbul olunan qanunla, gömrük rüsumlarının dərəcələri isə ölkə hökuməti tərəfindən qəbul olunmuş qərarla həyata keçirilir;

2) Konvension (müqavilə yolu ilə) - ikitərəfli və ya çoxtərəfli razılaşmalar əsasında tətbiq olunan rüsumlardır. Məsələn, Tariflər və Ticarət haqqında Baş Sazişə - TTBS (GATT - General Agreement on Tariffs and Trade, 1995-ci ildən Umumdünya Ticarət Təşkilatı - WTO - World Trade Organization adlanu*) görə;

3) Preferensial (güzəştli) - çoxtərəfli razılaşmalar əsasında inkişaf etməkdə olan ölkələrin mallarına mövcud gömrük tarifləri ilə müqayisədə daha aşağı dərəcələrin tətbiq olunduğu rüsumlardır. Güzəştli rüsumların əsas məqsədi inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatını ixracı genişləndirmək yolu ilə köməklik göstərməkdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə alınan hazır məhsullara, inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən idxal tarif dərəcələrini kifayət qədər aşağı salan Ümumi güzəştlər sistemi 1907-ci ildən fəaliyyət göstərir. Stakvaya (dərəcəyə) görə gömrük rüsumları iki yerə ayrılır.

1. Daimi (sabit) dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilən vəsaitdən asılı olaraq dəyişilməyə məruz qalmayan gömrük tarifi. Dünya ölkələrinin əksəriyyətində daimi tariflərdən istifadə olunur.

2. Dəyişkən - mövcud şəraitdən asılı olaraq (dünya və ya yerli qiymətlərin səviyyəsi dəyişdikdə, dövlət subsidiyalının səviyyəsi dəyişdikdə) hökumət tərəfindən dəyişdirilən gömrük rüsumları. Bu cür tariflərdən az da

olsa Qərbi Avropada vahid aqrar siyasət çərçivəsində istifadə olunur.

Hesablanma qaydalarına görə gömrük rüsumları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1) nominal - gömrük tarifində göstərilən tarif dərəcələridir. Bu tarif dərəcələri ölkənin idxal və ixracının məruz qaldığı gömrük ödənişlərinin səviyyəsi haqqında ancaq ümumi təsəvvür yaradır;

2) səmərəli - (effektiv) - son məhsula, rüsumların səviyyəsi nəzərə alınmaqla hesablanmış gömrük rüsumlarının real səviyyəsi.

İDXAL MALLARINDAN HANSI VERGİLƏR ALINIR

Gömrük rüsumları və vergilər idxal mallarının qiymətlərinə birbaşa təsir edən alətdir. Gömrük rüsumlarının qiymətlərinin aşağı endirilməsi ilə əlaqədar geniş proseslər idxal mallarının qiymətlərinin tənzimləyicisi kimi vergilərin rolunu artırır.

Bir qayda olaraq əksər ölkələrdə gətirilən mallardan gömrük rüsumları ilə bərabər gömrük sərhəddi, ölkə daxilində satışı və istifadə zamanı daxili vergi və yığımlar alınır. Vergilər xarici malların qiymətini artırır, ölkədə onun istehlakını aşağı salır və idxalı azaldır. Vergilər idxal mallarının qiymətlərini artırmaqla, qiymətlərin ümumi artımına, o cümlədən milli sahibkarların istehsal etdiyi malların qiymətlərinin artmasına yardım edir.

Müasir proteksionizm sistemində vergilərin rolu malların gətirilmə dəyəri haqqında təhlil verir. Malların bazara gətirilməsi dəyəri üç əsas elementdən ibarətdir: idxal mallarından daşınma xərcləri, verilən rüsumların və vergilərin cəmi. Qərbi Avropa ölkələrində idxalın dəyərində

vergilərin payı 40-60% təşkil edir. Vergilər, adətən beynəlxalq razılaşmalarla tənzimlənmir və onların tətbiqi çox az hallarda ticarət müqavilə və razılaşmaları ilə əlaqədar olur. Çox ciddi məsələ ondan ibarətdir ki, gömrük rüsumları ilə vergilərin sərhəddini müəyyənləşdirmək. Bu suala cavabın çox praktiki əhəmiyyəti vardır. O Beynəlxalq hüququn fəaliyyətinin harada qurtarmasını və milli vətəndaş hüquqlarının qüvvəyə mindiyini göstərir. Vergi ilə gömrük rüsumları arasındakı fərq aşağıdakılardan ibarətdir. Gömrük rüsumları xarici mallardan onların gömrük sərhəddindən malların gətirilmə hüquqi kimi keçirildiyi anda alınır. Vergilər isə həm xarici mallardan, həmçinin milli sənaye istehsalçılarının mallarından alınır.

Alınma məqsədi, tətbiq edilmə yeri, idxal mallarından alınma, xarakteri və üsuluna görə vergiləri bir neçə qrupda birləşdirmək olar. Gömrük sərhəddini keçərkən gətirilən mallardan adətən idxal və yaxud sərhəd bərabərləşdirmə vergisi alınır. Eyni zamanda gömrük hakimiyyəti, gömrükxanada malların qeydiyyatı, mallara gömrük baxışı və onların keyfiyyətlərini yoxlamaqla müxtəlif yığımlar alırlar. Bunlar statistik, gerb, fitosanitar və digər yığımlardır. Ölkənin daxili bazarına daxil olmaqla və daxili bazarda satış-alış obyektinə çevrildikdən sonra, idxal mallarından müxtəlif daxili vergilər alınır, (aksizlər, dövriyyədən vergi, qeydiyyat vergisi və s.). Bütün bu vergilər harada və nə ilə əlaqədar alınmasından asılı olmayaraq son nəticədə idxal malının qiymətini artırır, bununla da malın rəqabət qabiliyyətini aşağı salır.

Bərabərləşdirici və ya idxal sərhəd vergisi aşağıdakı kimi təsir edir. Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinə düşmüş mallar, ixrac ölkəsində hər bir dolayı vergidən azad edilir və idxal ölkəsində onlardan bərabərləşdirici sərhəd vergisi alınır. Dünyada mövcud olan sistem, ixrac və idxal

zamanı mallardan vergi alınması iki prinsipdən birinə əsaslanır: ya mallardan vergi alınır, onların istehlak yerlərində, ya mallann istehsal olunduğu və mənşəyi olan yerdə. Bu prinsip təcrübəyə bu adlarla mənşə prinsip və təyinat prinsipi kimi daxil olmuşdur. Birincisi bir çox dövlətlərdə sərhəd vergi rejiminə aid edilir, o cümlədən əksər Avropa ölkələrində. Bu halda bütün istehlak olunan mallardan onun idxal və ya milli istehsal olmalarından asılı olmayaraq eyni vergi alınır, idxal mallarından gömrük sərhəddini keçərkən, milli istehsal mallarından satış zamanı vergi alınır, ixraca daxil olmuş mallar mənşə ölkəsində hər cür dolayı vergilərdən azad edilir və malların təyinat ölkəsində bərabərləşdirici sərhəd vergiləri alınır. Başqa cür desək malm ixracatçıları verilməmiş vergi formasında subsidiyalar alır, idxalçı isə daxili istehsalçılar və mal alıcıları ilə bərabərləşdirilir.

“İdxal bərabərləşdirilmələri və digər vergilərin tətbiqi beynəlxalq planda GATT-m III maddəsi ilə tənzimlənir. İştirakçı ölkənin birinin mallarının və digər iştirakçı ölkənin ərazisinə gətirildikdə onlara yerli mallara tətbiq olunan daha yüksək birbaşa və ya dolayı daxili vergilər və yığımlar tətbiq olunmamalıdır*”.

Bu maddə idxal olunmuş və ya milli istehsal mallarına daxili vergilər və yığımların tətbiq edilməsini və bununla da milli istehsalçıları müdafiə etməyi qadağan edir.

İdxal mallarından sərhəd vergisi sərhəddən keçirilən anda alınır və bunu da gömrükxana hesablayır. Bu vergiləri də adətən gömrük bəyannaməsini təqdim edən şəxs ödəyir. Sərhəd vergi yığımlarının miqdarı ölkədə mövcud daxili mallara tətbiq olunan vergilərə nominal şəkildə uyğun gəlir. Ancaq iş zamanı bu vergilərin idxal mallarına tətbiqinin daha yüksək olması baş verir. Sərhəd vergiləri idxal mallarından onlann dəyərinə görə SIF, ora verilmiş

gömrük rüsumları və yığımların cəmi daxil olmaqla alınır. Daxili vergilər mallara sənayenin topdan satış qiymətləri ilə hesablanır, əslində bu o deməkdir ki, pulla ifadədə idxal mallarından alınan vergi və yığımlar, yerli istehsal mallarmıkindən yüksəkdir.

Xüsusi idxal vergiləri ancaq xarici mallardan alınır və özünün iqtisadi və ticarət-siyasi əhəmiyyətinə görə gömrük rüsumlarından çox az fərqlənir. Onun məqsədi: - birbaşa xarici malların gətirilməsini azaltmaqdır. Buna misal olaraq 1971-ci ilin avqust ayından ABŞ həyata keçirilən xüsusi idxal vergiləri idxalı azaltmaq məhdudlaşdırmaq üçün fəvqəladə tədbir kimi irəli sürülmüşdür. Bu vergi bütün vergi alınmalı mallardan gömrük rüsumlarına əlavə olaraq 10% miqdarında alınır.

Təkcə miqdarca məhdudiyət qoyulmuş mallara istisnəlik edilmişdir. İdxal vergiləri ABŞ-nın idxalının yandan çoxunu əhatə etmişdir. Onun həyata keçirilməsi ABŞ ticarət və ödəmə balansında böyük defisitlə qarşılaşmışdu*. Onun həyata keçirildiyi 1971-ci ilin sonuna İdmi idxalçılar gömrük rüsumlarına əlavə 500 mb dollar ödəmişlər. Vergilər ABŞ daxili vergi ödəmələrində heç bir ekvivalentə malik olmamış, əslində zəif maskalanmış yüksəldilmiş gömrük rüsumudur. Belə oxşar vergilər digər dövlətlərdə də tətbiq edilmişdir. Fəvqəladə idxal vergisinə özünəməxsus çətinliklə əlaqədar olan bəzən də gömrük rüsumlanm artırılmasına mümkün olmayan manevidir.

Yüklərin qeydiyyatı ilə əlaqədar vergi və yığımlar. Xarici mallan gömrük sərhəddində qarşılayan gömrük vergi tədbiridir. Onun tərkibinə daxildir: gömrük anbannda malın saxlanması, statistika və gerb yığımları, traxt və liman yığımları və bir sıra digərləri. Onlar gömrük bəyannaməsini imzalayan şəxslər tərəfindən malın idxalı anında ödənilir. Adətən belə vergilərin ümumi cəmi malın dəyəri

nin 1-2%-ni ötmür. Bu vergilər malların “gömrük tənzimlənməsi” və yaxud göstərilən gömrük xidmətlərinin xərclərini əvəz etmək üçün ödənilir. Onların milli mallara tətbiq olunan daxili vergilərə ekvivalenti yoxdur.

İdxal-ixrac mallarından yığımlara gəldikdə isə dünyanın 130-dan artıq ölkəsi GATT-m VIII-ci maddəsini əldə rəhbər tuturlar: orada deyilir:

“İdxal və ixraca müəyyənləşdirilmiş hər cür xarakterdə olan təltifat və yığımlar və ya onunla əlaqədar göstərilən xidmətlərin miqdarına bərabər olmalıdır, dolayı yolla milli malların mühafizəsi üçün və ya fiskal məqsədlər üçün idxal və ixracdan vergilər alınmamalıdır”. Bu o deməkdir ki, gömrük icra hakimiyyəti xidmətlərə görə tarif haqqı almalı və onu malın qiymətindən pay kimi almamalıdır.

1985-1987-ci illərdə ABŞ hökuməti tərəfindən gömrükdən istifadə üçün yığımları müəyyən etdiyinə görə vəziyyət GATT-da müzakirə edilmişdir. Bu təcrübənin GATT-m qaydalarına əks olduğu qəbul edilmiş və ABŞ hökuməti tərəfindən ləğv edilmişdir.

Sürüşkən idxal vergiləri: Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi arsenalında yeni deyildir. Bu çoxdan dünya bazarında rəqabət vasitəsi kimi istifadə edilir. Ancaq son on ilə də sürüşkən idxal vergisindən istifadə artmışdır. AB ö^nün xarici iqtisadi siyasətində vacib alətə çevirmişdir. Sürüşkən idxal vergisi aqrar proteksionizmində geniş istifadə edilir. Onun vasitəsi ilə kənd təsərrüfat məhsullarının daxili istehsalı qorunur və kənd təsərrüfat məhsullarının qiyməti saxlanılır.

Özünün iqtisadi təsirinə görə sürüşkən idxal vergiləri gömrük rüsumlarına xeyli oxşardır. Bu da rüsumlar kimi malların idxalı zamanı alınır və birbaşa malın qiymətinə təsir edir.

Sürüşkən idxal vergiləri rüsumlardan əsaslı surətdə onunla fərqlənir ki, onun dərəcəsi göstərilmir: malın daxili və dünya bazarındakı qiymətinə görə dəyişir. Sürüşkən vergilər daxili qiymətlərin səviyyəsini daim bir qyadə saxlayır. Onun stavkası dünya qiymətləri aşağı düşdükdə qalxır, daxili qiymətlər artdıqda enir. Başqa sözlə desək sürüşkən vergilərin tətbiqi daxili bazarın qiymətlərini müəyyən edilmiş səviyyədə saxlayır.

Sürüşkən idxal vergiləri gömrük rüsumlarına nisbətən daha çevikdir. Onların miqdarı hər gün dəyişə bilər. Onlar praktiki cəhətdən qiymətlərin hərəkətini bu və ya digər bazarda, dünya qiymətlərindən izolə edə bilər, milli iqtisadiyyat sahələrində istehsal olunan malların rəqabət qabiliyyətini kəskin artırmağa bilər və gətirilən məhsulların yolunu bağlaya bilər.

FƏSİL X

SƏRBƏST İQTİSADİ ZONALAR

10.1. Yaranması və mahiyyəti

Klassik beynəlxalq anlaşlamalarda sərbəst iqtisadi zona (SİZ) -əlahiddə gömrük, vergi, valyuta və bank qanunvericiliyinin fəaliyyət gösərdiyi zonaya ayrılmış ərazilər olub, digər adi regionlardan ölkənin vahid gömrük ərazisinə daxil olmaması ilə fərqlənir. Digər tərəfdən, bu zonalarda qeydiyyatdan keçmiş müəssisələr, başqa ərazilərdəki müəssisələrdən fərqli olaraq, təsərrüfat fəaliyyətinin bütün sahələri ilə məşğul olmaq hüququna malikdir.

Bu ərazilərin ən vacib şərtlərindən biri beynəlxalq nəqliyyat və ticarət xidməti sahələrinə yaxın olmalarıdır. Həm də ixracın inkişafı fiziki infraqstruktura və rəsmi idarəetmə orqanlarının tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Belə zonaların yaradılmasında əsas məqsəd dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyaya cəhd etməklə, mal ixracını artırmaq, ölkəyə kapital axınını, müasir texnologiyanı cəlb etmək və yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlamaqdır.

Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması zamanı nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün istehsalın konkret sahələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, ümumilikdə ölkənin və regionun iqtisadi potensialını da inkişaf etdirmək lazımdır.

Eyni zamanda, sərbəst iqtisadi zonalar yerli və xarici investorlara müəyyən güzəştlər veriləsi məqsədlə yaradılır.

Kapital qoyuluşu və sərbəst iş yerləri sahəsində rəqabətin sayı da artır. Bir neçə onillikdə onların isayı 850-ni ötmüşdür. Bir sıra ölkələrdə sərbəst iqtisadi zonalar müasir

sənaye komplekslərinin tərkib hissələrinə çevrilmişdir. Digər ölkələrdə bu zonalar xüsusi ərazi formasına çevrilərək, xüsusi sərhədlərlə hüdudlanmışdır.

İlk iqtisadi zonalər Avropanın ticarət mərkəzlərində, əsasən də limanlarda (Hamburqda, Kopenhagendə) meydana gəlib. Onlar müxtəlif cür adlandırılırdı: Franko zonası, azad ticarət zonası (ərazisi) və s. Ancaq onların məqsədləri eynidir. Bu zonalarda malların idxal və ixracı zamanı gömrük rüsumları tətbiq olunmur.

Ən çox iqtisadi sərbəst zonalər Şimali Amerikada yaradılmışdu ki, onların da sayının 320 olduğu göstərilir. Asiyada onların sayının 225, Karib dənizi hövzəsində 51, Mərkəzi Amerikada 42, Yaxın Şərqdə 39, Avropada 26 olduğu müəyyənləşdirilir. Aydınır ki, mövcud oxşar iqtisadi zonalər, ilk növbədə, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş regionlarında yaradılır və getdikcə onların sayı artırılacaqdır. Belə ki, Filippində onların sayı 35-ə qədər, ABŞ-da 213-ə, Meksikada 107-ə qədər artılacağı göstərilir. Eyni zamanda, Meksikada sərbəst ticarət zonalarının böyük əksəriyyəti ABŞ sərhədlərinə yaxın ərazilərdə yerləşdirilmişdir. Onlarda da Amerika istehsalını əks etdirən yığma istehsal üstünlük təşkil edir. Asiya ölkələrində təkçə Çində 124 sərbəst ticarət zonası vardır. Bunların əksəriyyəti özünün nəqliyyat və sosial infrastrukturuna malik olan şəhər tipli nəhəng sənaye kompleksidir. Cənub-Şərqi Asiyaemnda iqtisadi inkişafı sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasına əsaslanır. Sinqapurun texnoloji və maliyyə müvəffəqiyyətləri burada sərbəst iqtisadi zonaların investisiya və istehsal səmərəliliyi ilə bağlıdır.

Gənc Azərbaycan Respublikası dünya ictimaiyyətinə yenicə qoşulduğu üçün onun iqtisadi təməli ancaq qoyulmaq üzrədir. Bizə hələ bu sahədə çoxlu öyrənmək, bütün dünya təcrübəsini toplamaq lazımdır ki, irəliyə doğru ad

dımlamaqla səhv etməyəkdir. İlk növbədə də, bizə dünya praktikasında sınaqdan çıxmış təcrübədən istifadə etmək lazımdır.

XX əsrin son illərində azad iqtisadi zonalann mexanizmi nəzərəcarpacaq dərəcədə müxtəlif forma alıb və mürəkkəbləşib, azad iqtisadi zonaların digər növləri meydana gəlmişdir ki, bu zonaları da «ikinci» və «üçüncü» nəsil adlandırmaq mümkündür.

«İkinci nəsil» zonalarına sənaye istehsalı zonalarını aid etmək olar. Bu zonalarda əlverişli rejim təkə ticarətə deyil, istehsal sferasına da aid edilir, hüquqi rejim isə təkə mallar deyil, kapitalı da əhatə etməyə başlamışdır. Güzəştlərin xarakterində də dəyişiklik edilmiş, gömrük güzəştləri ilə yanaşı, vergi və maliyyə güzəştləri də meydana gəlmişdir.

«Üçüncü nəsil» zonalarına isə, əsasən, texnologiya zonalarını aid etmək olar. Məsələn, XX əsrin 70-80-ci illərində əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə böyük elmi mərkəzlərin ətrafında meydana gəlməyə başlamış texnopark- larda milli və xarici tədqiqat, layihə və elmi istehsalat müəssisələri cəmlənmişdir. Burada güzəştlər intellektin, intellektual mülkiyyətin cəlb edilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Ən tanınmış texnoloji zona ABŞ-dakı «Silikon Belli» texnoparkıdır ki, burada dünya hesablama texnikasının və kompüterlərin 20 faizi istehsal olunur və 20 min işçi çalışır.

Azad iqtisadi zonaların əksəriyyəti xidmət sferasının inkişafına istiqamətləndirilmişdir. Ona görə də həmin qrup zonalar çox vaxt servis zonası da adlanır. Belə zonalarda xüsusi və daha əlverişli rejim maliyyə, sığorta və digər xidmətlər göstərən icraçılara verilir.

Servis zonasına daha əlverişli valyuta-maliyyə və vergi rejimi verilir. Onlara, hər şeydən əvvəl, «offşor zona

lar», «offşor ərazilər», «vergi limanları» və s. aiddir. Sahibkarlar belə zonalarda müəssisələrini qeydiyyatdan keçirməyə, bank hesabı açmağa can atırlar. Sonra dünyanın hər yerində saziş bağlayıb müəssisənin rekvizitindən və bank hesabından istifadə edirlər.

Adətən, azad iqtisadi zona çərçivəsində verilən güzəştləri yekunlaşdırarkən, dörd əsas güzəşt qrupunu ayırmaq olar:

- **gömrük** güzəşti (xarici ticarət); rüsumun aşağı salınması, yaxud ləğv edilməsi, xarici ticarət əməliyyatlarındakı qaydaların sadələşdirilməsi;
- **vergi** güzəştləri: vergiqoyma bazaları üzrə güzəştlər, vergi dərəcələrinin aşağı salınması, vergidən imtina;
- **maliyyə** güzəşti: güzəştli kredit, kommunal xidmətlərdə aşağı qiymət formasında subsidiyalar, icarə ödənişlərinin aşağı salınması, valyuta nəzarətinin olmaması;
- **inzibati** güzəştlər: müəssisənin qeydiyyat prosesinin sadələşdirilməsi, xarici vətəndaşların gediş-dəlişinin asanlaşdırılması.

Benəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş müxtəlif formalı iqtisadi zonalar hannqında terminləri izah edək:

Sərbəst liman. Bu, XVIII-XIX əsrlərdə inkişaf etmiş ölkələr və müstəmləkə ölkələrinin əsas ticarət yollarının kəsişməsində yaranan zonalarla əlaqədar işlədilən termindir. Sərbəst liman ilk dəfə 1705-ci ildə Cəbəllütariq- də yaradılmışdır. Sonralar digər oxşar limanlar XIX əsrdə Böyük Britaniya tərəfindən Sinqapur və Honkonqda yaradılmışdır. Afrika qitəsində sərbəst liman və ticarət mərkəzinin əsası Cibutidə Fransa tərəfindən qoyulmuşdur. 1864-cü ildə Süveyş kanalının asılması ilə əlaqədar Port-

Səid dünyanın ən vacib limanlarından birinə çevrilmişdir. Avropada nəhəng və ən məşhur sərbəst limanlar olan Rotterdam və isə Hamburq keçən əsrin II yarısında inkişaf etmişdir. Bu vaxta kimi Hamburq formal olaraq sərbəst zona statusunu saxlayır. Həqiqətdə Hamburq limanı rəsmi olaraq sərbəst liman statusuna malik deyil, ancaq Hamburq limanından keçən bütün tranzit malları vergidən azad olmuş, yalnız yanalma körpülərindəki mal saxlanılan yerlərdə cüzi gömrük rüsumları saxlanılır. Rotterdam isə, faktiki olaraq, Avropanın ən böyük yük limanıdır. Avropanın digər sərbəst limanları rəsmi və qeyri-rəsmi statusa malikdirlər. Məsələn, Genuya və Triyest kimi limanların əsası keçən əsrin ortalarında qoyulmuşdur. Havr və Marsel xeyli sonralar yaranmışdır.

Sərbəst iqtisadi zona. Bu termin liman əraziləri və digər vacib nəqliyyat qovşaqlarında (şose və dəmir yolları) yerləşən və yüz akr ərazini əhatə edən zonadır. Belə zonalar adətən lisenziyaya malik olmaqla, gömrük xidmətinin sərəncamında olur. Bu zonada gömrük rüsumundan azad edilmiş mallar təyinatı üzrə göndərilənə qədər saxlanıla və qablaşdırıla bilər. Burada əsas diqqət ticarətə, yük və malların göndərilməsinə verilir. Sinqapur və Rotterdam kimi sərbəst limanlar əsasın qitələrarası ticarət və mal bölüşdürücü mərkəz rolunu oynayır.

Xarici ticarət zonası. Bu termin adətən Amerika Birləşmiş Ştatlarının ticarət zonaları üçün istifadə edilir. Hazırda bu ölkədə 200-ə qədər belə idxal fəaliyyəti ilə məşğul olan zonalar mövcuddur. Birləşmiş Ştatların xarici ticarət zonalarından keçmiş malların 75 faizi ABŞ bazarları üçün nəzərdə tutulur. Bu mallar üçün rüsum və vergilər ölkə ərazisinə ayaq basmamışdan, zonanın özündə ödənilir.

İxrac istehsal zonaları anlayışı 1960-cı ildə Şennon

(İrlandiya) aeroportunda xüsusi zonanın yaradılması ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. İxrac istehsal zonasının bazasında 40-80 hektarlıq ərazini əhatə edən, yanları hasarlanmış sənaye parkı yaradılmışdır. Buraya nəzarət gömrük orqanları və ya ixrac istehsal zonaları tərəfindən həyata keçirilir. İxrac istehsal zonası investorları xammal, avadanlıq və materiallara görə rüsumlardan azad edilir və beləliklə də hazır məhsulları ixrac edən son məntəqəyə çevrilir. Son 30 ildə ixrac istehsal zonaları əsasən Şərqi və Cənubi Asiya, Afrika, Karib dənizi hövzəsi və Mərkəzi Amerikada meydana gəlmişdir. Fransa və Böyük Britaniya daxil olmaqla. Qərbi Avropanın bir sıra ölkələri bu ideyanı qəbul etmişlər. Hazırda Avropa və Asiyanın keçmiş sosialist ölkələri, o cümlədən Afrika və Cənubi Amerikanın bir sıra dövlətləri ixrac istehsal zonalarına ciddi nəzərlə baxırlar.

İstehsalın iqtisadi rejimi. Bu, daha çox inzibati termdir. «Xüsusi» və ya «azad» iqtisadi zonalar termini 1979-80-ci illərdən Çində belə zonaların inkişaf etdirilməsindən sonra işlədilməyə başlanmışdır. Bu termin Şərqi Avropada oxşar iqtisadi zonalara müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilir. 1970-ci ilin sonlarında Çin hökuməti ölkəyə xarici kapital, texnologiya və idarəetmənin cəlb edilməsi üçün xüsusi tədbirlərin görülməsini məqsəduyğun hesab edir. Bu vaxt Çin hökuməti ölkənin iki vilayətində azad iqtisadi zonaların yaradılmasını sınaqdan keçirməyi nəzərdən keçirir, investorlara kömək etmək məqsədilə yerli idarəetmə orqanlarına lazımi qərar və qanunlar qəbul etmək üçün səlahiyyətlər verilir. Investorlar üçün gömrük rüsumları, vergilər, material və avadanlıqların gətirilməsi üçün əlverişli şərait yaradılması yerli hesabatlı orqanlarının öhdəsinə verilir. Azad iqtisadi zonalarda istehsal olunan məhsulların böyük hissəsinin ixraca göndərilməsinə baxmaya

raq, hazır məhsulların 30 faizinin yerində realizə edilməsinə icazə verilir.

1984-cü ildə bu təşəbbüs ölkənin 14 liman şəhərini əhatə edir. Son 14 ildə azad iqtisadi zonalar konsepsiyası təkcə sahilyanı şəhərlər deyil, sahilədən kənar əraziləri də əhatə etmişdir ki, bu da azad iqtisadi zonaların həyati əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

Hazırda Çində ən yaxşı azad iqtisadi zona Honkonqla sərhəddə yerləşən, 327 kvadratkilometr ərazini əhatə edən və Şenjen vilayət bələdiyyəsi tərəfindən idarə edilən zonadır. Bu əyalətin əhalisi bir milyon nəfərə yaxındır.

Xarici investorlar Çin rəhbərliyinin «açıq qapı» təşəbbüsünü müsbət qiymətləndirirlər. Təkcə 1980-ci ildə azad iqtisadi zonaların ikitərəfli kapitalın iştirak etdiyi 2000-ə qədər layihəsi təsdiq edilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatına əlavə olaraq 30 milyard dollar vəsait qoyulmuşdur. Pullarını Çin Xalq Respublikasının iqtisadiyyatına qoyan investorların əksəriyyəti ABŞ (20%), Yaponiya (15%) və xarici ölkə vətəndaşları hesab olunan çinlilərdir.

1980-ci ildə Çin dövləti azad iqtisadi zonaların səlahiyyətlərini genişləndirmələrinə icazə vermişdir. Məsələn, 30 milyon dollara qədər dəyəri olan layihələr hökumətə müraciət edilmədən AİZ tərəfindən təsdiq edilir. Artıq indi Çin Xalq Demokratik Respublikası xüsusi iqtisadi zonaların ölkənin şimalında yaradılmasını genişləndirməyi qərara almışdır.

Azad iqtisadi zonaların yaradılması ideyası Şərqi Avropada da özünə yol açmaqdadır. Lakin burada əsas çətinlik investisiya mərkəzi kimi inkişaf etmiş coğrafi ərazinin məhdudluğudur. Bununla yanaşı, belə zonalar yaxşı infrastruktura, sadələşmiş idarəetmə və köməkçi xidmətlərə malik olmalıdır ki, biznesin inkişafına kömək göstərmiş olsun.

tdxal kompensasion vergiləri sürüşkən vergilərə nümunədir. AB kənd təsərrüfatı mallamın dünya qiymətləri ilə daxili qiymətlər arasındakı fərqi (kompensasiya edir) örtür. Kompensasiya yığımları sistemi AB-da mürəkkəb mexanizmin tərkib elementidir. Məqsədi isə kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalı və ixracını tənzimləməkdir. Bu sistem AB ölkələrində əmələ gələn aqrar sənaye komplekslərinin maraqlarına xidmət edir. Bu AB aqrarçıların bazarı mövqelərini müdafiə edir. Birliyin kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin və aqrarçıların gəlirlərinin artmasına təsir edir.

Kompensasion yığımlar AB vahid kənd təsərrüfatı siyasətidir. Bu siyasət xarici iqtisadi aləmdə əsas üç məqsəd güdür. Birincisi - AB ümumi bazarını Birlik daxilində dünya bazarının mallarının sərbəst hərəkətini sədləndirir. İkincisi - kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərini artan dünya qiymətlərinə görə AB səviyyəsində saxlamaq. Üçüncüsü - birlik ölkələrindən kənd təsərrüfat məhsullarının digər ölkələrə ixracında kütləvi subsidiyə tədarük üçün maliyyə şəraitinin yaradılması. Kompensasion yığımlara malların dünya qiymətləri ilə daxili qiymətlər arasındakı fərq və daxili qiymətlərə nəzarət kimi qiymətləndirirlər. Birlik nəqliyyat xərclərinə düzəliş və AB mallara keyfiyyət komissiyasının gündəlik kompensasiya yığımlarının miqdarını dərc edir.

AB vahid xarici tarifində kompensasion yığımlarla tənzimlənən gətirilən mallar, rüsumun alma miqdarının göstərilmə yerində eyni zamanda bu maldan sürüşkən vergi alınacağı da göstərilir.

Əgər AB tarif pazisiyasında indeks mövqe qeyd edilmişdirsə, onda ondan kompensasion yığım alınır, miqdarı isə ayrıca göstərilir və daim dəyişir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları üçün istənilən kompensa-

sion yığımlar gömrük rüsumlan ilə hərəkət edir.

Tarifdə iki element göstərilir: Fiskal-gömrük rüsumlan hansı ki onların miqdan möhkəm müəyyənləşdirilmiş və tarifdə yazılmışdır. Digəri elementi kompensasion yığımlardır ki, miqdarı əvvəlcədən müəyyənləşdirilməmişdir.

10.2. Gömrük ittifaqları sərbəst ticarət zonası

Dünya iqtisadiyyatmda integrasiya proseslərinin inkişafı, dövlətlərin gömrük siyasəti və təcrübələrinə çoxlu yeniliklər gətirilmişdir. 1957-ci ildə Avropa iqtisadi birliyinin yaranması haqqında müqavilə qapalı, rüsumsuz ticarətin yaranma- smm əsasını qoydu. Gömrük maneələrini aradan götürdü və qrup ölkələrin xarici sərbəstliklərinin ümumi gömrük tənzimlənməsini meydana gətirdi.

Hazu'ki, zamanda dünyada bir sıra gömrük ittifaqları mövcuddur. Bunlann içərisində tərkibində Böyükbrita- niya, Belçika, Almaniya, Hollandiya, Yunanıstan, Daniya, İrlandiya, İspaniya, İtaliya, Lüksemburq, Portuqaliya, Fransa olan ən böyük Avropa ittifaqı birliyidir. Avropa iqtisadi birliyinin payına dünya ticarət dövriyyəsinin 40%-i düşür.

Ümumi qaydada gömrük rejimləri gömrük ittifaqları haqqında GAIT-m XXIV maddəsi ilə tənzimlənilir. Bu maddə GATT-da iştirak edən ölkələrə belə oxşar birləşmələri yaratmağa icazə verir.

GATT gömrük ittifaqını iki və ya bir neçə gömrük ərazisinin bir gömrük ərazisinə dəyişdirilməsi kimi qiymətləndirir. Nəticədə ticarətin tənzimlənməsi üzrə bütün məhdudlaşdırıcı tədbirlər birlik təşkil edən ölkələr arasında və bütün mallarla ticarətə münasibət də bu ölkələrdən çıxan mallara qarşı dəyişilir. Bımdan başqa ittifaqın hər

bir üzvü əraziyə münasibətdə, ittifaqa üzv olmayan ölkələrə qarşı gömrük rüsumları və ticarətin tənzimlənməsi üzrə e)mi tədbirləri həyata keçirirlər. Dövlətlər gömrük ittifaqında birləşməklə onlar arasında ticarət üçün bütün maneələri ilk növbədə gömrük rüsumları və yığımlarını aradan götürür, vahid xarici ticarət tarifi yaradırlar. Özlərinin gömrük xidmətlərini beynəlmilləşdirir bir mərkəzdən idarə olunan ümumi gömrük siyasəti yeridirlər. Belə sıx iqtisadi birləşmələr son nəticədə vahid iqtisadi məkan yaradır. Necəki 1957-ci ildə Avropa birliyinin tarixi göstərdi ki, gömrük haqqında müqavilə onu imzalayan ölkələrin iqtisadi inkişafına necə təkan vermişdir.

Avropa Birliyi (AB) çərçivəsində gömrük ittifaqının yaradılması, tədricən baş vermişdir. Bu üç mərhələdən ibarət dövr ərzində formalaşmışdır. 1959-1968-ci illərdə AB-nin altı birinci iştirakçılan - Belçika, Hollandiya, İtaliya, Lüksemburq, Fransa, AFR. Xarici gömrük tarifi AB ölkələrinin milli tarifləri əsasında orta arifmetik rüsum stavkalan yaradılmışdır. İndiki vaxta tərkibində 12 dövlət olan Avropa Birliyinin gömrük rüsumları iki sütunlu olur. Avtonom (nisbətən yüksək rüsumlar) - bu AB iştirakçı-ölkələri arasında AB-nin yarandığı vaxt razılaşdırılmışdır. Bu rüsumlar AB-nin daha əlverişli rejimi vermədiyi ölkələrə şamil edilir. Konvension stavkalar və yaxud başqa sözlə desək, müqavilə rüsumları, GATT çərçivəsində tarif güzəştləri haqda danışıqlar prosesində AB-nin digər ölkələrə təqdim etdiyi müqavilələr əsasında meydana gəlmişdir. Bu stavkalar AB daha əlverişli rejim verdiyi ölkələrə tətbiq olunur.

Gömrük ittifaqı yaranması ilə AB ölkələrinin milli gömrük xidməti gömrük-tarifinin bütün məsələlərinin həlli funksiyasını birliyə verdi və 1968-ci ildən gömrük-tarifi məsələsinə AB orqanları baxır. AB Şurası malların

mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirilməsi konsepsiyasını müəyyən edir, vahid gömrük ərazisi anlayışını təsdiq edir, AB daxilində tranzit (1968-ci ildə), malların gömrük nəzarətinin vahid qaydalarını (1969-cu ildən) təsdiq edir.

Sərbəst ticarət zonasında GATT XXIV maddəsinə əsasən iki və ya bir neçə gömrük ərazisində bir qrup kimi o ölkələrdən çıxan mallara qarşı gömrük rüsumları və digər məhdudiyyət tədbirləri ləğv edilir, Sərbəst-ticarət zonası iştirakçı dövlətləri gömrük ittifaqı ölkələrindən fərqli olaraq üçüncü ölkəyə qarşı vahid gömrük siyasəti yeritmir, müstəqil ticarət siyasəti apararaq müqavilə ölkələri ilə özünün milli tarifini saxlayır.

Qərbi Avropada 1960-cı ildən Avropa azad ticarət assosiasiyası (AATA) fəaliyyətdədir. Bunun tərkibi dəyişmişdir. 1986-cı ildən bura Avstriya, İspaniya, Norveç, İsveç, İsveçrə və Finlandiya, 1991-ci ildən Lixteinşteyn daxilirlər.

AATA (EACT) sərbəst ticarət zonası rejimində ticarət ancaq sənaye malları üçündür. Kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ticarət işə ikitərəfli müqavilə əsasında müəyyənləşdirilir.

AATA çərçivəsində rüsumsuz ticarət ancaq tam şəkildə mənşə etibarını ilə assosiyaya ölkələrindən çıxmış mallara aid edilir. Əgər AATA ərazisində əldə olunan mal, ancaq rüsumsuz rejimdən idxal edilmiş komponentlər əsasında istehsal edilmişdirsə, belə halda o mal AATA (EACT) ölkələrindən birində emal edilərsə və onun dəyəri hazır məhsulların dəyərinin 50%-dən artıq deyilsə o mallara bu rejimə icazə verilir.

AATA (EACT) ölkələri sərhədlərində gömrük nəzarəti milli qanunvericiliyə uyğun həyata keçirilir.

1977-ci ildən AB və AATA (EACT) ölkələri arasında sənaye malları ilə Qərbi Avropada sərbəst ticarət haqqın

da müqavilə mövcuddur. 1988-ci ildən AB və AATA çərçivəsində vahid inzibati sənədlər işlənilməyə başlamışdır. 70-dən artıq xarici ticarət sənədləri unifikasiya edilmiş və vahid gömrük bəyannaməsi ilə əvəz edilmişdir ki, bunun vasitəsi ilə AB ölkələri sərbəst AATA-sı bazarına daxil ola bilirlər. Hazırda AATA ölkələri İsveçrədən başqa AB daxil olmaq üçün danışıqlar aparırlar.

Qərbi Avropa ölkələri Avropa iqtisadi məkam yaratmaq haqda danışığa gəlmişlər, bu çərçivə daxilində də idxal mallarının qarşılıqlı ticarətdə gömrük və digər məhdudiyyətlərdən, hətta texnüd sədlər də daxil olmaqla beynəlxalq ticarətdə vergilərdən azad etmək sahəsində müəyyən işlər görülmüş və görülməcəkdir.

Nəhəng sərbəst ticarət zonası Şimali Amerikada yaranmışdır. Buraya ABŞ, Kanada və Meksika daxil olmuşlar. Bu üç ölkənin payına dünya ticarətinin 17%-i düşür.

Beləliklə, dünya ticarətinin 60%-i iqtisadi qruplaşmalara daxil olan inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. Hadisələrin belə inkişafı bu qruplaşmalardan kənar qalan ölkələrin rəqabət qabiliyyətlərini pisləşdirir, bu ölkələrin bazarları üçün problemlər yaradır. Bu problem təcrübə cəhətdən gömrük-tarif tənzipləmələrinin həll edilməsindən ibarətdir.

10.3. Milli rüsumsuz ərazilər

Milli rüsumsuz ərazilər müxtəlif adlarla adlanmaqla mövcuddurlar: - sərbəst gömrük zonası, sərbəst iqtisadi, sənaye və ticarət zonaları, sərbəst havannalar. Gömrük rejimi və gömrük nəzarətinə görə həmin zonalara ölkənin gömrük ərazisindən kənar ərazi kimi baxmaq olar. Yadda saxlayaq ki, GATT ölkənin gömrük ərazisini belə müəyyən edir; - ərazivə qarşı vahid gömrük tarifi və xarici ticarətin tənzim

lənməsinin digər qaydalan mövcud olan ərazidir. Belə zonaların ünvanına gələn mallara gömrük rüsumları qoyulmur, bir sıra növlər üzrə məhdudlaşmalara məruz qalmır, hansı ki, ölkəyə gətirilən mallar (kvota, lisenziya və digər) qalırlar. Kiyoto konvensiyası bu termini belə müəyyənləşdirir: “Sərbəst zona” - bu dövlət ərazisinin bir hissəsidir mallar gətirildiyi zaman onlara qarşı gömrük rüsum və yığımlar tətbiq edilmir, ölkənin gömrük ərazisindən kənar ərazi kimi baxılır və ümumi gömrük nəzarətinə məruz qalmır”.

Sərbəst zonalar adətən ticarət və sənaye kimi iki yerə ayrılır. Ticarət zonalarında mallar sonrakı ixrac üçün anbarlaşdırılmaqla bəzən, satışa hazırlanır*, qablaşdırılır. Bəzən ticarət zonalarında ona oxşar digər əməliyyatlara icazə verilir. Sənaye zonalarında isə mallar emal obyektinə kimi, sənaye emaldan alınmış mallar sonrakı ixracadır. Sərbəst ticarət zonası hər iki funksiyaları birləşdirir. Sərbəst zonanın ölkənin ərazisinə (zonanın yerləşdiyi) malların gətirilməsi və ya ixracı zamanı, adi gömrük rəsmiləşdirilməsi, müəyyən edilmiş gömrük rüsumları və yığımları ödənilməlidir.

Əgər sərbəst zonaya xaricdən gətirilən mal ölkənin gömrük ərazisi vasitəsilə tranzit yükü kimi hərəkət edərsə ölkənin gömrük orqanına gömrük bəyannaməsinin təqdim edilməsi tələb olunur. Sərbəst zona ərazisinə bilavasitə mal tranzitsiz xaricdən idxal edildikdə, onda ölkə ərazisində gömrük orqanı adətən ancaq mal müşayət edən sənədləri tələb edir. Sərbəst zonanın mal ölkəyə ixrac olunduğu halda o mallara ölkənin gömrük orqanı tərəfindən bəyannamə tərtib edilməlidir. Əgər ixrac ölkənin sərhədlərindən kənara edilərsə gömrük hakimiyyətinə bir qayda olaraq mal müşayət edici sənədləri təqdim edilməlidir.

Zona ərazisində olan mallara gömrük nəzarəti minimuma endirilir, adətən müşahidə ilə kifayətlənir.

^ - - - -

bir çox ölkələrin qanunvericiliyi ilə gömrük orqanma mallann yerində olması və vəziyyətinin sərbəst zonada yoxlanılmasına icazə verilir.

Müxtəlif adlarda dünyada 500 sərbəst gömrük zonası, 236 ona oxşar zonalar inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu müəyyənləşdirilmişdir. 80-ci illərin sonlarında ABŞ-da 141 zona, Qərbi Avropada 90, (İsveçrədə - 26, İspaniyada -22, İtaliyada -11), Kanadada -3, Yaponiyada-1, Avstriyada-1, sərbəst zona qeydə alınmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə 140 sərbəst zona, o cümlədən latın Amerikası ölkələrində -73, Cənubi- şərqı Asiya və Uzaq Şərqdə -24, Afrikada -22 sərbəst gömrük zonası qeydə alınmışdır.

Sərbəst zonaların iqtisadi təyinatı ondan ibarətdir ki, onlar kommertiya işinin səmərəli təşkilinə emali ucuzlaşdırmaq və malların ixracı, ölkənin ayrıca rayonlarının inkişafına təsir etməyə imkan verir. Bununla yanaşı sərbəst zonaların yaradılması neqativ hallar da yaradı*, xüsusilə onların miqyası və yeri ölkə iqtisadiyyatında hədsiz artır. Bu büdcəyə rüsum və vergilərdən daxilolmaların azalması, sosial-iqtisadi, disproporsiyanın güclənməsi, rejimlərdən daha çox əlverişli şəraiti götürülməsi və digər ölkələrlə müqavilə münasibətini çətinləşdirir.

10.4. Sərhədyanı gömrük rejimində ticarətin xüsusiyyətləri

Çoxlu dövlətlər arası razılaşmalar GATT-da daxil olmaqla, iştirakçı-ölkələrlə xüsusi sərhəd zolağı əhalisi üçün güzəştli gömrük rejimlərinin yaradılmasına icazə verir. Belə halda dövlət sərhədinə bitişik ərazilərdə yaşayan əhali-rezidentlər üçün aşağı gömrük rüsumları, sadələşmiş gömrük nəzarəti və qeydiyyatı və digər güzəştli

gömrük rejimi müəyyənləşdirilir. Burada ətrafa çıxan problemlərdən biri - sərhədyanı zolağa və “sərhədyanı ticarət” terminlərinin ərazi tətbiqi əhatəsinin müəyyənləşdirilməsidir.

Haxu*da beynəlxalq təcrübədə “sərhədyanı ticarət” terminin müəyyənləşdirilməsinə başlanılmışdır. Bu da dövlət sərhədinin hər iki tərəfində 15-25 km çərçivəsində olan ərazi nəzərdə tutulur. GATT-ın xüsusi işçi qrupu bu işləməni xeyli genişləndirərək qeyd edirlər ki, sərhədyanı ticarət bu qonşu ölkənin müqavilə yolu ilə müəyyənləşdiyi ticarətdir.

Belə yekunlaşdırmaq olar ki, sərhədboyu və ya sahil-bo)u) ticarət - bu iki qonşu ölkənin coğrafi cəhətdən məhdud ərazidə xarici ticarət mübadiləsidir. Rejimi isə beynəlxalq təcrübə ilə və ya iki qonşu dövlətin qarşılıqlı müqaviləsi əsasında müəyyənləşdirilir. Sərhədyanı ticarət ölkənin xarici ticarətinin çox kiçik bir hissəsini təşkil edir. Onun payını sərhədyanı yaşayan ərazinin mübadiləsi təşkil edir, ancaq bu çərçivədə mübadilə və gömrük tarif güzəştləri fəaliyyət göstərir.

FƏSİL XI

VERGİLƏR, GÖMRÜK ÖDƏNCLƏRİ VƏ GÖMRÜK RÜSUMLARI

11.1. Vergi siyasətinin əsas prinsipləri və vergi funksiyaları

Azərbaycan Respublikasında radikal iqtisadi yenidənqurmalar dövlətin iqtisadiyyata təsir etdiyi əsas vasitələrə toxunmuşdur: dövlət büdcəsi, onunla sıx bağlı olan vergi sistemi, bütün vergilərin cəmi, yığımlar, rüsum və digər ödəncələri qanuni müəyyənləşdirilmiş qaydada yığımları özündə birləşdirir. Hər bir ölkənin vergi qanunvericiliyində hər bir dövlətin vergi sistemi haqqında qanunun əsasları və ya vergi kodeksi mərkəzi yer tutur. Bu qanunda vergi haqqında anlayış dövlət vergi sisteminin quruluşu müəyyənləşdirilir, vergi orqanları və vergi verənlərin məsuliyyət və hüquqları verilir.

Azərbaycan Respublikasında vergi adı altında respublika subyektləri büdcələrindən, bələdiyyə törəmələri və ya münasib qeyri büdcə fondları, dərəcələrinə görə respublika büdcəsinə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada məcburi və qaytarılmamaq şərtilə ödəmələr vermək nəzərdə tutulur.

Dövlətin vergi sisteminin səmərəliliyi vergi qoyma sistemində istifadə olunan prinsiplərdən çox asılıdır. İlk dəfə bu prinsipləri ingilis alimi Adam Smit hələ 1776-cı ildə istifadə etmişdir. Onun mahiyyəti düzgünlük, münasiblik və səmərəlilikdən ibarət olmuşdur. İqtisadi nəzəriyyə və təsərrüfatçılıq təcrübəsi inkişaf etdikcə onları ge

nişləndirmək olar. Oraya sabitlik yığımın birdəfəliliyini, yığım mənbəyini və vergi qoyma obyektini əlavə etmək olar.

Sosial ədalət prinsipi dedikdə vergi qoymanın hamısı üçün və onun gəlirlərindən asılı olaraq vətəndaşlar arasında bərabər paylanması nəzərdə tutulur. Əgər bir nəfər öz az gəliri ilə çox vergi verirsə, onda kimsə ondan çox gəlirlə az vergi vermiş olar ki, bu da onun düzgün payma çox yük düşür və ədalət pozulur.

Vergi qoymada müəyyənləşdirmə prinsipi - vacib müəyyənləşdirmələrlə bağlıdır:

- a) verginin dəqiq ödəmə vaxtı
- b) onların hesablama xüsusiyyətləri
- c) ödəmənin cəmi.

Verginin hesablanması metodu sadə və vergi ödəyicisinə aydın olmalıdır. A.Smit göstərir ki, harada ki bu götürülənlər yoxdur, onda müəyyən mənada hakimiyyət vergi toplayana verilir, o da ona münasib olmayan ödənişçidən özü üçün həm də bəxşiş və daşbaş kimi istifadə edir. Vergi qoymada qeyri müəyyənlik vergi toplayan üçün həyasızlıq və onun satın alınmasına gətirib çıxarır.

Münasiblik prinsipi - ondan ibarətdir ki, vergi ödəyicidən elə vaxt və üsulla alınmalıdır ki, ödəyici üçün münasib olsun. Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsip o vaxt səmərəli ola bilər ki, vergi ödəyicisi qanuna riayət edən olsun.

Səmərəlilik prinsipi - ona gətirir ki, hər bir vergi iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun olsun. Bu ilk növbədə aşağıdakıları nəzərdə tutur. Birinci onun həyata keçirilməsinin neqativ nəticələr verməsi, ikincisi - dövlət tərəfindən onun yığılmasına çox minimal xərclər çəkilsin. Ona görə bu və ya digər vergi növlərinin həyata keçilmə

sində hökumət ölkənin iqtisadi vəziyyətini, milli ənənələrini, ictimai psixologiya və vergi orqanlarının vergi toplamaq imkanlarını nəzərə almaq lazımdır. Bu prinsiplərin pozulması aşağıdakı nəticələr çıxara bilər:

- belə ki, həyata keçirilən vergidən yığım çoxlu miqdarda çinovniklər tələb edə bilər. O da vergidən gələn gəlirin böyük məbləğinin itirilməsinə səbəb olar;
- müəssisələrdən verginin məbləğinin böyük həcmdə, yüksək həddə olması (sahibkarlardan) onların müflisləşmələrinə səbəb olur və bununla da vergi bazası getdikcə daralır, kiçilir, nəticədə dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinə neqativ təsir göstərir;
- yüksək vergi ağırlığı sahibkarlar və müxtəlif növlü, formalı mülkiyyət sahiblərinin vergidən yayınan hissəsini artırır bu da verginin toplanmasını xeyli azaldır. Vergi qoyulması sisteminin sabitlik prinsipi - əsas

vergi növlərinin uzun müddət ərzində dəyişilməzliyini nəzərdə tutur. Onların hesablanması, iqtisadi sanksiyalar və nəzərdə tutulmuş əsas güzəştlər qaydalanmı dəyişməzliyi nəzərdə tutulur.

Vergi qoyma obyektı - bu miqdarca ölçülən iqtisadi göstəricidir ki, vergi hesablanması üçün baza kimi xidmət göstərir.

Vergi qoyma obyektləri - gəlirlər, müəyyən malla- nın dəyəri; məhsulların əlavə dəyəri; hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakı; qiymətli kağızlarla əməliyyat; ayrı-ayrı fəaliyyət növləri; qanunla müəyyənləşdirilmiş digər obyektlər sayılır. Bununla belə eyni bir obyektə verginin bir növü qoyula bilər və o da bir dəfə olmaqla qanun tərəfindən müəyyən edilmiş vergi qoyma müddətində (ay, rüb, yırım il). Vergi ödəyicilərinin ümumi miqdarını hüquqi şəxslərin miqdarı (müəssisələr, təşkilatlar) əhalinin sayı

vergi orqanlarında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs kimi qeydə aımmış şəxslər, əmək haqları aldıkları yerlərdə gəlir vergisi verən əhalinin sayı müəyyənləşdirir.

Vergilər aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- fiskal
- bölüşdürmə
- stimullaşdırma (həvəsləndirmə).

Fiskal funksiyanın yerinə yetirilməsi - dövlətin özünün vacib funksiyalarını yerinə yetirilməsi üçün milli gəlirin bir hissəsi vergilər kimi yığılır. Xüsusən aşağıdakı funksiyalar yerinə yetirir:

- ölkənin milli təhlükəsizliyi və müdafiə qabiliyyətini təmin etmək
- ictimai qaydaları qorumaq
- sosial sahəni saxlamaq
- fundamental və tətbiqi elm sahələrinin inkişafı və digər.

Vergilərin fiskal funksiyasından danışdıqda, burada həddin mövcudluğunu nəzərdə saxlamaq lazımdır. Çünki hazırki yüksək vergilər onun gələcək əsasını axtarmağı məhv edir. Ona görə fiskal funksiya vergilərin bölüşdürücü və stimullaşdırma funksiyaları ilə uzlaşdırılmalıdır.

Vergilərin bölüşdürücü funksiyası - təkrar istehsal prosesində xüsusi rol oynayır. Vergilər mövcud funksiyanı həyata keçirməklə ümumi tələbatın həcmi və strukturuna, tsiklik inkişafın xarakterinə; əsas kapitalın təkrar istehsalına; sahibkarlıq fəaliyyətinin aktivliyinə; əhalinin müxtəlif təbəqələri arasındakı münasibətlərə təsir göstərir. Vergilərin artırılması əhali və müəssisələrin sərəncamında qalan (sahibkarların) gəliri azalır. Bu da öz növbə

sində istehlak əlşyalarına (istehlak tələbini) və istehsal vasitələrinə investisiya tələbatını azaldır.

Bu vaxt vergilərin artması dövlət xərclərinə yönəldilir, yəni tələbin yerdəyişməsi baş verir, bir qayda olaraq qeyri istehsal sahələrinə, dövlət məmurlarının saxlanması və müdafiəyə xərclənir.

Stimullaşdırma funksiyası ilk dövlət bu və ya digər iqtisadi fəaliyyət subyektinə daha üstün fəaliyyət növlərini yaratmaq, mal və istekləçiyə istehsalçıya vergi məngənəsini boşaltmaq zəiflətmək üçün özünəməxsus alət, silahdır. Digər sözlə ifadə etsək vergilərin stimullaşdırma funksiyasını vergilərin güzəştəşdirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. O vergi qoyma obyektinin özünü dəyişməsində biruzə verilir ki, bu da vergi qoyma bazası və vergi stavkalarının azalması ilə nəticələnir.

Azərbaycan Respublikası qanunlarında müəyyən fəaliyyət növlərinin, həmçinin əhalinin bir sıra təbəqələrinin sosial müdafiəsini stimullaşdırmaq üçün vergi güzəştləri nəzərdə tutulur.

Əsasən:

1. Vergi qoyulmayan minimum obyektlər
2. Obyektin müəyyən elementlərinin vergi qoymadan kənarlaşdırılması
3. Vergilərdən müəyyən şəxslər və ya ödəyicilərin bir sıra kateqoriyalarının azad edilməsi
4. Vergi stavkasının aşağı endirilməsi
5. Malların qismən və tam vergiqoymadan azad edilməsi, bura Azərbaycan Respublikası ərazisindəki xidmət və işlər daxildir:
 - təbii mallar;

tədris-istehsal və tədris-tərbiyə prosesləri ilə əlaqədar xidmətlər;
mədəniyyət binalarının bərpası, təmiri, dini birliklərinin sərəncamında olan binalar; məqsədəuyğun sosial-iqtisadi proqram həyata keçiril məsi.

11. 2. Azərbaycan Respublikasında vergilərin növləri

Hər bir iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkə iqtisadiyyata və özünün vergidən olan bütün gəlirlərinə dolayı yolla təsir etmək üçün vergilərini qaydaya salmalı və təsnifləşdirməlidir. Təsnifləşdirmə əlamətlərindən asılı olaraq vergilər aşağıdakı qruplara ayrılır:

- a) Bil və bilavasitə - vergi qoyulmuş obyektədən.
- b) Yığımın həyata keçirdiyi və vergilərə sərəncam verən - respublika və yerli orqanlardan.
- v) Ümumi və xüsusi istifadə qaydasından.

Birbaşa vergilər - mülkiyyətin sahibindən bilavasitə əldə etdiyi gəlirdən ödənilir. Buraya müəssisənin (təşkilatın) gəlirindən; fiziki şəxslərdən yığılan gəlir vergisi aiddir.

Dolayısı vergilər - xidmət və malların istifadə və realizasiyası sahəsindən yığılır. Bura xüsusən əlavə dəyərdən, aksizlərdən vergilər aid edilir.

Respublika vergiləri - dövlətin vergi sistemi qanununa uyğun bütün respublika ərazisində fəaliyyətdədir. Bu vergilər vergi ödəyən şəxs kimi tanınmış əhali tərəfindən ödənilir. Respublika vergiləri respublika ödəyici (büdcəsinə) köçürülür. Onlara aid edilir:

- əlavə dəyər vergisi;

- ayrı növ mallar və bir sıra mineral xammal növlərinə aid olan aksizlər;
- müəssisənin gəlirindən vergilər;
- kapitaldan gələn gəlirdən vergilər;
- fiziki şəxslərdən gəlir vergisi;
- sosial vergilər;
- dövlət rüsumları və s.

Regional və yerli vergilər. Bu vergiləri vermək üçün aid edilmiş, müəyyənləşdirilmiş, şəxslər verirlər. Bu vergilər regional büdcəyə köçürülür və həmin büdcələrin gəliri olurlar. Regional vergilərə, müəssisənin əmlakına vergi, meşə vergisi, nəqliyyat vergisi, regional lisenziya yığımları, regional simvolikların istifadəsindən vergilər daxildir.

Yerli vergilərə torpaq vergisi, daşınmayan əmlak vergisi, pərakəndə satışdan vergi və s. aid edilir.

Ümumi vergilər. Təyinatla deyil, onlar dövlət xəzinəsinə daxil olur və bir qayda olaraq ümumi dövlət tədbirlərində istifadə edilir.

Xüsusi (məqsədli) vergilər. Ciddi şəkildə müəyyən edilmiş məqsədlər üçün istifadə edilir. Məsələn, hüquqi və fiziki şəxslərdən dövlət sığortası üçün alınmış vəsait təqaüdlərin verilməsi, işsizlərin və iş qabiliyyəti olmayanlara yardım kimi verilir.

Yollarda avtomobillərin istifadəsindən toplanılmış vergilər yolların təmiri üçün istifadə edilir.

11.3. Gömrük vergilərinin yığılması, formaları, növləri və mahiyyəti

Hər bir ölkənin dövlət büdcəsi bir qayda olaraq iki əsas üzərində: - vergilər sistemi və gömrük yığımları əsasında formalaşır.

Gömrük ödənişləri gömrük orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddindən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi zamanı şəxslərdən alınır. Gömrük ödəmələri xarici ticarətlə əlaqədar olan əsas əməliyyat şərtlərindən biridir. Gömrük ödəmələrinin hüquqi əsasları respublikanın Gömrük Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Gömrük ödənişlərinin növləri - Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun müəyənləşdirilmişdir. Onlara gömrük rüsumları, əlavə dəyər vergisi, ak- sizlər, Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı (DGK) tərəfindən lisenziyaların verilməsi və lisenziyaların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə yığımlar, gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatlarının verilməsi fəaliyyətlərinin bərpa edilməsinə görə yığımlar, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları, malların saxlanılmasına görə yığımları, məlumatlandırma və məsləhət verməyə görə haqq, ilkin qərarların qəbuluna görə haqq, gömrük auksionlarında iştirak etməyə görə haqq.

Digər gömrük ödənişləri. Malların rəsmiləşdirilməsi ilə əlaqədar olan gömrük vergi və rüsumları yük gömrük bəyannaməsi qəbul edilənə qədər və ya onun qəbul edilməsi ilə eyni vaxtda ödənilir.

Kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmuş mal-

lar Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilərkən, gömrük ödənişləri gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə eyni vaxtda ödənilir.

Gömrük bəyannaməsi üçün müəyyən edilmiş müddətdə gömrük ödəmələri verilmədikdə gömrük ödəmələrinin ödənilmə müddətləri gömrük bəyannaməsinə görə gömrük ödəmələrinin verilməsi üçün müəyyən edilən gündən hesablanır.

Müstəsna hallarda gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üçün möhlət verilə və ya vaxt uzadıla bilər. Gömrük orqanları tərəfindən lisenziyaların verilməsinə və lisenziyaların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə, eləcə də gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestasiyalarının verilməsi və attestatın qüvvəsinin bərpasına görə hesablanmış rüsumlar gömrük orqanları tərəfindən lisenziyanın və ixtisas attestatının verilməsi, yaxud bərpası anına qədər ödənilir.

Malları gömrük müşayiətinə görə gömrük rüsumlarının ödənilməsi malların gömrük müşayiətinin həyata keçirilməsi barədə qərar gömrük orqanı tərəfindən qəbul edildikdən sonra, lakin onun faktiki icra olunması anına qədər həyata keçirilir.

Malların gömrük anbarında saxlanılmasına görə gömrük rüsumları anbar şəhadətnaməsi verilən anda və ya verilənə qədər ödənilir.

Məlumatlandırma və məsləhət verməyə, həmçinin ilkin qərarların qəbula və gömrük auksionlarında iştirak etməyə görə haqq gömrük orqanı tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi anına qədər ödənilir.

Gömrük rüsumunun, aksizlərin və gömrük yığımlarının hesablanması üçün «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq müəyyən

edilən malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyəri əsas götürülür.

Əlavə dəyər vergisinin hesablanması üçün malın gömrük dəyərinin və gömrük rüsumunun cəmi, aksizli mallar üçün isə həmçinin aksiz məbləğinin cəmi əsas götürülür.

Saxlanca görə gömrük yığımları saxlanca verilmiş malların və nəqliyyat vasitələrinin orta dəyərindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla DGK tərəfindən müəyyən edilən miqdarda hesablanır.

Azərbaycan Respublikası DGK tərəfindən lisenziyaların və ixtisas attestatlarının verilməsi və onların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə alınan yığımların məbləği Respublika Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

Digər gömrük ödənişlərinin hesablanması zamanı əsas kimi Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla DGK tərəfindən müəyyən məbləğlər

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT GÖMRÜK KOMİTƏSİNİN STRUKTURU

Yarandığı gündən indiyə qədər şərəfli bir tarix yaşamış Azərbaycan vahid gömrük sisteminin 1 yanvar 2007-ci ilə olan strukturu aşağıdakı kimidir:

I. Rəhbərlik

II Katiblik

1. Rəhbərlik
2. Dəftərxana və vətəndaşların qəbulu bölməsi
3. Protokol bölməsi

ni Gömrük nəzarətinin təşkili Baş İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Sərnişin şöbəsi
3. Texniki nəzarət vasitələri şöbəsi
4. Gömrük rejimlərinə nəzarət idarəsi
 - a) Qeyri - ticarət dövriyəsində gömrük nəzarətinin təşkili şöbəsi
 - b) Ticarət dövriyəsində yüklərə nəzarət şöbəsi

IV. Qaçaqmalçılıq və Gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə Baş İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Təhqiqat şöbəsi
3. Məlumat və qeydiyyat bölməsi
4. Əməliyyat idarəsi
 - a) Rəhbərlik
 - b) Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyəsinə qarşı mübarizə şöbəsi

- c) Gömrük hüquq pozmaları ilə mübarizə şöbəsi
- ç) Əməliyyat - axtarış şöbəsi
- d) Kinoloji şöbə

Y. Maliyyə - Tarif və Valyuta Nəzarəti Baş İdarəsi

- 1. Rəhbərlik
- 2. Maliyyə şöbəsi
- 3. Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi şöbəsi
- 4. Valyuta nəzarəti şöbəsi
- 5. Aksiz şöbəsi
- 6. Gömrük dəyəri şöbəsi
- 7. Risk analizləri şöbəsi
- 8. Audit şöbəsi
- 9. Pensiya ödənişi bölməsi
- 10. Gömrük ödənişləri idarəsi
 - a) Rəhbərlik
 - b) Gömrük vergi və yığımları şöbəsi
 - c) İri tədiyyəçilərlə iş şöbəsi
- 11. Yol Vergilər İdarəsi.

VI. Statistika və İnformasiya Texnologiyaları Baş İdarəsi

- 1. Rəhbərlik
- 2. İnformasiya texnologiyaları və şəbəkələr İdarəsi
 - a) Proqram təminatı şöbəsi
 - b) Şəbəkələrin istismarı şöbəsi
 - c) İnformasiyanın yığılımı və mühafizəsi şöbəsi.
- 3. Statistika və Təhlil İdarəsi
 - a) Statistika və təhsil şöbəsi
 - b) Metodologiya və müqayisəli statistika şöbəsi

VII. Kadrlar İdarəsi

1. Kadrlarla işin təşkili şöbəsi
2. Kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi bölməsi
3. Tədris işinin təşkili və tədrisə nəzarət bölməsi

VIII. Daxili Təhlükəsizlik İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Daxili təhqiqat şöbəsi
3. Əməliyyat və daxili təhlükəsizlik şöbəsi

IX. İstintaq İdarəsi

X. Xarici Əlaqələr İdarəsi

1. İkitərəfli gömrük əməkdaşlığı şöbəsi
2. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və protokol bölməsi

X. Tibbi Xidmət İdarəsi

XI. Mətbuat Xidməti

XII. İşlər İdarəsi.

1. Ümumi şöbə
2. Arxiv işinin təşkili bölməsi
3. Rabitə - informasiya şöbəsi
4. Təsərrüfat xidməti

XUI. Əsaslı Tikinti və Maddi - Texniki Təchizat idarəsi

1. Rəhbərlik
2. Əsaslı tikinti şöbəsi
3. Təchizat şöbəsi

XIV. Hüquq Şöbəsi

XV. Analitik Şöbəsi

XVI. Məxfi Şöbə

XVII. Mühasibat və uçot Şöbəsi

XVIII. Gömrük Mühafizə

Xidməti XIX. Növbətçi hissə

Komitənin tabeliyində olan gömrük orqanları

Mərkəzi laboratoriya

1. Rəhbərlik
2. Üzvi mənşəli malların ekspertizası şöbəsi
3. Qida məhsullarının ekspertizası şöbəsi
4. Radioloji tədqiqat və qeyri-üzvü mənşəli malların ekspertizası şöbəsi
5. Sumqayıt regional bölməsi

Bakı Baş Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Maliyyə - tarif şöbəsi
3. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi

4. Gömrük rəsmiləşdirilməsi şöbəsi
5. Statistika və AİS şöbəsi
6. Texniki vasitələrlə nəzarət bölməsi
7. Ümumi şöbə
8. Arxiv bölməsi
9. Sərnişin şöbəsi
10. Poçt göndərişlərinə nəzarət bölməsi
11. Xüsusi təyinatlı yüklər üzərində gömrük nəzarətinin təşkil şöbəsi
12. Tranzit malların və avtonəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi şöbəsi
13. Növbətçi hissə
14. Yol vergilər şöbəsi
15. «Bərə keçidi» gömrük rəsmiləşdirilməsi şöbəsi
16. «Keşlə» gömrük postu
17. «Biləcəri» gömrük postu
18. «Xırdalan» gömrük postu
19. «Qaradağ» gömrük postu
20. «Yasamal» gömrük postu
21. «Sahil» gömrük postu
22. «Səbail» gömrük postu
23. «Səngəçal» gömrük postu
24. «Yeni Sahil» gömrük postu
25. «Binəqədi» gömrük postu
26. «İpək yolu» gömrük postu

Bakı Gömrük Mühafizəsi Dəstəsi

1. Texniki təchizat şöbəsi
2. Döyüş və fiziki hazırlığın təşkili şöbəsi
3. Əməliyyat şöbəsi
4. Gömrük mühafizəsi və növbətçiliyin təşkili şöbəsi
5. Növbətçiliyin təşkili bölməsi

Cənub Gömrük Mühafizə Dəstəsi
Mərkəz Gömrük Mühafizə
Dəstəsi Şimal Gömrük Mühafizə

Aksiz Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti şöbəsi
3. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə - tarif şöbəsi
5. Ümumi şöbə
6. Statistika və AİS şöbəsi

Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. 1-ci sərnişin şöbəsi
3. 2-ci sərnişin şöbəsi
4. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
5. Maliyyə-tarif şöbəsi
6. Statistika və AİS şöbəsi
7. Ümumi şöbə
8. Növbətçi hissə
9. 1-ci yük şöbəsi
10. 2-ci yük şöbəsi
11. «Qala» gömrük postu
12. «Gəncə Hava Limanı» gömrük postu
13. «H. Z. Təyibov» adına gömrük postu

Xəzər Dənizində Azərbaycan Respublikasının İqtisadi Mənfəələrinin Mühafizəsi Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti şöbəsi
3. Qaçqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Statistika və AIS şöbəsi
6. Ümumi şöbə
7. Növbətçi hissə
8. Nəqliyyat bölməsi
9. «Bakı Beynəlxalq Liman» postu
10. «Xaçmaz» dəniz nəzarət postu
11. «Siyəzən» dəniz nəzarət postu
12. «Pirallahı» dəniz nəzarət postu
13. «Hövsan» dəniz nəzarət postu
14. «Qaradağ» dəniz nəzarət postu
15. «Neftçala» dəniz nəzarət postu
16. «Lənkəran» dəniz nəzarət postu

Enerji Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti şöbəsi
3. Qaçqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Ümumi şöbə
6. «Güzdək» gömrük postu
7. «Liman» gömrük postu
8. «Dübəndi» gömrük postu
9. «Yeni Səngəçal» gömrük postu

Astara Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Sərnişin-nəqliyyat şöbəsi
3. Sərnişin şöbəsi
4. Yüklər şöbəsi
5. Maliyyə-tarif şöbəsi
6. Qaçqınçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
7. Statistika və AİS bölməsi
8. Ümumi şöbə
9. Yol vergiləri şöbəsi
10. «Lənkəran» gömrük postu
11. «Masallı» gömrük postu

Balakən Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Sərnişin şöbəsi
3. Yüklər şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Qaçqınçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
6. Statistika və AİS şöbəsi
7. Ümumi şöbə
8. Yol vergiləri bölməsi
9. «Mazımçay» gömrük postu
10. «Muğanlı» gömrük postu
11. «Lağıc» gömrük postu

Biləsuvar Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Sərnişin şöbəsi

3. Yük şöbəsi
4. Qaçqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
5. Maliyyə-tarif şöbəsi
6. Statistika və AİS şöbəsi
7. Ümumi şöbə
8. Yol vergiləri şöbəsi
9. «Salyan» gömrük postu

Şirvan Gömrük tdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Yük şöbəsi
3. Qaçqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Statistika və AtS şöbəsi
6. Ümumi şöbə
7. «Kürdəmir» gömrük postu

Yevlax Gömrük tdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Yük şöbəsi
3. Qaçqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Statistika və AİS şöbəsi
6. Ümumi şöbə
7. «Mingəçevir» gömrük postu
8. «Şəki» gömrük postu
9. «Qəbələ» gömrük postu

Gəncə Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Yükləmə şöbəsi
3. Qaçqınçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Statistika və AİS şöbəsi
6. Ümumi şöbə
7. «Samux» gömrük postu
8. «Şəmkir HES» gömrük postu

Sumqayıt Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Yükləmə şöbəsi
3. Qaçqınçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Statistika və AİS şöbəsi
6. Ümumi şöbə
7. «H.Z.Tağıyev» gömrük postu
8. «Şirvan» gömrük postu

Tovuz Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Yükləmə şöbəsi
3. Sərnəşin şöbəsi
4. Qaçqınçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
5. Maliyyə-tarif şöbəsi
6. Statistika və AİS şöbəsi

7. Ümumi şöbə
8. Yol vergiləri şöbəsi
9. «Sınıq körpü» gömrük postu
10. «Sadıxlı» gömrük postu
11. «Candargöl» gömrük postu
12. «Böyük Kəsib) gömrük postu
13. «Poylu» gömrük postu
14. «2-ci Şıxlı» gömrük postu
15. «Kirzan» gömrük postu

Xaçmaz Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Yüklər şöbəsi
3. Sərnişin şöbəsi
4. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
5. Maliyyə-tarif şöbəsi
6. Statistika və AİS şöbəsi
7. Ümumi şöbə
8. Yol vergiləri şöbəsi
9. «Samur» gömrük postu
10. «Xudat» gömrük postu
11. «Yalama» gömrük postu
12. «Zuxul» gömrük postu
13. «Şirvanovka» gömrük postu

Xudafərin Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Yüklər şöbəsi
3. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi

4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Statistika və AİS şöbəsi
6. Ümumi şöbə
7. «Horadiz» gömrük postu
8. «İmişli» gömrük postu

Avtonəqliyyat Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti şöbəsi
3. Maliyyə-tarif şöbəsi
4. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
5. Statistika və AİS şöbəsi
6. Ümumi şöbə

Naxçıvan Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Gömrük rəsmiləşdirilməsi şöbəsi
3. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
4. Maliyyə-tarif şöbəsi
5. Daxili təhlükəsizlik şöbəsi
6. İstintaq və təhqiqat şöbəsi
7. Statistika və AİS bölməsi
8. Ümumi şöbə
9. Kadrlar bölməsi
10. Mühasibat və pensiya bölməsi
11. Texniki nəzarət vasitələri bölməsi
12. Tibbi xidmət
13. Maddi-texniki təchizat və təsərrüfat xidməti
14. Gömrük mühafizə xidməti

15. Məxfi hissə
16. Növbətçi hissə

Naxçıvan şəhər Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Ümumi şöbə
3. Maliyyə-tarif şöbəsi
4. Gömrük rəsmilləşdirilməsi və nəzarəti şöbəsi
5. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
6. Statistika və informasiya texnologiyaları bölməsi
7. Gömrük Mühafizə xidməti
8. Növbətçi hissə
9. İnzibati-təsərrüfat heyəti

Sədarək Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Ümumi şöbə
3. Maliyyə-tarif şöbəsi
4. Yük şöbəsi
5. Sərnişin şöbəsi
6. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
7. Statistika və informasiya texnologiyaları bölməsi
8. Texniki nəzarət vasitələri bölməsi
9. Mühafizə xidməti
10. Növbətçi hissə
11. İnzibati-təsərrüfat heyəti

Culfa Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Ümumi şöbə
3. Maliyyə-tarif şöbəsi
4. Yük şöbəsi
5. Sərnişin şöbəsi
6. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
7. Statistika və informasiya texnologiyaları bölməsi
8. Texniki nəzarət vasitələri bölməsi
9. Mühafizə xidməti
10. Növbətçi hissə
11. İnzibati-təsərrüfat heyəti

Naxçıvan Hava Nəqliyyatında Gömrük İdarəsi

1. Rəhbərlik
2. Ümumi şöbə
3. Maliyyə-tarif şöbəsi
4. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarəti şöbəsi
5. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsi
6. Statistika və informasiya texnologiyaları bölməsi
7. Gömrük Mühafizə xidməti
8. Növbətçi hissə
9. İnzibati-təsərrüfat heyəti

«Naxterminalkompleks» Təsərrüfat Hesablı XİB

1. Rəhbərlik
2. Mühasibat uçotu şöbəsi
3. Ümumi şöbə

4. Ərazi terminalı üzrə
5. Bəyanətmə üzrə Culfa bölməsi
6. Bəyanətmə üzrə Sədərək bölməsi
7. Bəyanətmə üzrə Şahtaxtı bölməsi
8. Bəyanətmə üzrə Hava Limam bölməsi
9. İnzibati-təsərrüfat heyəti

Azərterminalkompleks TH XİB

İdarəetmə Aparatı

1. Kadrlar-şöbə
2. i
3. Gömrük brokerləri işinin təşkili şöbəsi
4. Xarici iqtisadi əlaqələr və kommersiya şöbəsi
5. Nəqliyyat şöbəsi
6. Ümumi şöbə
7. Mühasibat və uçot şöbəsi
8. Maliyyə-iqtisad şöbəsi
9. Anbar təsərrüfatının təşkili şöbəsi
10. Analitik şöbə

Gömrük Brokeri və Texniki Xidmətinin göstərilməsi üzrə şöbələr və bölmələr

1. Bakı şöbəsi
2. Binə şöbəsi
3. Gəncə şöbəsi
4. Astara şöbəsi
5. Şirvan şöbəsi
6. Yevlax şöbəsi
7. Balakən şöbəsi
8. Xaçmaz şöbəsi

9. Tovuz şöbəsi
10. Sumqayıt şöbəsi
11. Biləsuvar şöbəsi
12. Astara motoroller bölməsi

Tərəzi təsərrüfatının təşkili üzrə şöbələr

1. Astara şöbəsi
2. Biləsuvar şöbəsi
3. Tovuz «Sınıq körpü», «Poylu» şöbəsi
4. «Xaçmaz-Samur» şöbəsi
5. Balakən şöbəsi
6. Dəmiryolunda tərəzi təsərrüfatının təşkili üzrə Yalama şöbəsi

İdman - Sağlamlıq Mərkəzi

1. Rəhbərlik
2. Kadrlar şöbəsi
3. Maliyyə-plan şöbəsi
4. Kommersiya-təsərrüfat şöbəsi
5. İdman-Təlim və xüsusi fiziki hazırlıq şöbəsi
6. İdman-təlim bölməsi
7. Xüsusi fiziki hazırlıq bölməsi

İdman Sağlamlıq kompleksi

GÖMRÜK TARİFİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir.

Gömrük tarifinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikası üzrə idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikası ərazisində malların gətirilməsi və çıxanımının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;
- Valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət etmək;
- Azərbaycan Respublikasında malların istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq;
- Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Bu Qanunun tətbiq sahəsi Azərbaycan Respublikasının

I Fəsil. ÜMUMİ

MÜDDƏALAR Maddə 1. Əsas

nur.

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi - gömrük işi sahəsində Azərbaycan Respublikasının müstəsna yurisdiksiyasında olan ərazi
- Gömrük sərhədi - Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin sərhədi;
- Mal - Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən istənilən əmlak, o cümlədən istilik, elektrik enerjisi və enerjinin digər növləri;
- Hüquqi və fiziki şəxslər - Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən malları keçirən bütün hüquqi və fiziki şəxslər;
- Rüsüm - gömrük rüsumu və bu Qanunda nəzərdə tutulmuş digər rüsüm növləri;
- Gömrük rüsumu - mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya bu ərazidən çıxarılaarkən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən tutulan haqq olmaqla yanaşı, həm də bu cür idxal və ixracın mühüm şərtidir;
- Malın gömrük dəyəri - malın bu Qanuna uyğun olaraq müəyyənləşdirilən və aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunan dəyəridir;
- Maldan rüsüm tutulması üçün;
- Xarici iqtisadi əlaqələr və gömrük statistikasının aparılması, ticarət-iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən xarici iqtisadi əməliyyatlara valyuta nəzarəti; bu sahədə bank hesablaşmalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər üçün;
- Deklarant - gömrük sərhədindən mal keçirən və malı gömrük rəsmiləşdirilməsi məqsədi ilə bəyan və təqdim edən şəxs

Maddə 2. Gömrük tarifi.

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifi - Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə nomenklaturasına (bundan sonra - Əmtəə nomenklaturası adlandırılacaqdır) uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur.

2. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin Əmtəə nomenklaturası malların beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş təsnifat sisteminə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

3. Gömrük tarifi Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və həmin ərazidən çıxan mallara tətbiq edilir.

Maddə 3. Gömrük rüsum dərəcələri və onların müəyyən edilməsi qaydaları.

1. Bu Qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, gömrük rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən mal keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdən, sövdələşmə növlərindən və digər amillərdən asılı olaraq dəyişdirilə bilməz.

2. İdxal gömrük rüsumlarının dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təyin edilir. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün idxal gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur.

Bu Qanunun müddəalarına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası tərəfindən tarif imtiyazları verildiyi hallar istisna olmaqla, əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılır.

3. ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və onların tətbiq olunduğu malların siyahısı, həmçinin xarici iqtisadi tənzimlənmənin qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təyin olunur.

Maddə 4. Gömrük rüsumunun növləri.

Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir:

¥ Advalor - malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan;

¥ Spesifik - mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan;

¥ Kombinə edilmiş - hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

n Fəsil. MÖVSÜMÜ VƏ XÜSUSİ RÜSUMLAR

Maddə 5. Mövsümü rüsumlar.

Malların ixracını və idxalını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallara mövsümü rüsumlar tətbiq oluna bilər, bu halda gömrük tarifində nəzərdə tutulmuş gömrük rüsumları dərəcələri tətbiq olunmur. Mövsümü rüsumların qüvvədə olduğu müddət ildə altı aydan çox ola bilməz.

Maddə 6. Xüsusi növ rüsumlar.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq aşağıdakı xüsusi növ rüsumlar tətbiq oluna bilər:

❖ xüsusi rüsumlar;

- ❖ antidempinq rüsumları;
- ❖ kompensasiya rüsumları.

Xüsusi növ rüsumların formalaşması və tətbiqi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunur.

Maddə 7. Xüsusi rüsumlar.

Xüsusi rüsumlar aşağıdakı hallarda tətbiq olunur:

- mallar Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vuran və ya ziyan vura biləcək kəmiyyətdə və şərtlərlə gətirildiyi təqdirdə müdafiə tədbiri kimi;

- digər dövlətlərin və onların ittifaqlarının Azərbaycan dövlətinin mənafeyinə toxunan ayrı-seçkilik və digər hərəkətlərinə cavab tədbiri kimi

Maddə 8. Antidempinq rüsumları

Antidempinq rüsumları idxal olunan malların qiyməti Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirildiyi anda ixrac olunduğu ölkədəki real dəyərindən xeyli aşağı olduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda yə ya bu hal istisna edilmədikdə, Azərbaycan Respublikasında onların istehsalının təşkilinə və ya genişləndirilməsinə maneçilik törədildikdə tətbiq edilir.

Maddə 9. Kompensasiya rüsumları.

Kompensasiya rüsumları Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən malların istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və dolaylı subsidiyalardan istifadə olunduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və ya bu hal istisna edilmədikdə, Azərbaycan Respublikasında bu malların istehsalının təşkilinə və genişləndirilməsinə maneçilik törədildikdə tətbiq edilir.

Maddə 10. Xüsusi növ rüsumların tətbiqi qaydaları

pensasiya) tətbiqindən əvvəl Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarının təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq on gün müddətində təhqiqat aparılır.

Təhqiqat zamanı çıxarılan qərarlar kəmiyyətcə müəyyən edilmiş məlumatlara əsaslanmalıdır.

2. Hər bir xüsusi hal üçün aparılan təhqiqatın nəticələrinə görə rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir və onların dərəcələri təhqiqatın müəyyən edildiyi qiymətlərin dempinq azaldılmasının, subsidiyanın və aşkar edilmiş ziyanın məbləğinə mütənasib olmalıdır.

III FəSÜ. MALIN GÖMRÜK DƏYƏRİ

Maddə 11. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi

3. Malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi (gömrük qiymətləndirilməsi) sistemi gömrük qiymətləndirilməsinin beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş ümumi prinsiplərinə əsaslanır və Azərbaycan Respublikası ilə gömrük ərazisinə gətirilən və ərazidən çıxarılan mallara şamil edilir.

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

Maddə 12. Malın gömrük dəyərini bəyan etmə

1. Gömrük dəyəri mal Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən deklarant tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanına bəyan edilir.

2. Gömrük ərazisinə gətirilən və həmin ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsinin qayda və

şərtləri, 0 cümlədən bəyannamə forması Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir.

3. Gömrük dəyərinin deklarant tərəfindən müəyyən edilməsi bu Qanunda nəzərdə tutulmuş üsullara uyğun olaraq həyata keçirilir.

4. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin düzgünlüyünə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı nəzarət edir.

Maddə 13. Məlumatın müxfiliymin qorunması

1. Gömrük orqanı malm gömrük dəyəri bəyan edilərkən deklarant tərəfindən təqdim edilmiş məxfi xarakter daşıyan və kommertiya sirri olan məlumatlan gömrük qiymətləndirilməsinin məqsədləri üçün istifadə edə bilər. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, deklarantın icazəsi olmadan bu məlumatlar digər dövlət orqanlan da daxil olmaqla üçüncü şəxsə verilə bilməz.

2. Məxfi xarakter daşıyan və kommertiya sirri olan məlumatların yayılmasına görə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı və onun vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 14. Deklarantın hüquq və vəzifələri

1. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyəri və onun müəyyən edilməsi ilə bağlı məlumatlar dəqiq, kəmiyyəti təyin oluna bilən və sənədlərlə təsdiq edilmiş məlumatlara əsaslanmalıdır.

2. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş malm gömrük dəyərini dəqiqləşdirmək zərurəti yarandıqda deklarant gömrük orqanına Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq əmlak girovu qoymaq və ya müvəkkil bankın təminatını almaq şərti ilə bəyan edilən malın istə

fadə üçün ona verilməsi barədə müraciət edə bilər, yaxud keçirilən mal üçün Azərbaycan Respublikası gömrük orqanı tərəfindən gömrük qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq gömrük rüsumları ödəməlidir.

3. Bəyan edilmiş gömrük dəyərinin dəqiqləşdirilməsi və ya Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanına əlavə məlumatların təqdim edilməsi ilə bağlı xərclər deklarant tərəfindən ödənilməlidir.

Bu zaman gömrük qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq malın gömrük rəsmiləşdirilməsi müddətinin uzadılması deklarant tərəfindən mal üçün rüsum ödənişinə möhlət almaqdan ötrü istifadə edilə bilməz.

Maddə 15. Gömrük orqanının hüquq və vəzifələri

1. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş malın gömrük dəyərinin təyin edilməsinin düzgünlüyünü təsdiq edən məlumat yoxdursa, yaxud deklarantın təqdim etdiyi sənədlərin düzgün olmadığına əsas varsa, bu zaman Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı onda olan məlumatlar (o cümlədən eyni və eynicinsli malların qiyməti barədə məlumatlar) əsasında gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsullarının ardıcıl tətbiq edərək, bəyan edilmiş malın gömrük dəyərini müstəqil şəkildə təyin edə bilər.

2. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı, deklarantın yazılı sorğusuna əsasən bəyan edilmiş gömrük dəyərinin rüsum hesablanması üçün əsas kimi qəbul edilməməsinin səbəbləri barədə ona üç ay müddətində yazılı izahat verməlidir.

3. Deklarant Azərbaycan Respublikası gömrük orqanının malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinə dair qərarı ilə razılaşmadığı halda, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində müəyyən olunmuş qaydada şikayət etmək hüququna malikdir.

Maddə 16. Rüsümün hesablanması, ödənilməsi və alınması

1. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq, mal üçün rüsum onun gömrük dəyərinə əsasən hesablanır, ödənilir və alınır.

2. Gömrük rüsümü respublika büdcəsinə mədəxil edilir.

IV Fəsil. GÖMRÜK DƏYƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ ÜSULLARI VƏ ONLARIN TƏTBİQİ QAYDALARI

Maddə 17. Gönu-ük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulları

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyəri aşağıdakı üsullarla müəyyən edilir:

- Gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- Eyni malların sövdələşmə qiyməti ilə Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- Dəyərin toplanması üsulu ilə;
- Dəyərin çıxarılması üsulu ilə;
- Ehtiyat üsulu ilə.

2. Gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin əsas üsuludur. Əsas üsuldən istifadə edilə bilmədiyi halda, bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən üsullardan hər biri ardıcıl olaraq tətbiq edilir. Bu zaman hər bir sonrakı üsulun tətbiqi gömrük dəyərini əvvəlki üsulla təyin etmək mümkün olmadıqda həyata keçirilir.

Dəyərin çıxılması və toplanması üsullarından istənilən

Maddə 18. Gətirilən malların gömrük dəyərinin sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malın gömrük dəyəri həmin mal Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən gətirilən mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan sövdələşmə qiymətidir (limana və ya digər gətirilmə yerinədək). Gömrük dəyəri müəyyən edilərkən sövdələşmə qiymətində nəzərə alınmayan aşağıdakı xərc maddələri bu zaman həmin qiymətə daxil edilir:

a) malın hava və dəniz limanına, yaxud Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə daxil olduğu digər hər hansı bir yerədək gətirilməsi xərcləri

■ **Nəqliyyat xərcləri;**

■ **Malın yüklənmə, boşaldılma və yenidən yüklənmə xərcləri;**

■ **Sığorta xərcləri;**

b) alıcının çəkdiyi xərclər:

■ **Malın alınması üçün komisiyon xərcləri istisna olmaqla, komisiyon və broker mükafatlandırma və üzrə xərclər;**

■ **Konteynerlərin və çoxişlənən taranın dəyəri (əgər Əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq, onlar qiymətləndirilən mallarla birlikdə tam olaraq nəzərdən keçirilsə);**

■ **Qablaşdırma materiallarının və işlərinin dəyəri də daxil olmaqla qablaşdırma dəyəri;**

v) alıcı tərəfindən birbaşa və dolayı yolla pulsuz, yaxud qiymətləndirilən malların istehsalı və ya aparılma üçün satılması ilə əlaqədar istifadə edilməsi üçün aşağı qiymətə təqdim olunmuş aşağıdakı malların və xidmətlərin dəyərinin müvafiq hissəsi:

■ **Xammalın, materialların, hissələrin, yarımfabrikatların və qiymətləndirilən malların tərkib hissələri**

olan digər kompleksləşdirici məmullatların;

- Qiymətləndirilən malların istehsalı zamanı istifadə olunan alətlərin, ştampların, qəliblərin və digər bu kimi əşyalann;
- Qiymətləndirilən mallann istehsalı zamanı sərf olunan materialların (sürtkü materialların, yanacağı və s.)
- Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarında yerinə yetirilən və qiymətləndirilən mallann istehsalı üçün bilavasitə lazım olan mühəndis, təcrübə-konstruktor, dizayn, bədii tərtibat, eskiz və çertyoj işlərinin;

q) intellektual mülkiyyət obyektlərinin istifadəsi üçün alıcının birbaşa və dolayı yolla sərf etməli olduğu lisenziyalaşdırma xərcləri və digər ödənişlər;

ğ) Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən malların istifadə olunmasından, verilməsindən və ya təkrar satışından satıcının birbaşa, yaxud dolayı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsi.

2. Bu üsul aşağıdakı hallarda gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün istifadə oluna bilməz:

a) aşağıdakılar istisna olmaqla, alıcının qiymətləndirilən mal üzrə hüquqları sahəsində məhdudiyətlər nəzərdə tutulduqda:

■ **Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlər;**

■ **Malların təkrar satıla biləcəyi coğrafi bölgə məhdudiyətləri;**

" **Mallann qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyən məhdudiyətlər;**

b) malın satışı və sövdələşmə qiyməti təsiri nəzərə alınmayan şərtlərin yerinə yetirilməsindən asılıdırsa;

v) deklarant tərəfindən gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi zamanı istifadə olunan məlumatlar sənədlərlə təsdiq olunmamışsa və ya kəmiyyətə təyin edilə bilən,

dəqiq və obyektiv məlumatlara əsaslanmırsa;

q) qarşılıqlı asılılığın sövdələşmə qiymətinə təsir etmədiyi və bunun deklarant tərəfindən sübut edildiyi hallardan başqa, sövdələşmə iştirakçıları qarşılıqlı olaraq bir- birindən asılı şəxslər olarsa.

Bu zamaq bir-birindən qarşılıqlı asılı olan şəxslər dedikdə, aşağıdakı əlamətlərdən heç olmazsa birinə malik olan şəxslər nəzərdə tutulur:

- Sövdələşmə iştirakçılarından biri (fiziki şəx) və ya sövdələşmə iştirakçılarından birinin vəzifəli şəxsi eyni zamanda digər sövdələşmə iştirakçısının da vəzifəli şəxsdirsə;
- Sövdələşmə iştirakçıları müəssisəsinin birgə sahibləri- dirsə;
- Sövdələşmə iştirakçıları əmək əlaqələri ilə bağlıdırsa;
- Sövdələşmə iştirakçılarından biri digər iştirakçının payının və nizamnamə kapitalının beş faizindən azını təşkil etməyən və səs hüququ verən səhmlərinin sahi- bidirsə;
- Sövdələşmənin hər iki iştirakçısı üçüncü hüquqi və ya fiziki şəxsin bilavasitə və ya dolaylı nəzarəti altında- dırsa;
- " Sövdələşmə iştirakçıları birlikdə üçüncü şəxsə bilavasitə və ya dolaylı nəzarət edirlərsə;
- " Sövdələşmə iştirakçılarından biri o biri iştirakçının bilavasitə və ya dolaylı nəzarəti altındadırsa;
- Sövdələşmə iştirakçıları və ya onların vəzifəli şəxsləri yaxın qohumdurlarsa.

Maddə 19. Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu

1. Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulundan istifadə olunduqda malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün eyni malların sövdələşmə qiyməti bu maddədə

göstərilən aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla əsas götürülür. Eyni mallar dedikdə, qiymətləndirilən mallarla hər cəhətdən, o cümlədən aşağıdakı parametrlərə görə fərqlənməyən mallar başa düşülür:

- **Fiziki xüsusiyyətlərinə görə;**
- **" Keyfiyyətinə YƏ bazardakı nüfuzuna görə;**
- **Malın mənşə ölkəsinə görə;**
- **İstehsalçısına görə.**

Eyni malların xarici görünüşündə cüzi fərqlər olduqda, digər cəhətləri isə bu bəndin tələblərinə uyğun gəldikdə həmin fərqlər malların eyni olduğunu inkar etmək üçün əsas sayıla bilməz.

2. Eyni mallann sövdələşmə qiyməti gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün o vaxt əsas götürülə bilər ki, bu mallar:

- a) Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilmək üçün satılsın;
- b) qiymətləndirilən mallann gətirilməsi ilə eyni bir vaxtda və ya 90 gündən artıq olmamaqla həmin vaxtdan əvvəl gətirilsin;
- v) qiymətləndirilən mallarla eyni kommərsiya şərtləri ilə təxminən eyni miqdarda gətirilsin.

Əgər eyni mallar başqa miqdarda və ya başqa kommərsiya şərtləri ilə gətirilibsə, deklarant onların qiymətlərində bu fərqlərə uyğun olaraq müvafiq düzəlişlər etməli və bunların əsaslı olduğunu gömrük orqanları qarşısında sənədlərlə təsdiq etməlidir.

3. Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu ilə müəyyən edilən gömrük dəyəri bu Qanunun 18-ci maddəsində göstərilən xərclər nəzərə alınaraq təshih edilməlidir.

Deklarant tərəfindən edilən düzəlişlər sənədlərlə təsdiq olunmuş dəqiq məlumatlara əsasən apanla bilər.

4. Əgər bu üsuldən istifadə olunarkən mallann bir neçə sövdələşmə qiyməti aşkar olunarsa, bu zaman idxal

edilən malların gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün həmin qiymətlərin ən aşağı səviyyəyə malik olanı əsas götürülür.

Maddə 20. Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulu

1. Malın gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulu istifadə edildiyi halda, bu maddədə göstərilmiş şərtlərə riayət edilməklə gətirilən mallarla eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti əsas götürülür. Bu zaman eynicinsli mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə görə eyni olmasa da, qiymətləndirilən mallarla eyni vəzifələri yerinə yetirən və kommərsiya baxımından bir-birini əvəz edə bilən mallar başa düşülür. Malların eynicinsli olması onların keyfiyyətinə, əmtəə nişanının olmasına, bazardakı nüfuzuna və mənşə ölkəsinə görə müəyyən edilir.

2. Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulundan istifadə olunduqda, bu Qanunun 19-cu maddəsinin 2-ci və 4-cü bəndləri tətbiq edilir.

3. 19-cu maddənin və bu maddənin müddəalanna əsasən gömrük qiymətləndirilməsi üsullarından istifadə edildikdə:

- a) qiymətləndirilən mallarla eyni bir ölkədə istehsal olunmamış mallar onlarla eyni və eynicinsli hesab edilə bilməz;
- b) əgər malların layihələşdirilməsi, onların üzərində aparılan təcrübə-konstruktor, bədii-tərtibat, dizayn, eskiz və çertyoj işləri Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerinə yetirilibsə, belə mallar eyni və ya eynicinsli sayıla bilməz.

Maddə 21. Dəyərin çıxılması üsulu.

1. Dəyərin çıxılması üsulu ilə gömrük dəyərinin

müəyyən edilməsi qiymətləndirilən eyni və eynicinsli mallar Azərbaycan Respublikasının ərazisində öz ilkin vəziyyətini dəyişdirmədən satıldıqda tətbiq olunur.

2. Dəyərin çıxılması üsulu ilə malın gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün mal vahidinin o qiyməti əsas götürülür ki, bu qiymətlə qiymətləndirilən malın gətirildiyi tarixdən 90 gündən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirilən eyni və eynicinsli malların ən böyük partiyası satıcı ilə qarşılıqlı asılılığı olmayan sövdələşmə iştirakçısına satılsın.

3. Mal vahidinin qiymətindən aşağıdakı xərc maddələri çıxılır:

- a) kommisyon mükafatlandırma üçün ödənilmiş xərclər, mənfəətə əlavələr və Azərbaycan Respublikasına gətirilən eyni növ malların satılması ilə əlaqədar ümumi xərclər;
- b) malların idxalı və satışı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasında ödənilməli olan idxal gömrük rüsumları, vergilərin, yığımların və digər ödənişlərin məbləği;
- v) Azərbaycan Respublikasında daşınma, yüklənmə, boşaldılma işlərinə, sığortaya sərf olunan xərclər;

4. Qiymətləndirilən eyni və eynicinsli malların gətirilməsi anndakı vəziyyətdə satılması halları olmayıbsa, deklarantın xahişinə əsasən, bu maddənin 2-ci və 3-cü bəndlərinin müddəalarına riayət etmək şərti ilə, emal mərhələsini keçmiş mal vahidinin qiymətindən istifadə etməklə əlavə dəyərə düzəliş edilməlidir.

Maddə 22. Dəyərin toplanması üsulu

Gömrük dəyəri bu üsulla müəyyən edilərkən, malın aşağıdakıların toplanması yolu ilə hesablanmış qiyməti əsas götürülür:

- a) materialların dəyəri və istehsalçı tərəfindən qiymətləndirilən malın istehsal xərcləri;

- b) ixrac edən ölkədən eyni növlü malların Azərbaycan Respublikasına satışı üçün səciyyəvi olan ümumi xərclər, o cümlədən nəqliyyat, yüklənmə yerinədək sığorta xərcləri və s.
- v) Azərbaycan Respublikasına belə malların göndərilməsi nəticəsində ixrac edənin əldə etdiyi mənfəət.

Maddə 23. Ehtiyat üsulu

1. Əgər gömrük dəyəri bu Qanunun 18-22-ci maddələrində göstərilən üsulların ardıcıl tətbiqi nəticəsində deklarant tərəfindən müəyyən edilə bilmirsə və ya gömrük orqanları gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində bu üsullardan istifadə olunma bilməməsini əsaslandınlarsa, onda qiymətləndirilən malların gömrük dəyəri beynəlxalq təcrübəyə əsasən müəyyən edilir.

Ehtiyat üsulu tətbiq olunarkən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı onun sərəncamında olan bütün qiymət məlumatlarını deklaranta təqdim edir.

2. Bu usulla malın gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün aşağıdakılar əsas götürülə bilməz:

- a) Azərbaycan Respublikasının daxili bazannda malın qiyməti;
- b) Azərbaycan Respublikasının daxili bazannda Azərbaycan mənşəli malın qiyməti;
- v) ixrac edən ölkənin üçüncü ölkələrə göndərdiyi malların qiyməti;
- q) malın kortəbii müəyyən edilmiş və ya dəqiələndirilməmiş qiyməti

V FƏSİL MALIN MƏNŞƏ ÖLKƏSİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Maddə 24. Malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin məqsədi

Malın mənşə ölkəsi mallann Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması- nın tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsini həyata keçirmək məqsədi ilə müəyyən olunur.

Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsinin bu Qanunda göstərilən prinsipləri mövcud beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən bu Qanunun müddəalan əsasında müəyyənləşdirilir:

Maddə 25. Malın mənşə ölkəsi

Malın mənşə ölkəsi dedikdə, malın tammilə həmin ölkədə istehsal olunduğu və ya Qanunla müəyyən olunan meyarlar əsasında kifayət qədər yenidən emala məruz qaldığı ölkə başa düşülür.

Maddə 26. Müəyyən ölkədə tam istehsal olunmuş mallar

Müəyyən ölkədə tam istehsal olunmuş mallar aşağıdakılardır:

- a) onun ərazisində və ya məhəlli sulanda, yaxud qitə şelfində və dənizin təkində çıxanlan faydalı qazıntılar (əgər ölkənin bu dəniz təkini istismar etməyə müstəsna hüququ varsa);
- b) onun ərazisində becərilmiş və yığılmış bitkiçilik məhsulları;
- v) orada doğulub və bəslənmiş heyvanlar;
- q) həmin ölkədə bəslənmiş heyvanlardan alınmış məhsullar;
- ğ) orada istehsal edilmiş ovçuluq, balıqçılıq və dəniz vətəgəsi məhsulları;
- d) dünya okeanında həmin ölkənin gəmiləri ilə və ya onun icarəyə (fraxta) götürdüyü gəmilərlə ovlanmış

- istehsal edilmiş dəniz vətəgəsi məhsullan;
- e) həmin ölkədəki istehsalın və başqa əməliyyatların nəticəsi olan təkrar xammal və tullantılar;
 - ə) həmin ölkəyə məxsus olan və ya onun icarəyə götürdüyü kosmik gəmilər vasitəsilə açıq kosmosda alınmış yüksək texnologiya məhsullan;
 - j) həmin ölkədə müstəsna olaraq «a»-«ə» bəndlərində göstərilən məhsullardan istehsal edilmiş mallar.

Maddə 27. Malın kifayət qədər emal edilməsinin meyarları.

1. Əgər malın istehsalında iki və daha çox ölkə iştirak edirsə, malın mənşə ölkəsi kifayət qədər emal meyana uyğun olaraq müəyyən olunur.

2. Müəyyən bir ölkədə malların kifayət qədər emalının meyarları aşağıdakılardır:

- a) emal nəticəsində Əmtəə nomenklaturasında hər hansı birinci dörd rəqəm səviyyəsində mal mövqeyinin (malın təsnifat kodunun) dəyişməsi;
- b) malın müəyyən ölkə mənşəli hesab olunması üçün kifayət edən və ya etməyən istehsal-texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsi;
- v) advolar pay qaydası - istifadə olunmuş materialların dəyərinin və ya əlavə dəyərin göndərilən malın qiymətinin faizlə müəyyən edilmiş həddə çatması ilə əlaqədar malın dəyərinin dəyişməsi

Bu zaman aşağıdakılar kifayət qədər emal meyana cavab verməyən hesab olunurlar:

- Saxlanma və nəql edilmə zamanı malların mühafizəsinin təmin edilməsi ilə bağlı əməliyyatlar;
- Malların satışı və daşınmaya hazırlanması əməliyyatları (mal partiyasının bölünməsi, malların göndərilmə üçün formalaşdırılması, çeşidlənməsi və yenidən qablaşdırılması);
- Sadə yığma əməliyyatları;
- Alınmış məhsula onu əvvəlki xüsusiyyətlərindən əhə

miyyətli dərəcədə fərqləndirən yeni əlamətlər vermədən malları (tərkib hissələrinin) qanşdımlması.

3. Konkret mallara və mənşə ölkəsinə münasibətdə malın mənşəyi xüsusi olaraq qeyd olunmamışdırsa, Əmtəə nomenklaturası üzrə malm mövqeyində ilk dörd rəqəm səviyyəsində dəyişilmə baş vermişsə, bu zaman malm kifayət qədər emala məruz qaldığı mənşə ölkəsinə tutan ümumi qayda tətbiq olunur.

4. Konkret mal və ölkə üçün kifayət qədər emal meyan bu Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

Maddə 28. Mallar partiyalarla göndərilərkən onların mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi

Malları istehsal və nəqliyyat şərtlərinə görə bir neçə partiyadan sökülmüş və ya yığılmamış şəkildə bir partiyadan göndərilməsi mümkündür. Əgər bu şəkildə göndərilmə mümkün olmadıqda, həmçinin səhv nəticəsində bir partiya mal bir neçə partiya bəndinə bölünmüşsə, mənşə ölkəsi müəyyən edilərkən deklarantın istəyi ilə həmin mallar vahid bir mal kimi götürülməlidir.

Bu qaydanın tətbiq edilməsi şərtləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasında gömrük orqanına sökülmüş və yığılmamış malm bir neçə partiya bəndinə bölünməsinin səbəbləri haqqında əmtəə nomenklaturasına görə kodlar göstərilməklə hər partiyanın özünəməxsus cəhətləri, bu partiya daxil olan malmın dəyəri və mənşə ölkəsi haqqında əvvəlcədən xəbərdarlıq edilməsi;
- Malm bir neçə partiya bəndinə bölünməsinin səhv olduğunu təsdiq edən sənədlərin olması;
- Bütün partiyaların bir ölkədən bir malməndərən tərəfindən göndərilməsi;
- Bütün partiyaların eyni gömrükxanadan (gömrük postundan) gətirilməsi;
- Malm bütün partiyaların gömrük bəyannaməsinin qəbul olunduğu tarixdən altı aydan gec olmayaraq və

Maddə 29. Malın mənşəyinin təsdiqi

1. Malın mənşəyinin bəyan edilən ölkə olduğunu müəyyənləşdirmək üçün Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı malın mənşəyi haqqında sertifikat tələb etmək hüququna malikdir.

2. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən mal çı-xanlarkən malın mənşəyi haqqında sertifikat zəruri olduqda və bu müvafiq kontraktlarda, ölkənin qanunvericilik aktlarında və ya Azərbaycan Respublikasının beynəbcəliq öhdəliklərində nəzərdə tutulmuşsa, bu zaman o müvafiq dövlət orqanı tərəfindən verilir.

3. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə mal gətirilərkən aşağıdakı hallarda malın mənşəyi haqqında sertifikat təqdim olunmalıdır:

- Mənşəyi gömrük tarifinə görə Azərbaycan Respublikasının imtiyaz verdiyi ölkələrdən olan mallara;
- Müəyyən ölkədən gətirilməsi kəmiyyət məhdudyyətləri (kvota) ilə və ya xarici iqtisadi fəaliyyətin digər üsulları ilə tənzimlənen mallara;
- Əgər bu, Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı oldubü beynəlxalq sazişlərdə, həmçinin Azərbaycan Respublikasında ətraf mühitin mühafizəsi və əhalinin sağlamlığı, Azərbaycan istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsi, ictimai asayişin qorunması, dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və Azərbaycan Respublikasının digər həyati mənafeleli sahədəki qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuşsa;
- Gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün təqdim olunan sənədlərdə malların mənşəyi haqqında məlumat olmadıqda və ya Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanında malın mənşəyi haqqında bəyan edilən məlumatların qeyri-də- qıqlıyını təsdiq etmək üçün əsas olduğı hallarda.

Maddə 30. Malın mənşəyi haqqında sertifikat

1 Malın mənşəyi haqqında sertifikat malın müəyyən

- a) malgöndərinin malın müvafiq mənşə meyarına uyğun gəlməsi haqqında yazılı ərizəsi;
- b) sertifikatda göstərilən məlumatların düzgün olduğu barədə malın çıxarıldığı ölkənin səlahiyyətli orqanlarının yazılı şəhadətnaməsi

2. Malın mənşəyi haqqında sertifikat gömrük bəyannaməsi və gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı tələb olunan digər sənədlərlə birgə təqdim edilir. Sertifikat itirildikdə onun rəsmi təsdiq edilmiş surəti qəbul olunur.

3. Sertifikatın və ya onda olan məlumatların düzgünlüyünə şübhə yarandıqda, Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı sertifikatı vermiş səlahiyyətli təşkilatlara və ya malın mənşə ölkəsi kimi göstərilmiş ölkənin digər səlahiyyətli təşkilatlarına əlavə və dəqiqləşdirici məlumatların verilməsinə dair müraciət edə bilər.

4. Bu Qanunda müəyyən olunmuş hallarda, nəzərdə tutulan qaydada rəsmiləşdirilmiş mənşə sertifikatı və ya tələb edilmiş məlumatların təqdim olunmayanadək göstərilən ölkə məhsul mənşə ölkəsi hesab edilmir.

Maddə 31. Məhsul buraxılmasından imtina edilməsi üçün əsaslar

1. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı məhsul buraxılmasından o vaxt imtina edə bilər ki, həmin məhsul Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq sazişlərə və ya Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, malları buraxılmayan ölkəyə mənsub olmasını təsdiq etmək üçün kifayət qədər əsas olsun.

2. Tələb olunan qaydada rəsmiləşdirilmiş sertifikatın və ya malın mənşəyi haqqında məlumatın təqdim edilməməsi məhsul gömrük sərhədindən buraxılmasından imtina edilməsi üçün əsas ola bilməz.

3. Mənşəyi dəqiq müəyyən olunmamış mallar, onlar üçün Azərbaycan Respublikasının gömrük tariflərinin maksimum dərəcələri ilə gömrük rüsumları ödənilməsi halında

Maddə 32. Mahn mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinə aid olan əlavə müddəalar

1. Gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirildiyi vaxtdan bir ildən gec olmayaraq mallann mənşəyinin tələb olunan qaydada təsdiq olunması şərti ilə həmin mallara ən əlverişli ölkə rejimi və ya imtiyazlı rejim tətbiq (bərpa) oluna bilər.

2. Mallann mənşə ölkəsi müəyyən olunarkən onların istehsalı üçün istifadə olunan elektrik enerjisi, maşın, avadanlıq və alətlərin mənşəyi nəzərə alınmır.

3. Üçüncü ölkələrdən, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən azad gömrük zonalasının və azad anbarların ərazisindən gətirilən malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi, o cümlədən «birbaşa göndərmə və bilavasitə alın- ma» qaydalarını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

VI Fəsil. TARİF GÜZƏŞTLƏRİ

Maddə 33. Tarif güzəştləri

1. Mallar üzrə tarif güzəştləri (tarif preferensiyaları) bu Qanunla müəyyən olunur və onun tətbiqi bu Qanunun 35-ci, 36-cı və 37-ci maddələri istisna olmaqla, fərdi xarakter daşıya bilməz. Gömrük güzəştləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə verilir. Tarif güzəştləri (tarif preferensiyaları) dedikdə, Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, malın preferensial gətirilməsi (çıxanması) üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər başa düşülür.

2. Bu Qanunda nəzərdə tutulmuş gömrük güzəştlərinin verilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 34. Rüsumlardan azad etmə

Gömrük rüsullarından aşağıdakılar azad edilirlər:

a) yüklərin, baqajm və sərnişinlərin beynəlxalq daşınmalarını həyata keçirən nəqliyyat vasitələri, habelə onlann yolboyu, ^yanacaqlararası məntəqələrdə normal istismarı üçün lazım olan və ya həmin nəqliyyat vasitələrinin qəzasının (sınmasının) nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədi ilə xaricdən alınmış maddi-texniki təchizat və tədarük malları, yanacaq, ərzaq və digər əmlak;

b) dənizdə balıq ovlayan Azərbaycan Respublikası gəmilərinin və Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri tərəfindən icarəyə (fraxta) götürülmüş gəmilərin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən çıxarılan maddi-texniki təchizat və tədarük malları, yanacaq, ərzaq və başqa əmlak, habelə həmin gəmilərdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən vətə- gəçilik məhsulları;

v) rəsmi, yaxud şəxsi istifadə üçün xarici ölkələrin nümayəndələri tərəfindən və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvfiq surətdə bu cür mallan rüsumsuz gətirmək və rüsumsuz çıxartmaq hüququna malik olan fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallar;

q) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, gömrük sərhadı ərazisindən çıxarılan Azərbaycan Respublikasının valyutası və bu əraziyə gətirilən xarici valyutalar (numizmatika məqsədi ilə istifadə olunanlardan başqa), qiymətli kağızlar;

ğ) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda dövlətin mülkiyyətinə keçirilməli olan mallar;

d) qəza və dağıntıların, təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədi ilə və ya humanitar yardım kimi

dər müəssisələr və müalicə ocaqları üçün pulsuz dər vəsaitləri;

e) texniki yardım da daxil olmaqla təmənnasız yardım və xeyriyyə məqsədi ilə dövlətlərin, hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların xətti ilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və ya bu ərazidən çıxarılan mallar, habelə qrant haqqında müqaviləyə və ya qərara əsasən qrant kimi alınan pul və (və ya) digər maddi yardımlar;

ə) üçüncü ölkələr üçün nəzərdə tutulmuş və Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən tranzit rejimi ilə gömrük nəzarəti altında keçən mallar;

j) Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya təyinatı olmayan və yalnız şəxsi istifadə üçün çıxarılan mallar;

z) Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qayıtılan milli mədəniyyət sərəvətləri;

ı) yığma komandalara hazırlığı ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən ölkəyə gətirilən idman avadanlığı, texnikası və malları;

k) kütləvi informasiya vasitələri - kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının ixracına, habelə fəaliyyətinin təşkili üçün idxal etdikləri avadanlıq, zəruri xammal və digər vasitələrə görə;

l) əməkçi miqrantın qazandığı vəsaitin və bu vəsaitlə əldə etdiyi əşyaların, məişət avadanlıqlarının, həmçinin əmək fəaliyyəti üçün zəruri olan alətlərin, əməkçi miqrant əmək fəaliyyətinə başladığında və əmək fəaliyyəti sona çatdıqda Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılmasına görə rüsum ödənilmir.

Maddə 35. Tarif preferensiyalarının verilməsi
Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə ticarət-siyasi münasibətləri həyata keçirilərkən aşağıdakı mallar üzrə gömrük rüsumlarından azad etmə, gömrük dərəcələrinin

salınması, yaxud preferensial idxal (ixrac) üçün kvotalar qoyulması kimi güzəştlər verilə bilər:

- Mənşəcə, Azərbaycan Respublikası ilə gömrük ittifaqı və azad ticarət zonası yaratmış və ya bu cür ittifaqın, yaxud zonanın yaradılmasına dair müqavilə imzalamış dövlətlərə mənsub olan mallar;
- Mənşəcə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən beş ildə bir dəfədən az olmayaraq şərti Uə dövrü olaraq yenidən baxılan milli preferensiya sistemindən istifadə edən inkişaf etməkdə olan ölkələrə mənsub mallar.

Maddə 36. Tarif güzəştlərinin verilməsi

Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi hüdüdlərində aşağıdakı mallar üzrə əvvəl ödənilmiş gömrük rüsumla- nın qaytandırılması, rüsum dərəcələrinin azaldılması və müstəsna hallarda gömrük rüsumlarından azad etmə kimi güzəştlər verilə bilər:

- Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi Uə müəyyən olunmuş gömrük rejimlərinə uyğun olaraq gömrük nəzarəti altında Azərbaycan Respublikasının ərazisinə müvəqqəti gətirilən və həmin ərazidən müvəqqəti çıxarılan mallar;
- Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu hökumət- lərarası sazişlərə müvafiq olaraq xaricdə investisiya əməkdaşlığı üzrə obyektlərin inşası üçün dəstəyə göndərilən mallar;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq müəyyən edilən dövlət ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən çıxarılan mallar;
- Xarici sərmayənin iştirakı Uə yaradılan müəssisələrin və xarici müəssisələrin nizamnamə fonduna pay şəklində Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən

həmçinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası hökumətinin və ya onun səlahiyyətli dövlət orqanlarının məhsulların bölgüsü barədə bağladığı sazişlərdə nəzərdə tutulmuş hallarda və ya Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada xarici investisiyaların öz xərcini ödəməsi dövründə həmin müəssisələrin özü tərəfindən istehsal edilərək Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxardan müxtəlif

VII Fəsil. YEKUN MÜDDƏALAR

Maddə 37. Beynəlxalq müqavilələr

Əgər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində bu Qanundan fərqli başqa normalar müəyyən edilmişsə, bu zaman beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan normalar tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

HEYDƏR ƏLİYEV

Bakı şəhəri, 20 iyun, 1995-ci il.

№ 1064

11 dekabr tarixli 1998-ci il tarixli 583 saylı; 13 mart 1999-cu il tarixli 643-İQD saylı; 20 fevral 2001-ci il tarixli 90-IIQD saylı; 6 mart 2001-ci il tarixli 99-HQD saylı; 13 mart 2001-ci il tarixli 100-IIQD saylı; 23 mart 2001-ci il 104-IIQD sayılı tarixli qanunlara əsasən dəyişikliklər və əlavələrlə («AzerSoft»).

«Azərbaycan» qəzetində dərc edilmişdir (29 noyabr 1995-ci il, №229).

**Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
2007-ci il 29 noyabr tarixli 190 nömrəli qərarı ilə
təsdiq edilmişdir.**

**MALEV MƏNŞƏ ÖLKƏSİNİN TƏYİN
EDİLMƏSİ QAYDASI**

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Qayda «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına, GATT (Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş) Sazişinin II maddəsinə və Mənşə Qaydaları haqqında Sazişin müddəalarına əsasən hazırlanmışdır və malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydasını müəyyən edir.

1.2. Malın mənşə ölkəsi Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan mallar üzərində tarif və qeyri-tarif tədbirlərinin, o cümlədən qanunvericilikdə müəyyən edilmiş digər tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə müəyyən olunur.

1.3. Bu Qaydada aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

1.3.1. Malın mənşə ölkəsi - malın tamamilə həmin ölkədə istehsal olunduğu və ya «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş meyarlar əsasında kifayət qədər yenidən emala məruz qaldığı ölkə;

1.3.2. Malm kifayət qədər emal meyan - malm istehsalmda iki və daha artıq ölkənin iştirak etdiyi halda, ona xarakterik xüsusiyyətlər verilməsi ilə sonuncu dəfə əhəmiyyətli emala məruz qaldığı ölkəni malın mənşə ölkəsi kimi müəyyən edən emal meyarı;

1.3.3. Gömrük nəzarəti - Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən gömrük işi haqqında

valə edilmiş milli qanunvericiliyə və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə riayət olunmasını təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlər toplusu;

1.3.4. Mal- istənilən daşman əmlak, o cümlədən valyuta və valyuta sərvətləri, elektrik və digər enerji növləri, bu Qaydanın 1.3.5-ci yarımbəndində göstərilən nəqliyyat vasitələri istisna olmaqla, nəqliyyat vasitələri;

1.3.5. Nəqliyyat vasitələri - sərnişinlərin və malların beynəlxalq daşınmaları üçün istifadə olunan istənilən vasitələr, o cümlədən, konteynerlər və digər nəqliyyat avadanlıqları;

1.3.6. Mal nomenklaturası - malların beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş təsnifat sisteminə uyğun olaraq apanlan Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin mal no- menklaturası.

2. Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi

2.1. Malın mənşəyinin bəyan edilən ölkə olduğunu təyin etmək üçün «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına uyğun olaraq, aşağıdakı hallarda və beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan formada malın mənşə sertifikatı malı bəyan edən tərəfindən gömrük orqanlarına təqdim edilir:

2.1.1. Mənşəyi gömrük tarifinə görə Azərbaycan Respublikasının imtiyaz verdiyi ölkələrdən olan mallara;

2.1.2. Müəyyən ölkədən gətirilməsi kəmiyyət məhdudyyətləri (kvota) ilə və ya xarici iqtisadi fəaliyyətin digər üsulları ilə tənzimlənən mallara;

2.1.3. Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı oiyduğu beynəlxalq sazişlərdə, həmçinin, Azərbaycan Respublikasında ətraf mühitin mühafizəsi və əhalinin sağlamlığı, Azərbaycan istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsi, ic

timai asayişin qorunması, dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və Azərbaycan Respublikasının digər həyati mənafeləri sahəsindəki qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulduğu hallarda;

2.1.4. Gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün təqdim olunan sənədlərdə malların mənşəyi haqqında məlumat olmadıqda və ya Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanında malın mənşəyi haqqında bəyan edilən məlumatların qeyri-dəqiqliyini təsdiq etmək üçün əsas olduğu hallarda.

3. Müəyyən ölkədə tam istehsal olunmuş mallar

3.1. Müəyyən bir ölkədə tam istehsal olunmuş mal üzrə, həmin ölkənin mənşə ölkəsi olması «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunun müddəalarına uyğun olaraq, malı müşayiət edən mənşə sertifikatında olan aşağıdakı məlumatların düzgünlüyü ilə təsdiq edilə bilər:

3.1.1. Faydalı qazıntıların onun ərazisində və ya məhəlli sularında, qitə şelfində və dənizin təkində (əgər bu dəniz təkini istismar etməyə müstəsna hüququ varsa) çıxarılması və bu məhsullardan malların yalnız həmin ölkədə istehsalı haqqında;

3.1.2. Bitkiçilik məhsullarının onun ərazisində becərilməsi və yığılması haqqında;

3.1.3. Hevanların orada doğulduğu və bəsləndiyi haqqında;

3.1.4. Məhsulların həmin ölkədə bəslənilmiş heyvanlardan alınmasının təsdiqi haqqında;

3.1.5. Ovçuluq, balıqçılıq və dəniz vətəgəsi məhsullarının onun ərazisində istehsal edildiyi barədə;

3.1.6. Dünya okeanında ovlanmış və istehsal edilmiş dəniz vətəgəsi məhsullarının həmin ölkənin gəmiləri ilə və ya onun icarəyə (ffaxta) götürdüyü gəmilərlə ovlanması barədə;

3.1.7. Həmin ölkə gəmilərinin bortunda alman məhsulların yalnız bu Qaydanın 3.1.6.-cı yarım bölməsində göstərilən məhsullardan emal olunması haqqında;

3.1.8. Həmin ölkənin ərazisi sularında (dənizlərdən) kənarında dənizin dibindən və təkindən alınmış məhsul haqqında, bu şərtlə ki, həmin ölkənin bu dəniz dibini və ya dəniz təkini istismar etməyə müstəsna hüququ olsun;

3.1.9. Təkrar xammalın və tullantıların həmin ölkədəki istehsalın və əməliyyatların nəticəsi olması barədə;

3.1.10. Həmin ölkəyə məxsus və ya onun tərəfindən icarəyə götürülmüş kosmik gəmilər vasitəsilə açıq kosmosda alınmış yüksək texnologiya məhsulları barədə;

3.1.11. Bu Qaydanın 3.1.1 və- 3.1.10-cu yarım bölmələrində göstərilən məhsullardan istehsal edilmiş malların həmin ölkədə istehsal olunduğu barədə.

3.1.12. Yuxarıda göstərilənlərin gömrük orqanları tərəfindən ətsdiq edilməsi mümkün olmadıqda, müəyyən bir ölkədə tam istehsal olunmuş malm mənşə ölkəsi həmin ölkə hesab edilmir.

4. İki və daha çox ölkənin iştirakı ilə istehsal edilmiş mallar üzrə

4.1. İki və daha çox ölkənin iştirakı ilə istehsal edilmiş malların mənşə ölkəsi «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına uyğun olaraq aşağıdakı kifayət qədər emal meyarları ilə müə)^(ən edilir:

4.1.1. Malın istehsalında iştirak edən ölkələrin birində emal nəticəsində mal nomenklaturunun birinci dörd rəqəmindən ən azı birinin səviyyəsində mal mövqeyi (malm təsnifat kodu) dəyişdikdə, həmin ölkə malın mənşə ölkəsi hesab edilir. Malın istehsalında iki və ya daha artıq ölkə iştirak etdiyi halda, mala xarakterik xüsusiyyətlər verilməsi üçün kifayət edən sonuncu dəfə əhəmiyyətli emala. təkrar

emala məruz qaldığı ölkə malın mənşə ölkəsi hesab edilir;

4.1.2. Kifayət edən və ya kifayət etməyən istehsal texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsi nəticəsində əvvəlkilərdən fərqlənən yeni göstəricilərə və standartlara uyğun mal yaratmış ölkə malın mənşə ölkəsi hesab edilir;

İlkin mal üzərində texnoloji əməliyyatlar nəticəsində mal tamamilə dəyişdirildikdə və yeni mal koduna məxsus mal yaradıldıqda;

İlkin mal üzərində texnoloji əməliyyatlar nəticəsində mal qismən dəyişdirildikdə, lakin yeni mal koduna məxsus mal yaradıldıqda.

4.1.3. Malm istehsalında istifadə olunan materialların dəyəri və ya əlavə dəyəri emal üçün göndərilən malm frankova- zod qiymətinin müəyyən olunmuş hissəsini təşkil etməklə qiyməti dəyişdikdə, advalor payı qaydası tətbiq olunur.

Advolar pay qaydası tətbiq olunduğu hallarda, dəyər göstəriciləri aşağıdakı kimi hesablanır:

Son məhsul istehsalını həyata keçirən ölkəyə idxal olunan materiallar göstəridikdə, onların gömrük dəyəri üzrə (CİF şərt ilə) və yaxud idxal olunan materialların mənşəyi məlum olmadıqda, son məhsul istehsalını həyata keçirən ölkə ərazisində onların sənədlə təsdiq olunan ilkin satış qiyməti üzrə;

Son məhsul üçün - satıcının frankozavod (franko-anbar) şərtinin qiyməti üzrə.

4.2. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına əsasən malın mənşə ölkəsini müəyyən etmək üçün kifayət qədər emal meyarı aşağıdakı hallar üzrə tətbiq edilə bilməz;

4.2.1. Saxlanma və nəqliyə zamanı malların mühafizəsinin təmin edilməsi ilə bağlı əməliyyatlar;

4.2.2. Malların satışa və daşınmaya hazırlanması əməliyyatları (mal partiyasının bölünməsi, malların

4.2.3. Sadə yığma əməliyyatları;

4.2.4. Alınmış məhsula onu əvvəlki xüsusiyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirən yeni əlamətlər vermədən malların (tərkib hissələrinin) qarışdırılması.

4.3. Bəyannamələrdə konkret malların ölkə üzrə mənşəyi xüsusi olaraq qeyd olunmadığı təqdirdə, mal nomenklaturası üzrə mal mövqeyində ilk dörd rəqəm səviyyəsində dəyişmə baş vermişsə, bu zaman malm mənşə ölkəsi, bu Qaydanm

4.1.2. -ci yarımbəndinin birinci abzasında göstərilən qaydada müəyyən edilh.

5. Malların mənşə ölkəsinin müəyyən edilmə xüsusiyyətləri

5.1. Avadanlıqlar, aparatlar və ya nəqliyyat vasitələri onlara məxsus, onların texniki sənədlərində göstərilən və onların istifadəsi üçün nəzərdə tutulan ləvazimat, ehtiyat hissələri və alətlərlə bir komplektdə gətirilsə və satılırsa, onda həmin ləvazimat, ehtiyat hissələri və alətlərin mənşə ölkələri göstərilən avadanlıqlar, aparatlar və ya nəqliyyat vasitələrinin mənşə ölkələri hesab olunur.

5.2. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malm mənşə ölkəsi hansı ölkədirsə, malm qabının mənşə ölkəsi də həmin ölkə sayılır. İstisna hallarda, qablaşdırma xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına uyğun olaraq ayrıca mal kimi bəyan olunduğu halda, malın qabının mənşə ölkəsi ayrıca olaraq müəyyən edilir.

5.3. Malların mənşə ölkəsi müəyyən edilərkən, advolar pay qaydası tətbiq olunan mallar da daxil olmaqla, həmin mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilərkən, malların qablaşdırılmasının mənşə ölkəsi o zaman malın mənşə ölkəsi hesab olunur ki nəzakəndə

6. Sökülmüş əv yaxud yığılmamış şəkildə göndərilən mal üzrə

6.1. Mallar istehsal və nəqliyyat şərtlərinə görə bir neçə partiyalarla göndərildikdə, habelə bir partiya mal səhvən bir neçə partiya bölmüşsə, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 28-ci maddəsinə uyğun olaraq, aşağıdakı şərtlərə riayət edildikdə, bəyan edən şəxsin istəyi ilə həmin mallar vahid bir mal kimi götürülür və malın mənşə ölkəsi aşağıdakılar nəzərə alınmaqla, müəyyən edilir:

6.1.1. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanına çökülmüş və yaxud yığılmamış malın bir neçə partiya bölməsi səbəbləri haqqında mal nomenklaturasına görə kodlar göstərilməklə, hər partiyanın özünəməxsus cəhətləri, bu partiya daxil olan malların dəyəri və mənşə ölkəsi haqqında əvvəlcədən xəbərdarlıq edilməsi;

6.1.2. Malın bir neçə partiya bölməsinin səhv olduğunu təsdiq edən sənədlərin təqdim edilməsi;

6.1.3. Malın bütün partiyaların bir ölkədən bir mal göndərən tərəfindən göndərilməsini təsdiq edən sənədlərin təqdim edilməsi;

6.1.4. Bütün partiyaların eyni gömrük orqamndan gətirilməsi;

6.1.5. Malm bütün partiyaların gömrük bəyannaməsinin qəbul olunduğu tarixdən altı aydan gec olmayaraq və ya birinci partiya görə gömrük bəyannaməsinin verilməsi müddəti keçənə qədər Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi.

6.2. Malı alandan asılı olmayan səbəblərə görə malların çatdırılması mümkün olmadığı hallarda, bəyannaməçinin əsaslandırılmış ərazisinə əsasən qalan mal partiyasının gətirilmə müddəti gömrük orqanı tərəfindən uzadıla bilər.

Bu zaman göstərilən uzadılma müddəti birinci mal parti- yasının gətirildiyi tarixdən başlayaraq, bir ildən çox olmamalıdır.

7. Malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi üçün istifadə olunmayan meyarlar

Malın mənşə ölkəsi müəyyən olunarkən, onun istehsalı üçün istifadə olunan istilik və elektrik enerjisinin, avadanlığın və alətlərin mənşəyi nəzərə alınmır.

8. Birbaşa alman mal üzrə

8.1. Birbaşa alman malın mənşə ölkəsi malı ixrac edən ölkə tərəfindən yuxanda göstərilən mənşə meyarları üzrə bu Qaydada əməl edilməklə, aşağıdakı hallarda müəyyən edilir:

8.1.1. Mal birbaşa ixracatçı ölkədə qeydiyyatdan keçmiş müəssisələrdən, firmalardan alındıqda və bu ölkədən birbaşa gətirildikdə;

8.1.2. Coğrafi, nəqliyyat, texniki və yaxud iqtisadi səbəblərdən biri və ya bir neçə ölkənin ərazisindən nəql edilən, habelə onların həmin ölkələrin ərazisinə müvəqqəti və ya anbarlaşdırılması üçün tranzit ölkələrdə gömrük nəzərəti altında qalması şərtilə gətirilən mallar;

8.1.3. Şərgilərdən və ya yarmarkalardan birbaşa alınan, onların fəaliyyətinin bütün dövrü ərzində gömrük nəzarəti altında olmuş və nümayiş etdirilməsi məqsədlərindən başqa, digər məqsədlər üçün istifadə edilməmiş mallar.

9. Sərbəst ticarət haqqında Saziş iştirakçıları olan dövlətlərin ərazisindən idxal olunan malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi.

9.1. «Sərbəst ticarət haqqında» sazişlərin iştirakçıları olan dövlətlərdən idxal olunan malların mənşə ölkəsi Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvi olan dövlətlərin Hökumət Başçıları Şurasının 2000-ci il 30 noyabr tarixli Qərarına əsasən təsdiq edilmiş «Malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi Qaydaları»nm müddəalarına əsasən təyin edilir.

9.2. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan dövlətlərin Hökumət Başçıları şurasının 1996-cı il 18 oktyabr tarixli qərarına əsasən «Sərbəst ticarət zonasının yaradılması haqqında» 1994-cü il 15 aprel tarixli Sazişin iştirakçıları olan dövlətlərin birinin rezidenti tərəfindən bu ölkənin gömrük ərazisindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə ixrac və həmin Sazişin iştirakçısı olan Azərbaycan Respublikasının rezidenti tərəfindən idxal olunduğu hallarda, malın mənşə ölkəsi Saziş iştirakçısı olan həmin ölkənin gömrük ərazisi hesab olunur.

10. Malın mənşəyinin təsdiqi

Malın mənşə ölkəsini təsdiq edən sənəd malın mənşə sertifikatı və ya malın mənşəyi haqqında bəyannamədir.

11. Malın mənşəyi haqqında sertifikat

11.1. Malın mənşə ölkəsinin təsdiq edilməsi üçün malın gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük orqanlarına beynəlxalq təcrübədə istifadə edilən mənşə sertifikatı təqdim edilir.

11.2. Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları təqdim olunan mənşə sertifikatlarının həqiqiliyini onlarda

olan müvafiq ölkələrin mənşə sertifikatlarının nümayəndələrinə əsasən yoxlayır. Gömrük orqanlarında bu nümunələr olmadıqda, ticarət rejimləri haqqında sazişlərdə nəzərdə tutulmuş güzəştlər (preferensiyalar) tətbiq edilmir.

11.3.Konkret mal üzrə verilmiş sertifikatda aşağıdakı məlumatlar olmalıdır:

11.3.1. İxracatçının adı və ünvanı;

11.3.2. İdxalatçının adı və ünvanı;

11.3.3.Nəql edilmə vasitələri və hərəkətin marşuru (məlum olduğu qədər);

11.3.4.Yerlərin sayı, qablaşdırmanın növü, malın eyniləşdirilməsi (identifikasiyası) üçün lazım olan bütün məlumatların təsviri;

11.3.5. Malın harmonik sistemə uyğun kodu;

11.3.6. Malm kifayət qədər emal təkrar emal meyarları;

11.3.7.Brutto və netto çəkisi (bu göstəricilər daşınma (nəql etdilmə) zamanı malın çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirildikdə, bu mala standart olaraq tətbiq edilən vahidlərin sayı və ya həcm ilə əvəz edilə bilər).

11.4.Malın mənşəyi haqqında sertifikat itdiyi halda, onun rəsmi olaraq təsdiq olunmuş surəti (dublikatı) təqdim edilir.

11.5.Malın mənşəyi haqqında sertifikatın və ya onda şərh olunan məlumatların düzgünlüyünə şübhə yarandıqda, Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları mənşə ölkəsi kimi göstərilmiş ölkənin müvəkkil təşkilatlarına və ya digər səlahiyyətli orqanlarına əlavə və dəqiqləşdirici məlumatların verilməsi barədə əsaslandırılmış xahişlə müraciət edə bilərlər.

11.6.Malın mənşəyi haqqında lazımi təsdiqedicisi və ya tələb olunan məlumatlar təqdim edilməyənədək, göstərilən ölkə malın mənşə ölkəsi hesab edilmir.

11.7.Gömrük orqanları malm buraxılmasından o vaxt imtina edə bilər ki, həmin malm Azərbaycan Respublikasının ərazisində

nunvericiliyinə və yaxud qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə əsasən mal- lan Azərbaycan Respublikasının ərazisinə buraxılmayan ölkəyə mənsub olmasını təsdiq etmək üçün kifayət qədər əsaslar olsun.

Lazımı qaydada rəsmiləşdirilmiş malın mənşəyi haqqında sertifikatın və ya müvafiq məlumatların təqdim edilməməsi yükün buraxılmaması üçün əsas deyildir.

Bu bəndin ikinci əbzəsinin müddəalan nəzərə alınmaqla, mənşəyi dəqiq müəyyən edilməmiş mallar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş idxal rüsumlarının maksimum dərəcələri tətbiq edilməklə, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə buraxılır.

11.8. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunmün müddəalanna əsasən gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirildiyi vaxtdan bir ildən gec olmayaraq, malların mənşəyinin tələb olunan qaydada təsdiq olunması şərti ilə, həmin mallara ən əlverişli şərait rejimi və ya imtiyazlı rejim tətbiq (bərpa) edilə bilər.

11.9. Malın mənşəyi haqqında qəbul olunan hər hansı bir hərəkət bərdə 1 (bir) ay müddətində məhkəmə orqanlarına şikayət edilə bilər.

12. Malların mənşəyi haqqında bəyannamə

12.1. Malların mənşəyi haqqında bəyannamə - istehsalçı, malgöndərən və satıcı tərəfindən mallara dair müşayiət sənədlərində malların mənşəyini təsdiq edən bildirişdir.

12.2. Malın mənşəyi haqqında bəyannamədə olan malın mənşəyinə dair məlumatlar Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan digər fərqli, kifayət qədər emala məruzqalma meyana əsaslanmışdırsa, onda malın mənşə ölkəsi Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu Beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən olunan meyarlar əsasında venidən emala məruzqalma tələblərinə uyğun

ƏDƏBİYYATLAR

1. А.А.Ализаде. Социально-экономическая история Азербайджана, XIII-XIV вв., Баку, 1956.

2. И.П.Петрушевский. Государство Азербайджана в XV в. Сборник статьи по истории Азербайджана, выш.1, Баку, 1949.

3. 18 oktyabr 1991-ci il «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 561 sayılı fərmanı.

4. Алиев А.А. Таможенное дело и развитие мировой экономики, Баку, 2002

5. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin tətbiqi haqqında. AR Prezidenti H.Ə.Əliyevin 1997-ci il 25 iyul tarixli 616 sayılı fəram.

6. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişahna dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevien 10 sentyabr 2002-ci il tarixli fəram

7. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqrammm təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli fəram.

8. Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alman gömrük yığımlarının miqdarı haqqında. AR Nazirlər Bəyirliyi 22 dekabr, 2003-cü il tarixli 161 sayılı qəran.

9. A.Ə.Əliyev. Azərbaycanın xarici ticarət iqtisadi əlaqəsi, Bakı, «Ozan», 2001.

10. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995.

11. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı, 1997.

12. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi

(1992-2000 illər) Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2005.

15. Ataşov B.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri, Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 2005.

16. Şəkərəliyev A.S., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi, Bala, 2003, II nəşri, 2004.

17. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Əhmədov S.T. Gömrük ekspertizası. Bab, 2003.

İS.Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və beynəlxalq bazarın təşəkkülü, Bsüa, 1996.

19. Şəkərəliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, Bakı, 1999.

20. Mehrəliyev İ.İ. Gömrük işi. «Adiloğlu» Bakı, 2007.

21. СВИНЦКОВ В.Г. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности уч. Пос.Москва, «Экономист», 2004.

22. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Внешнеэкономические связи уч.пос.Москва, «Финансы и статистика», 1998.

2İ Əliyev A.Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inki-şafı. Bakı, «Çaşıoğlu», 2003.

24. Əliyev A.Ə. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti (Azərbaycanın xarici ticarət iqtisadi əlaqələri), Bakı, Qanun, 2003.

25. Əliyev M.T. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri, Bakı, 2001.

26. Əliyev V. Azərbaycanın XİF tənzimlənməsində gömrük tariflərinin tətbiqi problemləri, Bakı, 2006.

27. Əlirzayev Ə.Q., Əliyev M.Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsaslan və metodologiyası, Bakı, Azər- nəşr, 1996.

28. Gənciyev C.Ə. Milli iqtisadiyyat Bakı 1998

31. Gənciyev G.Ə., Qurbanzadə A. İxrac ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri, Bakı, 2003.
32. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1995.
33. Heydəröy K.F. Azərbaycan gömrüyü sabit inkişaf yollarında, Bakı, 2005.
34. Heydəröy K.F. Heydər Əliyev və Azərbaycanda gömrük sisteminin təkamülü, Bakı, 2000.
35. Heydəröy K.F. Gömrük işinin əsasları, 4 cildə, Bakı, Qanun, 1998-2000.
36. Heydəröy K.F., Həsənov C.Q. Azərbaycan gömrük xidməti yeni dünya təsərrüfat münasibətləri şəraitində, Bakı, Azər- nəşr, 1998.
37. Heydəröy K.F., İbrahimov T.T. Gömrük işi - iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik, Bakı, «Səda» nəşriyyatı, 1999.
38. Таможенная политика и проблемы экономической безопасности. Экономика и жизнь, 1994, с.44.
39. Nuriyev G. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi, Dərslik, Bakı, «Qanun», 2000
40. Nuriyev C.Q. Gömrük hüququ, Bakı, 2002.
41. Dövlət təhlükəsizliyi və iqtisadi təhlükəsizlik. Dövlət

MÜNDƏRİCAT

Giriş.

I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK XİDMƏTİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

- 1.1. Gömrük siyasətinin tarixi inkişaf xüsusiyyətləri6
- 1.2. Azərbaycanda gömrük siyasətinin formalaşması amilləri11
- 1.3. Gömrük siyasəti və onun istiqamətləri15
- 1.4.
- Gömrük tarif siyasətinin əsas inkişaf perspektivləri24
- 1.5. Keçid dövründə gömrük siyasətinin daxili bazann formalaşmasına təsiri 31
- 1.6. Keçid dövründə gömrük siyasətinin formalaşmasının daxili bazann qorunmasında rolu 40

FƏSİL II. GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ İQTİSADI İSLAHATLAR

- 2.1. Azərbaycan gömrük xidməti respublikanın iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində rolu 50
- 2.2. MDB çərçivəsində iqtisadi təhlükəsizlik amilləri 56
- 2.3. Azərbaycan Gömrüyü və TRASEKA 58

FƏSİL in. İXRACIN STİMULLAŞDIRILMASI GÖMRÜK SİYASƏTİNİN STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

- 3.1. ixracın stimullaşdırılması siyasətinin mahiyyəti 60
- 3.2. Azərbaycanın ixrac potensialı və onun inkişaf xüsusiyyətləri 63
- 3.3. Azərbaycan mallarının xarici bazara çıxanması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi yolları 68

FƏSİL IV. GÖMRÜK İŞİNDƏ GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏMƏLƏRİ

- 4.1. Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tarif tənzimləmələri {fj*
- 4.2. Gömrük rüsumları onların rolu və əhəmiyyəti 74
- 4.3. İdxal mallarından alınan vergi və yığımlar 80

4.5. Gömrük-tarif sazişləri.....	84
4.6. İdxal gömrük məhdudlaşdırmalannm qoyulması və mürtəcə tədbirlər.....	85

FƏSİL V. XARİCİ İQTİSADİ FƏALİYYƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSAS DÖVLƏT PRİNSİPLƏRİ

5.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət gömrük-tarif tənzimlənməsinin prinsipləri.....	90
5.2. Gömrük rüsumlarının iqtisadi mahiyyəti	98
5.3. Gömrük rüsumlarının fbnksiyalan.....	101
5.4. Gömrük rüsumlannm qeydiyyatlan zamanı be3məbtalq reklam təşkilatlarmm tələb etdildəri uçot.....	104
5.5. NfiUi iqtisadiyyatm səmərəliliyi, milli istehsaln vəziyyəti, dövlətin gəlirləri və daxili qiymətlərə gömrük rüsumlannm təsiri..	106
5.6. Gömrük siyasəti funksiyalanmn (rüsum, yığım, aksizlər, kvota və s.) iqtisadiyyatda rolu.....	110
5.7. Aksizlər.....	113

FƏSİL VI. GÖMRÜK DƏYƏRİ, ONUN TƏYİN EDİLMƏSİNİN GÖMRK TARİFLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ ROLU

6.1. Malların gömrük dəyəri anlayışı və əsas funksiyaları	123
6.2. Mallann gömrük dəyərinin təyin olunmasının dünya praktikkası	126
6.3. Gömrük dəyərinin təyin olunması üsullan	128
6.4. Gömrük dəyəri və onun fimksiyalan.....	129
6.5. Mallann gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin gömrük orqanlannm iqtisadi fəaliyyətində rolu	132
6.6. Gömrük dəyərinin təyin edilməsinin dünya təcrübəsi və təyin edilmə sistemi.....	137
6.7. Malın mənşə ölkəsinin təyini meyarlan.....	139
6.8. Gömrük dəyərinin, gətirilən mallann sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi	143
6.9. İdentik (eyni) mallann sövdələşmə qiyməti üsulu	152
6.10. Eynicinsli mallann sövdələşmə qiyməti üsulu	154

FƏSİL VII. XARİCİ İQTİSADİ FƏALİYYƏTİN ƏMTƏƏ NOMENKLATURASI

7.1.....	
Mallann təsviri və kodlaşdırılmasıom ahəngdar sistemi.....	157
7.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası və əmtəələrin təsnifləşdirilməsi.....	168

FƏSİL VIII. XİF QEYRİ TARİF TƏNZİMLƏMƏ TƏDBİRLƏRİ

8.1. Beynəlxalq ticarətdə dövlətin rolu və dövlətin ticarət siyasətindəki vasitələri.....	172
8.2. Xarici ticarət fəaliyyətinin qeyri tarif məhdudiyətlərinin təsnifatı	179
8.3. QTM iqtisadi kateqoriyalan	180
8.4. QTM inzibati tədbirləri.....	185
8.5. Qeyri-tarif məhdudiyətlərinin texniki vasitələri.....	194
8.6. Tənzimləmənin qeyri iqtisadimetodları.....	196
8.7. Paratari f tədbirləri	198

FƏSİL IX. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI GÖMRÜK ORQANLARININ İQTİSADİ FƏALİYYƏTLƏRİ

9.1. Azərbaycanda xarici ticarətin gömrük tarif tənzimləmələri.....	200
9.1.1. Ümumi qaydalar	200
9.2. Azərbaycanda gömrük tarifləri.....	204
9.3. Gömrük tarif tənzimləmə vasitələri nə deməkdir	205
9.4. Gömrük tarifləri nədir və onun funksiyalan hansılardır ...	208
9.5. Gətirilən mallardan alınan ödəmələr hansı məsələləri həll edirlər	210

GÖMRÜK RÜSUMLARININ NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ	221
İDXAL MALLARINDAN HANSI VERGİLƏR ALINIR	228

FƏSİL X. SƏRBƏST İQTİSADİ ZONALAR:

10.1. Yaranması və mahiyyəti	234
10.2. Gömrük ittifaqlan sərbəst ticarət zonası.....	242
10.3. Milli rüsumsuz ərazilər	245
10.4. Sərhədyanı gömrük rejimində ticarətin xüsusiyyətləri.....	247

FƏSİL XI. VERGİLƏR, GÖMRÜK ÖDƏNCLƏRİ VƏ GÖMRÜK RÜSUMLARI

- 11.1. Vergi siyasətinin əsas prinsipləri və vergi funksiyaları.... 249**
- 11.2. Azərbaycan Respublikasında vergilərin növləri.....254**
- 11.3. Gömrük vergilərinin yığılması, formaları, növləri və
mahiyəti256**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT GÖMRÜK KOMİTƏSİNİN STRUKTURU	260
GÖMRÜK TARİFİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU	276
MALIN MƏNŞƏ ÖLKƏSİNİN TƏYİN EDİLMƏSİ QAYDASI.....	302
ƏDƏBİYYATLAR.....	313

İmaməddin Mehrəliyev
(*İmaməddin İbrahim oğlu Mehrəliyev*)

Əzim Abduəzimov
(*Əzim Buxsay oğlu Abduəzimov*)

GÖMRÜK FƏALİYYƏTİNİN İQTİSADİYYATI

Texniki redaktor: Nuriyyə Şirinova

Dizayner: Sənan Gülləliyev

Bilgisayar tərtibatçı: Rəhilə Məmmədova

Çapa imzalanmışdır: 08.07.2008

Kağız formatı: 60x84 1/16

Həcmi: 20 ç.v.

Sifariş: 251

Sayı: 300

Kitab "ADİLOĞLU" nəşriyyatında
nəşrə hazırlanmışdır.

Ünvan: Bakı şəh., Süleyman Rəhimov 195/17

Tel.: 498-68-25; faks: 498-08-14:

Web: www.adiloslu.az; E-mail: info@adiloglu.a2

"İlay" MMC-nin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən
istifadə olunmaqla ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı qəhəri, Şərifzadə küçəsi, 202

Tel.: 433-00-43